

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BÂTİNÎLİK VE ORTAÇAĞ İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

Hazırlayan

Mehmet İÇME

109502005

Tarih Ana Bilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR

TOKAT-2018

BÂTİNÎLİK VE ORTAÇAĞ İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 28 / 06 / 2018

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan : Doç.Dr.Abdullah KAYA

Üye : .Doç.Dr.Pınar ÜLGEN

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Murat SERDAR

(Handwritten signatures of the jury members)

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..K../06../2018 tarih ve 28-11 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Dr.Öğr.Üyesi H.Baha ÖZTUNÇ
Enstitü Müdür V.

ETİK SÖZLEŞME

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(28/06/2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Mehmet İÇME

ÖZET

Bu çalışmada, İslâm dünyasındaki siyasî ve itikadî ayrılıklara bağlı olarak ortaya çıkan Bâtınîlerin, ortaya çıkışı ve özellikle XI, XII ve XIII. yüzyıl Sünnî ve Şîî İslâm tarihine olan etkileri ele alınmıştır. Bâtınîler, bu yüzyıllarda özellikle Büyük Selçuklu Devleti başta olmak üzere, Abbâsîler, Fâtımîler, Eyyübîler, Hârezmşâhlar ve Memlûkleri siyasi ve dini olarak zor duruma sokmuşlardır. Bâtınîler, sadece kendi tarihlerini değil Ortaçağa damgasını vuran büyük devletlerin tarihlerinin akışını da değiştirmişlerdir. Fedaîleri aracılığıyla düşmanlarına korku vermiş ve birçok devlet adamını suikast ile ortadan kaldırmış, pek çok devlet adamını ise bu şekilde tehdit ederek istedikleri politikaları uygulamışlardır. Yukarıda bahsedilen devletlerin karışıklık yaşamalarında veya yıkılmalarında etkili olmuşlardır. Özellikle en güçlü oldukları Hasan Sabbâh zamanında etki alanlarını daha da genişleten Bâtınîler, başta İran olmak üzere kısa sürede Irak ve Suriye bölgelerinde de etkili hale gelmişlerdir. Bâtınîler, Hasan Sabbâh'tan sonra, onun kurduğu teşkilatı devam ettirerek bir süre daha devletlerin politikalarını yönlendirmişlerdir. Fakat XIII. yüzyılda bölge siyasetinde eskisi kadar etkili olamayan Bâtınîler, Hülâgu'nün Alamût'u ele geçirmesi ve yağmalaması ile yok olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Sabbâh, Şîî, Bâtınî, Sünnî

ABSTRACT

In this study, Bâtînî islamic world political, fainthand disegreemen according as up. Sunni and Şîi appearance and features XI, XII and XIII century effected of islam history. In this century Great Selçuk state especial is at the fore frant Abbasi, Fatimi, Eyyubi, Harezmsah and Memluk political and religious getting in to trauble. Bâtînî is not just their history, effected the middle ages changed the story. With assassination gave fear the enemy and it has abandoned many politician assassination. Apply the desired policy with threst. It was effective in the destruction of above mentioned states. Especially in the time Hasan Sabbah, the effected areas have expanded even more. In Iran, Iraq and Syria has been effective of Hasan Sabbah. When Bâtînî state has stranges period, after the Hasan Sabbah and organization continued for states politicated. Bâtînî states haven't been effective in regional politics so, removed from the scene leaking by Hulagu in Alamut.

Key Words: Hasan Sabbâh, Şîi, Bâtînî, Sünnî,

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ETİK SÖZLEŞME	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
BÂTİNİLİK VE BÂTİNÎLERE AİT TERİMLER	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
ŞÎA VE BÂTİNİLİK İLİŞKİSİ	4
A- ŞÎA’NIN ORTAYA ÇIKIŞI.....	4
1- Emevîler Zamanında Şîa’nın Durumu.....	6
2- İsmâiliyye’nin Teşekkülü	10
3- İlk İsmâîlîler	13
4- Hattâbiyye.....	14
B- BÂTİNÎLERİN DAVET YÖNTEMLERİ.....	17
C- BÂTİNÎ TEŞKİLATININ İDARECİLERİ.....	21
D- SUİKAST YÖNTEMLERİ.....	23
E- CENNET BAHÇESİ.....	24
G- GİZLİ İMAMLAR	26

İKİNCİ BÖLÜM

BÂTİNİLİĞİN DOĞUŞU	29
A- İLK BÂTİNİLER	29
1- Meymûn el- Kaddâh	30
2- Abdullah b. Meymûn.....	32
3- Meymun el-Kaddah'ın yolunu tutanlar	33
B- AÇIKTAN DAVET DÖNEMİNİN BAŞLAMASI VE KARMATÎLER	33
1- Ubeydullah el-Mehdi Dönemi	34
2- Karmatîler (Karâmita / Kırmıtîler)	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASAN SABBÂH DÖNEMİ	43
A- HASAN SABBÂH'IN HAYATI (ölm. H. 518/M. 1124)	43
1- Gençliği ve Da'vet-i Cedîde Öncesi	43
2- Deylem Bölgesi'nin Keşfedilmesi.....	47
3- Alamût Kalesi'nin Ele Geçirilmesi	48
4- Hasan Sabbâh'ın Ölümü.....	50
B- HASAN SABBÂH SONRASI	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÂTİNİLİĞİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ	54
A- BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNE ETKİLERİ	54
1- Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu	54
a) Tuğrul ve Çağrı Bey Dönemi	55
b) Alparslan Dönemi.....	57
2- Selçuklu Devleti ile Bâtınîlerin Mücadelesi	59
a) Melikşâh Zamanında Yapılan Mücadeleler	59

b) Sultan Berkıaruk Zamanında Yapılan Mücadeleler	69
c) Sultan Muhammed Tapar Zamanında Yapılan Mücadeleler	71
d) Sultan Sencer Zamanında Yapılan Mücadeleler	75
e) Nizâmiye Medreseleri.....	77
B- FÂTİMÎ DEVLETİNE ETKİLERİ	83
1- Fâtımîler Kurulmadan Önce İsmâîlîyye'nin Durumu	83
2- Mısır'da Fâtımî Hilafeti.....	84
3- Nizarî-Mustalî Çekişmesi	85
4- Hasan Sabbâh-Fâtımî İlişkilerinin Bozulması.....	86
5- Dârü'l-Hikme	89
C) ABBASÎ DEVLETİNE ETKİLERİ	91
1- Abbâsîler Dönemi Şîi-Sünnî Mücadelesi	91
2- Selçukluların Abbâsîleri Koruma Politikası.....	92
3- Abbâsî Yöneticilerine Yönelik Suikastler	93
D) EYYÛBÎ DEVLETİNE ETKİLERİ	95
1- Zengîler Döneminde Eyyübîler	95
2- Selahaddin Eyyübî Dönemi ve Mısır'ın Zengîlere Bağlanması.....	96
3- Eyyübîlerin Bağımsızlığını İlan Etmesi	97
4- Bâtınî-Eyyübî İlişkilerinin Gerginleşmesi.....	97
5- Selahaddin Eyyübî'ye Yönelik Suikast Girişimi.....	98
E) HÂREZMŞÂHLAR DEVLETİNE ETKİLERİ	100
1- Hârezmşâhların Kuruluş Aşaması	100
2- Sultan Tekiş'in Bâtınîlere Karşı Verdiği Mücadele	101
3- Muhammed Hârezmşâh'ın Fars ve Azerbaycan Bölgesini Fethi	102
4- Abbâsî-Hârezmşâh Mücadelesi ve İsmâîliyye Tarafgirliği	104

5- Moğol Saldırıları ve Alamût'un Düşüşü	107
F) MEMLÛK DEVLETİNE ETKİLERİ	110
1- Memlûklerin Kuruluşu ve İzzeddin Aybek Zamanı	110
2- Moğol Saldırısı ve Aynicâlut Savaşı	111
3- Sultan Baybars ve Bâtınî İlişkileri.....	111
4- Suriye Bâtınîlerinin Ortadan Kalkması	112
SONUÇ.....	114
KAYNAKLAR	116
EKLER	127
ÖZGEÇMİŞ	128

KISALTMALAR

AÜ.	Ankara Üniveritesi
AÜİF.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet Yayınları İslâm Ansiklopedisi
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
M.	Miladî
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	Neşreden
ölm.	Ölümü
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
Sa.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
yay.	Yayınları

ÖNSÖZ

Dinî-mezhebî ihtilaflar sonucu ortaya çıkan Bâtînlilik hareketi zaman içerisinde farklı adlarla ve farklı kollara ayrılarak devam etmiş bir teşekküldür. Bâtînliliğin ilk olarak ortaya çıkışı Şîa'nın ortaya çıkışı ile başlamış, uzun bir süre de Şîa içerisinde gelişerek devam etmiştir. Bâtînlilik, Şîa imamlarından Ca'fer es-Sâdık döneminden sonra Şîa'nın İsmâilîyye kolu içinde varlığını sürdürmüştür. Bu yüzden Bâtînlilik, İsmâilîyye veya İsmâilîlik olarak da bilinir. Dinî-mezhebî bir teşekkül olarak başlayan Bâtînlilik, Fâtımî Devleti'nin kurulması ile hem dinî hem de siyasî alanda etkili olmuştur. Hasan Sabbâh ile birlikte bir reforma gitmiş ve Da'vet-i Cedîde (yeni davet) adını verdikleri bir propaganda haline dönüşmüştür. Çünkü bu aşamada daha önce benzeri görülmeyen yöntemler uygulanmıştır. Şîa kültürünün etkisi altında yetişen Hasan Sabbâh, Sünnî İslâm dünyasına ve mevcut otoriteye başkaldırı göstermiştir. İlk başlarda İran bölgesinde etkinliğini sürdüren Bâtînîler kısa bir süre sonra Irak ve Suriye'ye kadar yayılmışlardır.

Büyük bir coğrafi kesime hitap etmeye başlayan Hasan Sabbâh, kurduğu fedâî teşkilatı ile mevcut otoriteyi sarsmayı başarmıştır. Ortadoğu'da dikkat çekici bir rol üstlenerek adeta İslâm dünyasına göz açtırmamıştır. Büyük Selçuklu Devleti, en güçlü olduğu dönemde bile bunlara karşı kesin bir başarı elde edememiştir. Meydan savaşı yerine gizli bir örgütlenme ve suikast yolu ile savaşmayı tercih etmişlerdir. Özellikle dünya siyasetinde etkili olan, devletleri dize getiren, güçlü devlet adamlarına yönelik düzenledikleri suikastlar ile adlarını duyurmuşlardır. Hasan Sabbâh'ın kurduğu bu teşkilat, İslâm dünyasındaki güçlü devlet adamlarının korkulu rüyası olmuştur. Ortaçağ İslâm dünyasında, Sünnî çevrelerce pek çok sözlü saldırıya maruz kalan Bâtînîler, döneme damgasını vuran Büyük Selçuklu Devleti başta olmak üzere Abbâsîler, Hârezmşâhlar, Eyyübîler ve Memlûkleri siyasî ve dinî olarak meşgul etmekle kalmamış, bu devletler için büyük tehlikeler oluşturmuşlardır. Bu devletlerin önemli kademelerinde görev alan yöneticileri hiç tahmin etmedikleri zamanlarda, kendilerine has yöntem ve usülleriyle öldürmüşlerdir. Aslında Hasan Sabbâh ve Bâtînîlerin tepkileri her ne kadar Sünnî İslâm dünyasına olsa da mezhep olarak aynı kökene dayanan Şîî Fâtımî Devleti'ne de zaman zaman zarar vermişlerdir. Hatta Haçlılara karşıda faaliyette bulunmuşlardır. Hasan Sabbâh'tan sonra gelen Bâtînî yöneticiler, Hasan Sabbâh kadar

olmasa da Sünnî İslâm dünyasına büyük zararlar vermişlerdir. Hasan Sabbâh'ın kurduğu bu teşkilat bir süre daha varlığını devam ettirmiştir. Fakat Moğol istilası sırasında Bâtınî kaleleri ve yurtları Moğollar tarafından yağmalanmıştır. Moğol istilasından Sünnî İslâm dünyası gibi Bâtınîler de nasibini almıştır. XIII. Yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdüren Bâtınîler bu yüzyıldan sonra tarih sayfasından silinmişlerdir.

Böyle dikkat çekici bir örgütlenme, o dönem tarihçileri başta olmak üzere günümüz tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Fakat popüler tarih yazarları olayları ya taraflı olarak kaleme almışlar ya da olaylara heyecan katmak için gerçek dışı ifadeler kullanmışlardır. Popüler tarih yazarları, bu tür gizli örgütlenmelerin insanlarda oluşturduğu heyecanı bilerek yazılarına efsanevî olaylar ve durumlar katmışlardır. Böyle bir çalışmayı yapmamızdaki amaç tarihî gerçekleri gözler önüne sermektir, birinci elden kaynaklardan ve temel kaynaklardan faydalanarak aslı ön plana çıkarmaktır. Bu çalışmada; öncelikle birinci bölümde Bâtınîlerin tarihi süreçte aldığı isimler, davet yöntemleri, idarecileri ve suikast yöntemleri ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde Bâtınîlerin ilk ortaya çıkışı ve ilk Bâtınîlere değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Hasan Sabbâh döneminde Bâtınîlerin durumu ve faaliyet alanları anlatılmıştır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise Ortaçağ İslâm dünyasına etkileri yani Büyük Selçuklu Devleti, Fâtımî Devleti, Abbâsî Devleti, Eyyübîler, Hârezmşâhlar ve Memlûklere olan etkileri ele alınmıştır.

Bu araştırmayı yaparken bana her türlü yardım ve desteği sağlayan danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Murat Serdar'a, bu tez konusunu hazırlama sürecinde beni teşvik eden, sürecin her aşamasında beni yönlendiren, desteğini esirgemeyen çok değerli hocam Doç. Dr. Erkan Göksu'ya, yine tez aşamasında yardımcı olan değerli hocalarımızdan Doç. Dr. Pınar Ülgen'e, her daim yanımda olan, bana sonuna kadar destek olan eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet İÇME

Tokat 2018

GİRİŞ

BÂTİNÎLİK VE BÂTİNÎLERE AİT TERİMLER

Bâtînîlik, Kur'an-ı Kerim'in nasslarının zahiri (görünen) manalarını kabul etmeyen, bunların görünmeyen gerçek anlamlarını ancak Tanrı ile ilişki kurabilen bir "imam"ın bileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adıdır. "Gizli olmak, bir şeyin iç yüzünü bilmek" anlamındaki "batn" kökünden türeyen bâtin kelimesine nispet ekinin eklenmesiyle Bâtînî terimi oluşmuştur. Böylece Bâtînîye kelimesi "gizli olana vakıf olan ve bir şeyin iç yüzünü bilen" anlamına gelir. Terim olarak ise "her zahirin bir bâtını, her nassın bir te'vili bulunduğunu belirterek, bunu da ancak Tanrı tarafından belirlenmiş ya da O'nunla ilişki kurmuş masum bir imamın bileceğini iddia eden gruplar"¹ diye tarif edilmektedir.²

Bâtînî ismini almalarının sebebi "şeriatın bir zâhiri bir de bâtını vardır. İmam dışındaki diğer insanlar ancak zahir ilmini bilirler. Bâtın ilmini ise sadece imam bilir." şeklindeki iddialarıdır. Bunlar daha da ileri giderek imamın, "bâtının bâtını da" bildiğini iddia etmişlerdir.³

Bâtın terimine ve nassları Bâtînî manalarla yorumlama faaliyetine XI. yüzyıl Şii kaynaklarında rastlanılsa da Bâtînîye kelimesine daha erken devir kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Yapılan tespitlere göre bu terim, ilk olarak Makdîsî'nin kitabında kullanılmıştır. Bâtînî te'villerle ilgili bilgilerin ortaya çıkışını dikkate almak şartıyla Bâtînîye teriminin H. IV. yüzyılda ortaya çıktığını söylenebilir.⁴

Cüveynî, Bâtînîlerin ortaya çıkışı ile ilgili şu tabiri kullanır; "İslâm dininin ortaya çıkışının ilk yıllarında dört halife zamanından sonra İslâm cemaati arasında İslâm dinine yakınlık duymayan, kalplerine Mecusi inancı yerleşmiş olan bazı kimseler ortaya çıktı. Bunlar, ayrılık ve karışıklık çıkarmak için şeriatın dış yüzünün (zahir) yanında, bir de insanların çoğu için sır olan iç yüzünün (bâtın) bulunduğu hakkında halk arasında şaiya çıkardılar. Yunan felsefesinden aldıkları kelimeleri, Mecusi mezhebinden aldıkları

¹ Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, çev. Abdülvehap Tarzi, İstanbul 1950, s. 14.

² M. Çağatay Uluçay, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul 1977, s. 64.

³ Muhammed Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, çev. Sibgatullah Kaya, İstanbul 1999, s. 62.

⁴ Avni İlhan, "*Bâtînîye*", **DİA**, C. V, İstanbul 1988, s. 190; Ebu Zehra, **Mezhepler**, s. 62.

birkaç haberle birleştirerek, ortaya çıkardıkları gerçek olmayan şeyleri halka yeni bir şeymiş gibi sunmaya başladılar. Taraftar kazanmak için bazı Müslümanların, Resûl'un ehl-i beytine yardım etmediklerini, bilhassa Yezîd'in adamlarının onlara herkesin gözünün önünde zulmederken, emirlerin ve yöneticilerin hiçbirinin kılını kıpırdatıp onların öcünü almadığını, aksine Yezîd'in oğullarının yaptıklarına rıza gösterdiğini ileri sürerek Müslümanların gittikleri yolu yanlış saydılar".⁵

Dinî, felsefî etkilerinin dışında, gizlilik prensibini dikkate alarak teşkilatlandıkları, kurdukları örgütler vasıtasıyla merkezi otoriteye karşı geldikleri ve siyasî faaliyetlerde buldukları bilinen Bâtınîler, tarihte boyunca İran, Irak, Horasan, Mısır, Suriye, Hindistan, Bahreyn ve daha birçok İslâm şehrinde, farklı zamanlarda, farklı dillerde, farklı isimlerle ortaya çıktıkları görülmektedir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki çoğu kaynakta, Şîa'nın bir kolu olan İsmâîlîyye ile Bâtınîlik beraber zikredilmektedir. Fakat bazı kaynaklarda ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrılma noktası şundan ibarettir; İsmâîlîyye veya diğer bir tabirle İsmâîlîlik, Şîanın yani Şîîliğin aşırı bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. Bâtınîlik ise aşırı olan bu kolu esas alıp kendine bir kılıf uydurarak, daha çok siyasi alanda etkili olmuştur. Dini görüntü tamamen silinmemiştir. Fakat özellikle Hasan Sabbâh'la birlikte daha çok siyasi alanda etkili olmuştur.

Ortaçağda, Suriye'deki İsmâîlîler (Nîzârî İsmâîlîleri) için kullanılan aşağılayıcı bir isim olan, Haşhaşî tabiri de Bâtınîler için zaman zaman kullanılmıştır. Haşhaşî sözcüğü Fransızcaya "assassin" biçiminde geçmiştir⁶ ve "katil" anlamına gelmektedir.⁷ Sözlükte "haşîş" kelimesi, "kuru ot" ve uyuşturucu özelliği olan "Hint keneviri ve bundan elde edilen esrar" anlamında kullanılmıştır. Haşîşîyye, haşîşî⁸ kelimesinden türetilmiş bir isimdir. Bâtınîlere haşîşîn, haşîşîyyûn, haşşâşîn, haşhaşîler de denilmektedir.⁹

⁵ Cüveynî, Alâe'd-Dîn Atâ Melik, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1998, s. 512; İlhan Kutluer, "*İlhad: İslam Düşüncesi*", **DİA**, C. XXII, s. 94.

⁶ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi yay., İstanbul 2002, s. XVI.

⁷ Jean – Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı yay., İstanbul 2012, s. 220.

⁸ Esrar içen, esrarkeş.

⁹ Mustafa Öz, "*Haşîşîyye*", **DİA**, C. XVI, s. 418.

Haşhaşî tabiri ilk kez Fâtımî Halifesi Âmir-Biahkâmillâh tarafından kullanmıştır. Âmir-Biahkâmillâh 1123 yılında Suriye'ye gönderdiği bir mektubunda bu tabiri kullanmıştır. Bûndârî, İran'da yaşayan Bâtînlere, Bâtîniyye ve Melâhide; Suriye'de yaşayanlar için Haşîsiyye tabirine yer vermiştir. Makrîzî, M. VIII. yüzyıl sonunda Kâhire'ye gelen bir Bâtîniyi anlatırken bu adamın esrar yapıp sattığını ve şehirde olaylar çıkardığını belirtmiştir fakat Bâtîniğin, Haşîsiyye diye anıldığına dâir bir bilgi vermemiştir. Sonuç olarak Suriye'deki Bâtînlere, haşîş (esrar) kullandıklarından ve fedâîlerinin kötü fiillerinden dolayı hakaret babında Haşîsiyye veya Haşhaşî denilmiştir.¹⁰

Bunların dışında Bâtînilik, zamana göre çeşitli isim ve lakaplar alarak devam etti. Müslimiyye, Hurremiyye¹¹, Babekiyye, Maziariyye, Mukanaiyye, Nuseyriyye, Dürzilik, Haşhaşîyye, Sabbâhiyye, Ta'lîmiyye, Fidâviyye, Melâhide, Karmatî, Hurremdiniyye¹²ve Muhammire¹³ gibi bazı lakaplarla anıldıklarını görmekteyiz. Bunlar arasında bazı özellik farkları olmakla birlikte hepsinin amaçları bir ve metodları gizlidir. Büyük çoğunlu Sünnî Müslümanlara karşı ortaya çıkmış ve gelişmiş fırkalardır.¹⁴

¹⁰ C. Brockelmann, **İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi**, AÜ. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1974, s. 189.

¹¹ Aliev Saleh Muhammedoğlu, "*Hürremiyye*", **DİA**, C. XVIII, s. 500-501.

¹² Gerlof Van Vloten, **Emevi Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîâ ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar**, çev. Mehmet S. Hatiboğlu, AÜİF. yay., Ankara 1986, s. 58

¹³ Gazâli, **Fedâ'ihu'l- Bâtîniyye**, çev. Avni İlhan, **Bâtîniğin İçyüzü**, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1993, s. 7.

¹⁴ Neşet Çağatay, İbrahim Ağah Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, AÜ. Basımevi, Ankara 1985, s. 78.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİA VE BÂTİNİLİK İLİŞKİSİ

A- ŞİA’NIN ORTAYA ÇIKIŞI

Bâtînilik dinî-mezhebî olarak ortaya çıkmış bir teşkilatlanmadır. Bâtînilîği daha iyi anlamak için öncelikle dinî olarak ortaya çıkışından başlamak gerekmektedir. Şîa’nın bir kolundan tezahür eden Bâtînilîği daha iyi tanımak için de Şîa’dan başlamak elzemdir.

Şîa, Arapça’da (شيعه, الشيعة) kökünden gelen, “peşinden gitmek, bir kimsenin taraftarı olmak, yardım eden” anlamlarını ifade eden bir kelimedir. Diğer bir tabirle Hz. Ali’nin ve neslinin hilafet haklarının aşırı derece de savunucularıdır.¹⁵

Şîa’nın ortaya çıktığı zaman ile ilgili farklı görüşler vardır. Şîa’nın ortaya çıkışı ile ilgili Şîî yazarlar Hz. Muhammed’in sağlığında veya vefatından hemen sonra ortaya çıktığını söylerler. Nevbahtî ve Ebû Halef el-Eş’arî, Hz. Ali taraftarlarının, bizzat Hz. Muhammed tarafından ve onun zamanında “Şîatu Ali” diye isimlendirildiklerini¹⁶ ve bunların, Hz. Muhammed dönemi sonrasında da Hz. Ali’nin imametini desteklediklerini belirtirler.¹⁷

632 yılında Hz. Muhammed’in ölümünden sonra İslâm dünyası ilk buhranıya karşılaştı. Hz. Muhammed kendisinden sonra yerine kimin geçeceği ile ilgili bir bilgi vermemişti. Fakat bazı tartışmalı durumdan sonra anlaşmaya varılarak Hz. Ebûbekir’i halife seçtiler.¹⁸

Hz. Ebûbekir’in halife olması bazı Müslümanlar tarafından hoş karşılanmadı. Çünkü en başından beri Hz. Muhammed’den sonra damadı ve yeğeni olan Hz. Ali’nin halife olması gerektiğini düşünenler vardı. Bu birazda sahabelerin Ehl-i Beyt hukukuna olan inançlarından ileri gelmekteydi.¹⁹

¹⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı yay., İzmir 2008, s. 265; Vloten, **Emevi Devrinde Arab Hakimiyeti**, s. 45.

¹⁶ Julius Wellhausen, **Arap Devleti ve Sukutu**, çev. Fikret Işıltan, AÜİF. yay., Ankara 1963, s. 30.

¹⁷ Hasan Onat, “Şîîliğin Doğuşu Meselesi”, **AÜİF Dergisi**, C. XXXVI, s. 79 – 118, Ankara 1997, s. 80.

¹⁸ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi**, AÜİF. yay., Ankara 1991, s. 189.

¹⁹ Kummi-Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, çev. Hasan Onat, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2004, s. 54.

Hız. Muhammed'in yaşadığı dönemde şia'nın oluşmaya başladığı, vefatından sonra da bir mezhep olarak devam ettiği şiilerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenen bir görüştür. Böyle düşünener, Ebû Zer Gıfarî, Selmân-ı Fârisî, Ammâr b. Yasir gibi kişileri ilk şiiler olarak tanıtmaktadır. İlk şiilerin bu kadar az olması "Hız. Muhammed'in vefatından sonra, Mikdat b. Esved, Ebû Zer Gıfarî ve Selmân-ı Farisî hariç bütün müslümanların dinden döneceği" şeklindeki sahih olmayan şiî hadis rivayetlerini ortaya çıkarmıştır.²⁰

Her ne kadar durum böyle olsa da şiilik Hız. Ali'den sonra şekillenmeye başlamıştır. Hız. Ali'ye kadar, Hız. Ebubekir, sonra Hız. Ömer, daha sonra Hız. Osman halife olarak başa geçti. Hız. Osman'dan sonra İslam dünyasında karışıklıklar başladı.

Hız. Osman'ın öldürüldüğu zamandan itibaren İslâm dünyası, iki fırkaya ayrılmış bulunuyordu. Muâviye halife olduğu dönemde onun halifeliğini kabul etmeyen, ona karşı olan grup, Muaviye'yi meşru bir halifeden ziyade Hız. Ali'nin halifeliğini gasbenden kişi olarak telakki ettiler ve meşru halifeliğin Hız. Muhammed'in damadı Hız. Ali soyundan gelenlere ait olduğunu ileri sürdüler. Zamanla Hız. Ali soyundan gelenlerin ilahi bir hakla halife olmaları gerektiği fikri gelişti. Bu düşünecenin gelişmesinde genellikle eski Sâsânî İrani'na mahsus Tanrı-Kral fikrinin tesiri olduğu söylenir. Diğer bir görüş ise, İran menşeli fikirlerin tesirini kabul etmekle beraber, bu meselenin Arabistan'da geliştiğini ve Abdullah İbn Sebe'nin şahsiyeti ile ilgili bulunduğunu ileri sürer. Oldukça taraftar bulan bu görüşe göre, başlangıçta Yahudî olduğu söylenen İbn Sebe, Hız. Osman zamanında Müslüman olmuş, Hicaz, Basra ve Kûfe'de dolaşmış, daha sonra Mısır'da yerleşmiştir. Ona göre her peygamberin bir varisi vardır. Hız. Peygamber'in varisi ise Hız. Ali'dir. Hız. Ali'den önceki halifeler yani Hız. Ebûbekir, Hız. Ömer ve Hız. Osman da birer gasıptırlar. şehristanî'ye göre, İbn Sebe, Hız. Ali'nin Allah olduğunu dahi söylemiştir. Müfrit şiilerin,²¹ her peygamberde ilahi bir nur bulunduğu, bunun birinden ötekine intikal ettiği ve Hız. Muhammed'in ölümü üzerine ise bunun Hız. Ali'ye geçtiği şeklindeki görüşlerinin menşesini burada aramak lazımdır. Aynı şekilde bu ruh, Hız. Ali'den sonra da onun soyundan gelenlere

²⁰ Onat, **şiiliğin Doğuşu Meselesi**, s. 82.

²¹ Aşırıya gitmiş şiiler.

gececektir. Yine bu görüşe göre, imam, geçici olarak gözden kaybolabilir ve bu imam bir gün tekrar gelerek yeryüzünü adaletiyle doldurur.²²

1- Emevîler Zamanında Şîa'nın Durumu

Hız. Ali taraftarı olan Müslümanlar İslâm devletinin ve mevcut siyasi durumun gündemden güne daha kötüye gittiğini düşünüyorlardı. Ülke içerisinde hoşgörü, adalet ve eşitliğin yok olmak üzere olduğunu düşünüyorlar ve bu durumun ancak Ehl-i Beytin başa geçmesiyle düzeleceğine inanıyorlardı. Bu yüzden 656 yılında Hız. Ali halife oldu fakat ülke içerisindeki iç karışıklıklar Hız. Ali'nin halifeliğinin kısa sürmesine neden oldu.²³ Hız. Ali 661 yılında Kûfe Mescidi'nde sabah namazından sonra hâricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edilince²⁴ Muâviye halife oldu ve böylelikle halifelik makamı 750 yılına kadar sürecek olan Emevî sülalesine geçti.²⁵ Muâviye kendisinden sonra oğlu Yezîd'i vâli tayin etti, ölümünden sonra ise oğlu Yezîd başa geçti.²⁶

Hız. Ali'nin ölümüyle Şîa ortadan kalkmadı. Tam tersine Ehl-i Beyt'e olan bağılıklar artarak devam etti. Emevî sülalesinden ve halifeliğinden hoşnut olmayan Müslümanlar Hız. Ali'nin oğlu Hız. Hüseyin'e destek verdiler. Halifeliğin Hız. Hüseyin'e verilmesi konusunda girişimlerde bulundular. Hız. Hüseyin, ailesi ve kendisini destekleyenlerle beraber Kerbelâ denilen yerde H. 61 yılının Muharrem ayının 10. Günü (M. 10 Ekim 680 tarihinde) büyük bir katliama uğradı.²⁷ Hız. Hüseyin'le beraber 70 civarında Müslüman katledildi. Olaydan tek sağ kurtulan çadırında hasta olarak yatan Ali bin Hüseyin (Ali Zeyn el-Abidin) idi. Bu olay Müslümanlar ve özellikle Şîa içerisinde büyük bir acı yaşattı.²⁸

²² Hüseyin G. Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 24-25.

²³ Hizmetli, **İslam Tarihi**, s. 218.

²⁴ Abdülbâkıy Gölpınarlı, **Oniki İmâm**, derin yay., İstanbul 2005, s. 36.

²⁵ Mehmet Atalan, **Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri**, Araştırma yay., Ankara 2005, s. 34; Wellhausen, **Arap Devleti ve Sukutu**, s. 27.

²⁶ Wellhausen, **Arap Devleti ve Sukutu**, s. 63.

²⁷ Fığlalı, **İslam Mezhepleri**, s. 265; Gölpınarlı, **Oniki İmâm**, s. 75.

²⁸ Bernard Lewis, **Haşîşiler**, Sebil yay., çev.Ali Aktan, İstanbul 1995, s. 19; Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, s. 20.

Bu hadiseden bir müddet sonra Şîa kelimesi, Hz. Ali'nin soyunun haklarını aramak, onlara yardım etmek ve Emevilere karşı Hz. Hüseyin'in intikamını almak için toplananları, ifade etmektedir. Bu olaydan sonra artık Şîi fırkalar, ortaya çıkmaya başlamıştır. Aslında durum böyle olsa da Şîiliğin fırka olarak doğuş ve vücut buluşunun zamanı tam olarak bilinmemektedir.²⁹

Şîiler tarafından, Hz. Muhammed'in vefatından beri Müslüman toplumun gerçek temsilcileri olan meşru imamlar zincirinin mevcut bulunduğu düşüncesi yayıldı. Bundan kasıt Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Kerbelâ olayından sağ çıkmış olan torunu Zeynelabidin vasıtasıyla Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlerdir. Bu imamlar Hz. Hüseyin'in dışında genel olarak siyasi faaliyetlerden uzak görünüyorlardı. Önce Emevî halifelerini ondan sonra da Abbâsî halifelerini zaman zaman kabullendikleri hatta onlara yol gösterdikleri bile olmuştur. Şîi geleneği meşru imamların bu durumuna bir mâna verdi. Buna göre onların pasifliği takıyye³⁰ prensibinin bir uygulaması olup dindarlıklarının, dünyaya bağımlı olmayışlarının ve duruma razı oluşlarının bir ifadesiydi. M. VIII. yüzyılın ilk yarısı müfrit Şîiler için yoğun bir çalışma dönemi oldu. Özellikle Irak'ın güneyinde ve İran körfezi kıyılarındaki karma halk arasında çok sayıda fırka ve alt fırkalar meydana çıktı. Bunların ilkeleri değişken ve derlemeciydi.

Şîiliğin gelişimi tarihi seyir açısından üç kısımdan oluşur;

I.Şîa-i Ulâ: Hz. Ali'nin yaşadığı dönemde ortaya çıkmıştır.

II.Usûl-u Şîa: Mufaddıla, Sabbe veya Teberraiyye, Galiyye veya Müllihe fırkalarıdır.

III.Hz. Ali vefat ettikten sonra gelişen Şîa'dır.Bunlar dört gruba ayrılır: Keysâniyye³¹, Zeydiyye³², İmâmiyye³³ ve Gâliyye³⁴dir.³⁵

²⁹ Fığlalı, **İslam Mezhepleri**, s. 265-266.

³⁰**Takıyye**: İhtiyat, tedbir anlamına gelen takıyye terimi, baskı ve tehdit altındaki müslümanın bazı dini vecibeleri yerine getirmekten muaf olduğunu kabul eden istisnai bir İslam prensibini ifade eder. Bu prensibin çeşitli tanımları ve yorumları vardır. Takıyye, hiçbir zaman Şîilere has olmamıştır. İşkence ve baskı tehlikelerine en çok maruz kalanlar bunlar olduğu için Şîiler takıyyeyi çok sık uygulamışlardır. Buna göre takıyye, yöneticilerin ve halkın düşmanlığını uyandırmaya müsait olan inançların gizlenmesini ifade ediyor ve başarısızlığa uğraması muhakkak olan ayaklanmalar içerisinde, nice kimseyi ölüme götüren ölümcül mücadeleye bir cevap olarak takdim ediliyordu.(Öz, *Takıyye*, **DİA**, s. 453)

³¹**Keysâniyye**: Keysân'dan adını alır. Keysan Hz. Ali'nin kölesi veyahut Muhammed b. Hanefiyye'nin öğrencisi olarak bilinir. Keysâniyye'ye göre din imama itaat etmekten ibarettir. Bu düşünceden hareketle namaz, oruç, zekât, hac gibi dini kaideleri yorumlayan Keysâniyye, imama itaat olduktan sonra dini yükümlülüklerin bir anlam ifade etmeyeceğini ve bunun için terk edilmesinde bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Ayrıca tenasüh, hulul ve re'cat gibi hususları benimsedikleri bu sebeple kendilerine karşı

Altıncı Şîa imamı olan Ca'fer es-Sâdık'a kadar Şîa, şu şekilde gelişme göstermiştir; Hz. Ali (ölm. M. 661/H.40), Hz. Hasan (ölm. M. 669/H. 49), Hz. Hüseyin (ölm. M. 680/H. 61), Ali Zeyn al-Abidin (ölm. M. 732/H. 94), Muhammed Bakır (ölm. M. 732/H. 114), Ca'fer es-Sâdık (ölm. M. 765/H. 148).³⁶

Şîilik içerisinde, yeni görüş ve fikirlerin ortaya çıktığı değişimlerin yaşandığı süreç Ca'fer es-Sâdık dönemi ve bundan sonraki süreçlerdir. Dinî-mezhebî değişimlerin olduğu kadar tarihi sürecede yön veren bir dönemdir. Şîiliğin içerisindeki farklı mezhep ve uygulamalar ilerde devletlerin düşünce hayatında önemli bir yer tutmuştur. Emevîler döneminde takıyye uygulayarak devam eden Şîiler, Kerbela'dan sağ çıkan Ali Zeyn el-Abidin ve arkasından oğlu Muhammed Bakır'ın imameti ile devam etti fakat Şîa Muhammed Bakır'ın büyük oğlu Ca'fer es-Sâdık zamanında büyük bir değişime uğradı, İsmâîlîyye'nin (Bâtınîlik) çıkış noktası da bu döneme tekâbül etmektedir. Ca'fer b. Muhammed, 699-700 de doğdu ve doğruluğundan dolayı "Sadık" lakabı verildi.³⁷ Dedesi Zeyne'l-Âbidîn'in vefatına kadar yanında kalarak ondan eğitim aldı. Ca'fer es-Sâdık Şîiler tarafından dini bir lider olmasına rağmen, öğrencilerin yanında dini liderliğini öne çıkaran bir açıklama yapmadı. Ca'fer es-Sâdık her zaman dedelerinin bir beşer olduğunu söyledi. Hiçbir zaman beşer üstü olduklarını iddia etmedi. İmamların beşer üstü olduklarını iddia eden kişilerin, kâfir kişilerin olduklarını söyledi.³⁸

olumsuz tavır alındığı zaman aşırı Şîi fırkaolan Sebeiyye adıyla da anıldıkları bilinmektedir. (Gölpınarlı, **Oniki İmâm**, s. 101)

³²**Zeydiyye:** Dördüncü imam olan Zeynelâbidin'in (H. 94/ M. 712) oğlu Zeyd'e daha sonra da onun oğlu Yahya'nın imametini inananlardır. Şîi mezhepler arasında en mutedili ve Ehl-i Sünnet'e en yakın olanıdır. O kadar ki, el-Makdisî ve el-Mes'ûdî gibi ilk devir müellifleri, Zeydiyye'yi ilk üç halifeyi kabullerinden dolayı, Şîa'nın dışında saymışlardır. (Fığlalı, **İslam Mezhepleri**, s. 270)

³³**İmâmiyye/İsnâ Şeriyye (İmâmîlik/On İki İmamcılık):** Hz. Ali, oğulları ve torunlarını imam kabul eder. Hz. Ali'den başlamak üzere onun soyundan on iki kişiyi imam kabul edip bu imamlara uymayı da dinin hükümlerinden sayan mezheptir. Şîa denince genellikler bu mezhep anlaşılmalıdır. Bunlara, Hz. Ali'den itibaren on kişiyi imam kabul ettiklerinden, İsnâ 'Aşeriyye (On ikinciler/On iki imamcılar); imama inanmayı imanın rükünlerinde gördüklerinden İmâmiyye; ibadette İmam Ca'fer es-Sâdık'ı esas aldıklarından dolayı Câferiyye denmiştir. (Fığlalı, **İslam Mezhepleri**, s. 290) Bâtınîlik/İsmaililik, Ca'fer es-Sâdık dönemine kadar imamiler ile birleşir. Ca'fer es-Sâdık döneminden sonra imamiyye içerisinde farklı bir koldan devam etmektedir. (Muhammed Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 65)

³⁴**Gâliyye:** İmama vahiy geldiğini söyleyerek haramları mübah saymışlardır. Bu mezhebin mensupları İslam dışı düşünceleri ortaya atmışlardır. Mensupları bu fırkayı bir süre daha devam ettirmişler. Gâliyye fırkası içinde Karmatîler topluluğu ve Cennâbiyye fırkası yer almıştır. (Öz, **Gâliyye**, **DİA**, s. 333)

³⁵ Çığatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 52.

³⁶ İbrahim Ağah Çubukçu, **İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar**, AÜ. İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1972, s. 66; Çığatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 77.

³⁷ Gölpınarlı, **Oniki İmâm**, s. 99.

³⁸ Atalan, **Ca'fer es-Sadık'ın Yeri**, s. 85.

Ca'fer es-Sâdık, hem Hz. Muhammed'i hem de Cebrail'i kötüleyen kişilere yani "gulât-ı şîa"ya³⁹ hep karşı çıkmıştır. Çünkü bu "gulât-ı şîa"ya mensup olanlar Allah'a karşı gelerek, imamlara ilahlık özellikleri yüklediler ve imamlara insanüstü özellikler verdiler.

Şîa'ya göre, Şîi hukukunun gelişmesinde Ca'fer es-Sâdık önemli bir yere sahiptir. Ca'fer es-Sâdık, özellikle imamlara yönelik aşırılıkları tereddüt etmeden eleştirdi. Keysâniyye'nin ortaya attığı Hz. Muhammed'in, ilah da olduğu fikrini kesin bir dille reddetti. Yani Ca'fer es-Sâdık, çevresindeki insanlara aşırı fikirlere itibar etmelerini yasakladı. İmamların tabiatüstü olmadığını söylemesi ve aşırı fikirlerin çoğalmasını engellemesi önem arz etmektedir.⁴⁰

Ca'fer es-Sâdık, yaşamının büyük bir bölümünü Emevî Devleti içerisinde sürdürdü. Emevî Halifesi Hişam b. Abdülmelik döneminin sonlarına doğru Emevî Devleti çöküş belirtileri göstermeye başladı. Bu sırada Şîi yanlısı olan ve aynı zamanda Ca'fer es-Sâdık'ın da amcası olan Zeyd b. Ali ve onun taraftarları Kûfe'de ayaklandılar. Fakat Ca'fer es-Sâdık amcası Zeyd b. Ali'yi desteklemediği gibi bu ayaklanmaların hiçbirine de katılmadı.⁴¹

Ca'fer es-Sâdık, Sünnî kaynaklarda da devamlı hürmetle anılan bir şahsiyettir. İmamlık döneminde çeşitli topluluklara hitap etti ve bütün İslâmi kesimlerle iyi münasebetler kurdu. Emevîler ve Abbâsîler döneminde hayat süren Ca'fer es-Sâdık, mensup olduğu Hâşimîlerin imamı olarak mevcut devletin varlığını korumaya çalıştı. Siyasetin içerisinde yer pek almamasına rağmen amcası Zeyd'in isyanı ve öldürülmesinden sonra (H. 122/M. 740) şartların ağırlaşması nedeniyle siyasetten tamamen çekildi. Medine'de kendisini ilime adadı ve bu şekilde Emevîlerin baskısından kurtulabildi. Abbâsîler zamanında da siyaset noktasında önemli bir değişikliğin olmadığını gördü ve ilimle meşgul olmaya devam etti.

³⁹**Gulât-ı Şîa:** Bunlara göre Allah Hz. Ali'ye hulûl etmiştir. Hz. Ali'yi sevme konusunda aşırılığa giden Gulat-ı Şîa, imamlara ilahi bir parçanın verildiğine inanırlar. Allah'ın bu imamlar vasıtasıyla insan şekline büründüğünü iddia ederler. Bunlar kıyameti inkâr ederek, ruhların da insandan insana yer değiştirdiğini ortaya attılar. Bunlar Sünnî âlimlerce reddedildiği gibigerçek anlamdaki Şîi âlimleri de bunları desteklememiştir. (Muhammet Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 51)

⁴⁰ Atalan, **Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri**, s. 91.

⁴¹ Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, s. 23 - 24; Robert Mantran, **İslâmın Yayılış Tarihi**, çev. İsmet Kayaoğlu, AÜİF. Yayınları, Ankara 1981, s.118.

2- İsmâîlîyye'nin Teşekkülü

Bâtınîlik, mezhebî olarak Şîa'nın İsmâîlîyye koluna mensup bir gruptur. Bu yüzden Bâtınîliğin çıkış noktası olan İsmâîlîyyeyi bilmekte yarar vardır. İsmâîlîyye, ortaya çıkışından sonraki ilk iki asırda faaliyetlerini gizli bir şekilde yürüttükleri için tam bir bilgi sahibi değiliz. Ancak Ca'fer es-Sâdık'ın büyük oğlu olan İsmail ile birlikte bu mezhebin ortaya çıktığını görmekteyiz.⁴² Fakat İsmail'in babası Ca'fer es-Sâdık'tan önce ölmesi mezhep içinde yeni problemlerin yaşanmasına neden oldu.⁴³ İmametin oğlu İsmail'e geçtiğini iddia edenler, Ca'fer es-Sâdık hayatta iken İsmail'in ölmediğini, Ca'fer es-Sâdık'ın onu gizlediğini söylediler. İsmâîlîlerin İddiasına göre Ca'fer es-Sâdık, kendisinden sonra İsmail'i imam olarak tayin etti. İsmail, babası Ca'fer es-Sâdık'tan önce ölmüş olmasaydı imamette hiçbir sorun çıkmayacaktı ama İsmail'in önce ölmesi yeni sorunları beraberinde getirdi.⁴⁴

İsmail'in ölümüne babası Ca'fer es-Sâdık'ın çok üzüldüğü hatta cenazenin önünde cübbesiz ve yalınayak yürüdüğü Şîî kaynaklarda geçmektedir. Ca'fer es-Sâdık cenaze götürülürken birkaç defa tabutun yere bırakılmasını istedi. Tabutun yanına gelerek, İsmail'in yüzünü açtığı ve orada bulunanlara onun öldüğünü gösterdiği söylenmektedir. Hatta Medine'nin o zaman ki kadısını da İsmail'in öldüğü noktada şahit tuttu. Hatta Ca'fer es-Sâdık Abbâsî halifeleri tarafından tayin edilmiş olan Medine valisini, oranın şeyhlerini ve tanınmış kişilerini cenaze törenine çağırttı. İsmail'i öldüğü yer olan şehrin dört fersah uzağındaki Ürayd kasabasından omuzlar üzerinde şehre taşıdıktan sonra, Ca'fer es-Sâdık ortaya çıkarak İsmail'in öldüğüne dâîr orada bulunanların imzasını taşıyan belge hazırladı.⁴⁵ Ca'fer es-Sâdık'ın böyle yapmasının sebebi kendisinden sonra İsmail'i imam olarak tayin edeceklerine İsmail'in öldüğünü kanıtlamaktır. Ca'fer es-Sâdık da M. 765 (H. 148) yılında Medine'de hayatını kaybetti.⁴⁶ Bazı Şîî kaynaklarda Ca'fer es-Sâdık'ı, Abbâsî halifesi Ca'fer el-Mansur'un zehirleyerek öldürdüğünden bahsedilmektedir.⁴⁷

⁴² Mustafa Öz, "İsmâîliyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîîlik Sempozyumu*, İSAV Yayınları, İstanbul 1993, s. 605.

⁴³ Fığlalı, *İslam Mezhepleri*, s. 280.

⁴⁴ Atalan, *Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, s. 182.

⁴⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 513.

⁴⁶ Gölpınarlı, *Oniki İmâm*, s. 114.

⁴⁷ Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", *DİA*, C. VII, s. 2.

Ca'fer es-Sâdık'ın vefatı üzerine bu durumu fırsat bilen bir grup, İsmail'in ölmeyecek kaim olduğunu iddia ettiler.⁴⁸ İddialara göre, Ca'fer es-Sâdık kendisinden sonra imamete İsmail'i işaret etti. Bu bahsi geçen grup, yedinci imam olarak kabul ettikleri İsmail'in yeni bir şeriat getirmeyeceğini fakat onun bütün vahiylerin bâtinî anlamını açıklayıp yeni devrin gelişini hazırlayacak olan "mehdi" veya "diriliş imamı" olduğunu iddia ettiler.⁴⁹

İsmâîlîler, Ca'fer es-Sâdık'tan sonra İsmail'in 5 yıl daha yaşadığını iddia ettiler hatta onu Basra Çarşısında gördüklerini söylediler. Basra Çarşısında İsmail'e rastlayan felçli birisinin ondan yardım istediğini İsmail'in de felçli adamın elini tutmasıyla o adamın sağlığına kavuşduğunu ve o şahsın bu olaydan sonra İsmail'in yanından hiç ayrılmadığını, yine benzer şekilde İsmail'in gözü görmeyen birine dua ettiğini ve o kişinin görmeye başladığını ileri sürdüler.⁵⁰

İsmail'le ilgili henüz yaşadığı zamanlarda bazı rivayetler ortaya atıldı. İsmail'in içki bağımlısı ve kötü ahlaka sahip biri olduğunu ve bu yüzden daha sağlığında iken imametten azledildiğini iddia edenler oldu. Bazı İsmâîlîler bunun yanlış aksettirildiğini, yanlış olmasa bile içki içmesinde sakınca olmadığını söylediler çünkü imamın yaptığı fiillerin günahmış gibi olsa da aslında doğru olduğunu Allah'ın da bu durumu hoşgöreceğini iddia ettiler. Bazı kaynaklarda bu içki meselesi Musa el-Kazım'ın imametini⁵¹ temellendirmek için kurgulandığı da söylenmektedir. Sadûk kanalıyla gelen rivayet şöyledir: "Velid b. Sabih rivayet etmiştir ki "Bana bir adam gelerek 'gel sana adamın oğlunu göstereyim' dedi. Bunun üzerine ben de onunla birlikte gittim. Beni aralarında İsmail b. Ca'fer'in de bulunduğu içki içen bir topluluğa götürdü. Üzgün bir halde oradan ayrılıp Hacerü'l-Esved'e geldim. Burada hayretler içerisinde İsmail b. Ca'fer'i, Beytullah'a yaslanmış, ağlar halde gördüm. Öyle ki Kâbe'nin örtüleri onun gözyaşlarıyla ıslamıştı. Derhal geldiğim yere geri döndüm. İsmail aynı toplulukla birlikte oturduğunu görerek büyük bir şaşkınlık yaşadım. Tekrar (Beytullah'a) geri

⁴⁸ Cüveynî, İsmail bin Ca'fer es-Sadık'ın ölüm tarihini H. 145/M. 762, Makrizi ise H. 138/M. 755 yılını vermektedir. Fakat Cihan Güşa'nın başka bir yerinde İsmâîlîlerin rivayetlerine dayanarak İsmâîlî'nin babasının ölümünden sonra 5 yıl daha yaşadığını söylemektedir. Bu rivayet tutarsız ve gerçeğe aykırıdır. Çünkü konuya değinen bütün tarihçiler İsmail'in babası Ca'fer es-Sadık'ın hayatta olduğu sırada öldüğünü söyler.(Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 513.)

⁴⁹ Atalan, **Ca'fer es-Sadık'ın Yeri**, s. 184.

⁵⁰ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 515.

⁵¹ Günümüz Şiîliğinin, Ca'fer es-Sadık'ın diğer oğlu Musa el-Kazım yoluyla devam ettiğini biliyoruz

döndüğümde İsmail'in Kâbe'nin örtüsünden tutunduğunu ve gözyaşlarıyla onu ıslattığını gördüm. Bu durumu Ebû Abdillah'a anlattığımda, 'Oğluma şeytan musallat olmuş, onun suretinde temessül ediyor' diye cevap verdi." Rivayette geçen ifadelere dikkat edilirse, aslında İsmail'in içki içen birisi değil, aksine dindar bir kişilik olarak takdim edildiği görülecektir. Dolayısıyla üzerinde durulması gereken esas husus, şeytanın İsmail'in suretinde temessül etmesidir. Bu nedenle İsmail'in imam olmadığını ispat etmek için öne sürülen husus onun içki içmesi değil, şeytanın onun kılığına girebilmesidir. Saduk, şeytanın peygamberin ya da peygamberin vasisinin suretine giremeyeceğine dâir rivayet olduğunu, bu rivayete göre İsmail'in imametinin caiz olamayacağını ileri sürerek meselenin aslını ortaya koymuştur.⁵²

İsmâîlîyye'ye mensup olan grup, İsmail'in vefatı sonrasında kardeşleri Musa ve Abdullah'a imametin geçmesinin caiz olmayacağını ileri sürdüler. Çünkü bu inanişaya göre Hasan ve Hüseyin'in dışında ve onlardan sonra gelenlerde, imamet kardeşten kardeşe geçemez. Ancak babadan oğula geçerek devam ederdi. Bu düşünceye inananlara, İsmail'in kölesi Mubarek'e nispeten Mubarekiyye⁵³ adı da verilir.⁵⁴

Bâtınîlerin mensup olduğu İsmâîlîyye'de İmamet, İsmail b. Ca'fer es-Sadık'ın oğlu Muhammed'den devam etti.

Bir kısım İsmâîlîler ve Mubarekiyye'ye mensup olanlar da Ca'fer es-Sâdık'ın hayattayken torunu Muhammed'i imam tayin ettiğini iddia ettiler. Bu yüzden yedinci imam olarak Muhammed b. İsmail'i kabul ederler. Ca'fer es-Sadık'ın yaşadığı sırada gençliğinin ilk yıllarında bulunan ve Ca'fer es-Sadık'ın oğlu Musa el-kazım'dan 7 yaş büyük olan İsmail'in oğlu Muhammed, önce Cibal⁵⁵ tarafına, oradan da Rey'e gitti. Bir süre sonra da Demâvend'deki Şalabana kasabasına vardı. Rey'deki Muhammedâbad

⁵² Muzaffer Tan, **İsmâîlîyye'nin Teşekkül Süreci**, A.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 41.

⁵³ **El-Mubarekiyye**: Mübarek adlı bir adamın taraftarıdır. O, İsmail b. Ca'fer'in kölesiydi. Bazı rical kitaplarında Mübarek, İsmail b. Abdillah b. Abbas'ın kölesi olarak tanıtılır. Kufelidir, Şeyh Tusi Ricalinde onu Sadık'ın ashabından sayar. Onlar Bâtınîlerin iddia ettiği gibi imametin Muhammed b. İsmail'in neslinden devam ettiği görüşündedirler. Ancak bazı Ensab bilginleri kitaplarında Muhammed b. İsmâîl'in öldüğünü ve geride evlat bırakmadığını kaydederler (Kummî-Nevbahtî, **Şîh Fırkalar**, s. 196)

⁵⁴ Vejdi Bilgin, H. Kübra Yücedoğru, *On birinci yüzyılda Siyasal Gerçeklik ve İslam Siyaset Düşüncesine Etkisi*, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVII, sayı 2, Bursa 2008, s. 738.

⁵⁵ Irak-ı Acem'in yani orta İran'ın eski adı.

onun adına kuruldu. Onun oğulları da halifenin takibinden kaçarak Horasan'a ve Sind'in bir vilayeti olan Kandahar'a sığınıp oralara yerleştiler.⁵⁶

Bâtınîlere göre, yeryüzünde dâima Muhammed'in soyundan gelen açık veya gizli bir imam bulanacaktır. Gelecek olan bu imam bütün Bâtınîlerin imamıdır. İmamdan kimseye bir zarar ve kötülük gelmez ve ilahi özelliklerle donatılmıştır. O istediği zaman imkânsız olan şeyleri mümkün hale getirir mevcut olmayanları var eder.⁵⁷

Bu görüşü savunanlar da daha sonra ikiye ayrıldı: Birincisi, Muhammed b. İsmail ölmediğini söyleyenlerdir. Bunlar Muhammed'in gizlendiğini ve bir gün tekrar dünyaya geleceğini ve müslümanlara yeni bir şariat getireceğini söyleyenler.⁵⁸ İkincisi ise Muhammed'in öldüğünü kabul edenlerdir. Bunlar dünyanın onun neslinden gelen gizli veya açık imamlardan devam edeceğini ileri sürerler. Asıl Bâtınîleri temsil eden fırkanın inancı bu sonucu tez üzerindedir. Bâtınîler bu inancı, Şîa'nın gulât kolundan olan Mubarekiyye ve Hattabiyye⁵⁹ fırkalarının tesiriyle geliştirdiler.⁶⁰

Muhammed'in öldüğünü ve imamların onun soyundan devam edeceğini kabul eden Mubarekiyye, Bâtınî düşüncelerini ortaya çıkardı. Muhammed ise Abbâsîlerin baskı ve tehditlerinden kurtulmak için gizlendiği ve faaliyetlerini gizlice sürdürdüğü söylenmektedir. Onun ortadan kaybolması Bâtınîlerin gizlilik dönemini başlatmış olup bu gizlilik süreci Fâtımî Devletinin kurulmasıyla sona erecektir.⁶¹

3- İlk İsmâîlîler

Asıl Bâtınîleri temsil etme şekli Şîa'nın gulât kolundan Mubarekiyye ve Hattabiyye ile devam etti. Bâtınîlere göre, Ca'fer es-Sâdık'tan sonra Muhammed b. İsmail varken, başka bir kardeşi imam olamazdı. Bu görüşleri savunan grubun, Ca'fer es-Sadık'ın kölesi Mubarek'in adından dolayı Mubarekiyye diye adlandırdıklarını daha

⁵⁶ Cüveynî, *Tarihi Cihan Güşa*, s. 515.

⁵⁷ Çağatay, Çubukçu, *İslam Mezhepleri*, s. 90.

⁵⁸ Çağatay, Çubukçu, *İslam Mezhepleri*, s. 77.

⁵⁹ Hattabiyye fırkası aşağıda ele alınmıştır.

⁶⁰ Hasan Onat, "*Hattabiyye*", *DİA*, C. XVI. s.492 ; Mustafa Öz, "*Mubarekiyye*", *DİA*, C. XXXI., s. 130.

⁶¹ Atalan, *Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, s. 186.

önce belirtmiştik.⁶² Aslında burada bahsedilen Mubarek'in, Muhammed'in babası yani Ca'fer es-Sadık'ın oğlu olan İsmail'e verilen bir lakap olduğunu savunanlar vardır. Fakat bu konu hakkında Şîî kaynaklarında çok fazla bir bilgi yoktur. Mubarek ve Meymun isimlerinin, Ca'fer es-Sadık'ın oğlu İsmail ve torunu Muhammed'in müstear isim olarak kullandıkları da kaynaklarda geçmektedir. Şehristani'nin naklettiğine göre uğurlu (meymun) ve ilimde derinleştiği (kaddâh) için Muhammed'e Meymûn el-Kaddâh dendiğini belirterek, İsmail'in oğullarına Meymun el-Kaddah'ın soyundan gelenler tabirini kullanmıştır.⁶³

Anlaşıldığı kadarıyla İsmail'in destekçilerinden olan bu grup, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra torunu Muhammed'in çevresinde toplandı, aynı zamanda babasının sağlığında ölmüş olan İsmail'in imamlığını da kabul ettiler. Başka bir görüşlerinde de, Ca'fer es-Sâdık'ın yaşadığı dönemde imamet İsmail'e geçti. Buradaki görüşleri her ne olursa olsun bahsedilen bu Mubarekiyye fırkası İlk Bâtînîler olarak kabul görmektedir. Bâtînîliğin başlangıç noktası da bunlardır.⁶⁴

Kummî ve Nevbahtî ise Hattabiyye grubunu, Halis İsmâiliyye olarak isimlendirmiştir. Yani Halis İsmâiliyye diye bahsedilen grubun ise Ebû'l-Hattab'ın taraftarları tarafından oluşturulan aşırı bir Şîî fırka olduğunu söylerler. Ebû Hattab'ın öldürülmesinden sonra da onu destekleyenlerin Muhammed'in imametini de desteklemeleri, Mubarekiyye ve Hattabiyye'nin arasında bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Fakat Halis İsmâiliyye ile Hattabiyye'nin aynı fırka olup olmadığı tam olarak kesin değildir. Nevbahtî ve Kummî, ilerleyen kısımlarda Mubarekiyye'nin Hattabiyye olduğundan ve ikisi arasındaki ilişkilerden bahseder.⁶⁵

4- Hattâbiyye

Kurucusunun tam adı Muhammed b. Ebû Zeyneb Miklâs el-Esedî el-Kûfî el-Ecdâ olup Ebû'z-Zabyân diye anılırdı.⁶⁶ Benî Esed kabilesinin azatlısı olup mevalidendi. Kûfe'de yetiştirdi ve faaliyetlerini burada sürdürdü. Ebul-Hattab'ın ilk

⁶²Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihal**, çev. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 197.

⁶³Tan, **Teşekkül Süreci**, s. 32-33.

⁶⁴Kummî/Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, s.62; Tan, **Teşekkül Süreci**, s. 34.

⁶⁵Kummî/Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, s.196.

⁶⁶Ethem Ruhi Fıglalı, **Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri**, Selçuk yay., Ankara 1996, s. 130.

başlarda Ca'fer es-Sâdık'ın çok yakınında olduğu, onunla iyi ilişkiler kurduğu hatta Hz. Muhammed'in Selmân Fârisî'ye söylediği güzel sözler gibi Ca'fer es-Sâdık'ın da Ebû'l-Hattab içingüzel sözler söylediği kaynaklarda geçmektedir. Anbese, en-Nâvûsî'den rivayet ettiğine göre Ca'fer es-Sâdık, Ebû'l-Hattab için, “İlmimizin ve sırrımızın mahfazası, hayatımızın, ölümümüzün emini” dediği söylenmiştir. Hatta Ca'fer es-Sâdık elini Ebû'l-Hattab'ın göğsüne koyarak öğrendiği gizli bilgileri unutmaması için ona dua ettiği söylenmektedir. Anbese'nin rivayetleri pek doğru olmamakla birlikte Keşşî'nin ifadesinde, Ebû'l-Hattab'ın başlangıçta Ca'fer es-Sâdık'la karşılaştığı ve onunla münasebet kurduğu söylemektedir. Fakat daha sonra Ca'fer es-Sâdık, onun bir yalancı olduğunu anladığı ve ondan uzaklaştığı geçmektedir.⁶⁷

Ca'fer es-Sâdık'ın yakın adamlarından olan Ebû'l-Hattab'ın daha sonra Muğire b. Saîd'i örnek almasıyla sapkınlığa düştüğü Şîî kaynaklarında geçmektedir. Ca'fer es-Sâdık'dan ism-i azamı öğrendiği söylenir. Daha sonra Ebul-Hattab kendisinin melek olduğunu, yeryüzündekilere Allah'ın resûlü olarak gönderildiğini söyleyerek Ca'fer es-Sâdık'ta ve sonra gelecek imamlarda ilahlık özellikleri olduğunu ileri sürdü. Kûfe'deki mensuplarını Ca'fer es-Sâdık'a ibadet etmeleri için çağırdı. Daha sonra Ebul-Hattab kendi ilahlığını ilan etti ve mensupları üzerindeki dini yasakları kaldırdığını söyledi. Hattabiyye mensuplarının bu davranışlarını ve Kufe'deki taşkınlıklarını Abbâsî halifesi Mansur öğrenince Ebû'l-Hattab'a karşı saldırıya geçti. Bu saldırı karşısında savunma düzenine geçen Ebû'l-Hattab, taşlarla, sopalarla ve ok yerine kullandıkları kamışlarla düşmanlarını mağlup edeceklerini, Abbasi askerlerinin kendilerine hiçbir şekilde zarar veremeyeceğini söyleyerek mensuplarını cesaretlendirmeye çalıştı. Allah'ın kendisine öyle bildirdiğini, bu durumun ona yeni malum olduğunu söylediye de mağlup olmaktan kurtulamadı. Ebû'l-Hattab, önde gelen mensuplarıyla birlikte M. 755 (H. 138) veya M. 760 (H. 143) yılında Fırat nehri üzerinde Dârü'r-Rızk'da öldürüldü. Cesetleri Bağdat'a gönderilen Hattabiyye mensupları bir süre teşhir edildi daha sonra topluca yakılarak ortadan kaldırıldı.⁶⁸

Hattabiyye'nin, gulât kolundan ileri geldiğini söylemiştik çünkü görüşlerine baktığımızda onlara göre imam ilahtır. Ca'fer es-Sâdık'ın babası ve dedeleri de ilahtır.

⁶⁷ Onat, “Hattabiyye”, s. 492.

⁶⁸ Kummî/Nevbahtî, *Şîî Fırkalar*, s. 198; Onat, “Hattabiyye”, s. 492.

Onlar Allah'ın oğulları ve sevdikleridir.⁶⁹ Allah önce Ali'ye daha sonra sırasıyla oğulları Hasan ve Hüseyin'e, sonra torunu Zeynelâbidîn'e, sonra Zeynelâbidîn'in oğlu Muhammed Bakır'a ve onun oğlu Ca'fer es-Sâdık'a hulûl etmiştir. Kendisine ilahlık vasfını yüklemek için Ca'fer es-Sâdık'ın ilahlığını kanıtlama çabasını sürdürmüştür. Ebû'l-Hattab, bu görüşleri ile islam dünyasında şahısların ilahlığını ortaya koymuş ilk kişi olarak bahsedilmektedir. Ca'fer es-Sâdık bu sözleri işitince Ebû'l-Hattab'ı yalancı olarak nitelendirdi ve ona lanet ederek kendisinin ve atalarının Allah'ın yarattığı kullar olduğunu ve bunun dışında hiçbir nitelik taşımadıklarını söyledi. Ca'fer es-Sâdık'ın bu sözlerinden sonra Ebû'l-Hattab'ın ilah olduğuna inanan mensupları, Ebû'l-Hattab'ın, Ca'fer es-Sâdık ve büyük dedesi Ali'den üstün olduğunu, Allah'ın artık Ca'fer es-Sâdık'tan ayrılarak Ebû'l-Hattab'a hulûl ettiğini savundular. İbn Hazm'ın belirttiğine göre o dönemde Kûfe'de Ebû'l-Hattab'ın hanlığına inanan binlerce kişi bulunmaktaydı. İbâhîliğin ⁷⁰ yayılması ve bütün dini yasakların, haramların helal sayılması Hattabiyye'nin en büyük hedefidir.⁷¹

Rivayete göre Ebû'l-Hattab, mensuplarına ağır gelen dini hükümleri, yine onların istekleri doğrultusunda hafifleterek bazı dinî görevlerden muaf tuttu. Bu şekilde namaz, zekât, oruç, hacc gibi farzlar terk edilip zina, hırsızlık, içki helal sayıldı. Yine bu Hattabiyye'ye mensup olanların Hz. Ebûbekir'i ve Hz. Ömer'i sevmesine de kaynaklarda yer verilmektedir.⁷²

Hattabiyye ile İsmâîlîlik arasında bir ilişki olduğu kaynaklarda geçmektedir. İbn Nedim İsmâîlîlik ile Hattabiyye arasındaki bağlantıdan bahsederek, Ebû'l-Hattab'ın talebelerinin Meymun el-Kaddah'ın taraftarları olduğunu belirtir. İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hattab'ın Bâtînlîliğin kurucusu olduğunu ve Meymun el-Kaddah'ın da onun takipçisi olduğunu söylemektedir. Meymun el-Kaddah tarafından başlayan ve yayılan Bâtînlîlik

⁶⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 518.

⁷⁰ **İbâhîlik:** Sözlükte “serbest bırakmak ve meşru saymak” anlamına gelmektedir. Kelime terim olarak “dini emirlerin, yasakların ve ahlaki kuralların hiçbir bağlayıcılığı olmadığını söyleyerek her şeyi kendilerine mübah gören kimseler diye tanımlanır”. Tehanevi'nin bahsettiğine göre yaratılmışların en kötüsü oldukları ve bunların servet başta olmak üzere kadınları bile ortak olarak kabul ettiklerini söylemektedir. (Onat, “*İbahîyye*”, *DİA*, 252)

⁷¹ Hasan Onat, “*İbahîyye*”, *DİA*, C. XIX, s. 252.

⁷² Onat, “*Hattabiyye*”, s. 493.

hareketi aslında Ebû'l-Hattab'a dayanır demektedir. Yani İsmâîlîlik ile Hattabiyye arasında sıkı bir ilişki olduğu ve birbirinin devamı oldukları açıktır.⁷³

Sonuç itibarıyla İsmâîlîliği Şîa'nın ayrı bir kolu olarak ortaya çıkaran nokta Ca'fer es-Sâdık zamanında ve sonrasında gelişen olaylardır. Bu olaylar sonrasında genel kabul gören Şîilik, farklı bir kolundan ilerlemiştir. İsmâîlîliğin Şîa'dan ayrılmasından sonra İsmâîliyye, Mubarekiyye ve Hattabiyye onu devam ettiren gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gizli imamlar, meşru bir devlet kurulana kadar İsmâîlîliğin devam etmesinde çok etkili oldular.

B- BÂTİNÎLERİN DAVET YÖNTEMLERİ

Bâtînîlerin, insanları bu mezhebe davet yöntemi dokuz basamaktan oluşmaktadır. Her basamağın bir ismi vardır. İmam Gazzâlî'nin belirttiği basamaklar sırasıyla şunlardır: Rızk(yemleme), teferrüs(avlama), te'nis(alıştırma), teşkîk(şüpheye düşürme), ta'lik(boşlukta bırakma), rabt(bağlama), tedlis(hile yapmak), telbis(kafasını karıştırmak) ya da tesis⁷⁴, hal'(ayırma), selh(soymak)dir.⁷⁵

a) Rızk (Yemleme) ve Teferrüs (Avlama):

Bâtînîliğe davetin ilk basamağıdır. Davet yöntemi öncesinde bu işi yapacak Bâtînî dâîsinin⁷⁶ zeki, anlayışlı, sağlam duygulu, ileri görüşlü, insanın dışına bakarak iç görüşünü anlayabilme kabiliyetleri olması lazımdır. Birinci husus, usta olması lazım, yani mezhebe davet edilen kişinin, yapılan telkinlerden dolayı mı mezhebe girmeyi kabul ettiği yoksa yumuşak huyluluğundan dolayı mı kabul ettiğini iyi ayırt etmelidir. İslam dini ve inançlarına karşı katı olan birinin bunu dinlemesi ve inançlarından kopması çok zordur. O yüzden gereksiz yere zaman tüketilebilir. Yine prensiplerine göre Abbâsîleri davet etmekten sakınmak gerekir derler. Çünkü Abbâsîlerin sünni inançlara bağlılığını bilmektedirler. İkinci husus Bâtînî dâîsi, zahirî manaları, Bâtînî manalara çevirme konusunda bilgili ve zeki olmalı, yani davet edilen kişide Kur'an-ı

⁷³ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't- Tarih**, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar yayınları, C. X, İstanbul 1987, s. 21; Tan, **Teşekkül Süreci**, s. 51.

⁷⁴ Ayşe Atıcı Arayancan, **Dağın Efendisi:Hasan Sabbah ve Alamut**, Yeditepe yay., İstanbul 2012, s. 207.

⁷⁵ Gazali, **Bâtînîliğin İçyüzü**, s. 13.

⁷⁶Dâî, Bâtînîliğe gönül vermiş ve insanları Bâtînîliğe davet eden kişidir.

Kerim ve sünnetlere uygun bir tavır varsa bu davranışları bid'ata çevirecek sözleri kullanması gerekir. Üçüncü husus ise dâî, davet edilen kişinin mezhep olarak meylinin hangisine olduğunu bilmelidir. Eğer davet edilenin düşüncesinde, temizliğe, takvaya ve ibadete düşkünlük var ise onu itaat etmeye ve ona boyun eğmeye davet etmelidir. Eğer davet edilen nefesine düşkün biri ise ona da ibadetin gereksiz olduğu telkin edilir. Yani davet edilenin yaratılışına ve karakterine uygun bir şekilde hareket edilerek kalbinin davetçiye ve mezhebe ısınması sağlanır.⁷⁷

b)Te'nîs (Alıştırma): Davet edilen kişinin inancı ve karakteri doğrultusunda, yapılan ibadetin onun göreceği şekilde ifa edilmesidir. Dâîlerinin, Bâtınîlere ilgi gösteren birinin (müstecib)⁷⁸evinde gecelemleri ve onları mezhebe çekebilmek için yaptıkları şeylerdir. Örneğin Dâî, davet edilenin evinde misafir olduğunda ona güzel sesiyle Kur'an-ı Kerim okuyarak onu etkilemesidir. Arkasından Dâî, davet edilene güzel ve tesirli sözler söyleyerek daha da etkiler. Bundan sonra zamanın âlimlerine, sultanlarına ve halka karşı yapılmış saldırıları anlatarak devam eder. Davet edilen dine meyilli ise ibadetten, imandan, Kur'an-ı Kerim'den bahseder. Dâî gerekli güveni verdikten sonra davet edilenin evinde misafir olma fırsatı arar. Misafir olduğunda ise davet edilene hoşgörünmek için gece Kur'an-ı Kerim okuyup, ibadet edeceğini söyleyerek gerekli ortamı hazırlar. Gece ev sahibi uyuyunca da ibadetini yüksek sesle yaparak ibadet yapıyor izlenimi vermek ister. Böylece davet edilen kişiyi güvenini kazanırlar.⁷⁹

c)Teşkîk (Şüpheyeye Düşürme): Dâî'nin, davet edilen kişinin inancını sarsmasıdır. Bunun yolu da davet edilen kişinin kafasını karıştırarak işe başlamaktır. Dâî, Şer'i hükümler ve Kur'an-ı Kerim'in ayetleri konusunda davet edilen kişiye de şüpheyeye uyandırarak şöyle söyler: neden cennette sekiz kapı varsa cehennem de yedi; Allah'ın "O gün Rabb'inin arşını onlardan başka sekiz tanesi yüklenir"⁸⁰sözünde neden sekiz belirtilmiş; Yine "Orada on dokuz bekçi vardır"⁸¹ sözünde neden on dokuz da yirmi

⁷⁷ Gazali, **Bâtınîliğin İçyüzü**, s. 14.

⁷⁸ El-Müstecibün olarak da bilinen müstecibler, Bâtınîliğe yeni inanmaya başlayan insanlar olup, İsmâîlî akidelerini fazlaca bilmeyen ve Bâtınî teşkilatında en aşağı derecede yer alan kimselerdir. (Atıcı Arayancan, **Dağın Efendisi**, s. 197.)

⁷⁹ Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 102.

⁸⁰ Âyet-i Kerîme'nin tamamı ve meâli şöyledir: "Melekler de onun kenarları üzerindedirler. Üstlerinde o sekiz (taşıyıcı melek) Rabbinin arşını taşır." (el-Hâkka, 69/17).

⁸¹ Âyet-i Kerîme'nin tamamı ve meâli şöyledir: "Onun üzerinde ondokuz vardır." (el-Müddessir, 74/30).

değil; Bundan sonra da âlemin yaratılışından şüphe ettirerek şöyle der: “neden gökler altı veya sekiz değil de yedi kattır? Gezegenler neden yedidir? Burçlar neden on ikidir?” gibi sorular sorar. Dâî, kendisinin gizli bilgilere vakıf olduğunu göstermeye çalışarak bu sırları davet edilene de öğreteceği konusunda onu heyecanlandırır.⁸²

d) Ta’lik (Boşlukta Bırakma): Dâî, şüphe uyandırdığı noktalarda, sırları hemen vermez, işin büyüklüğünü sırların ne kadar önemli olduğunu davet edilenin aklına yerleştirir. Davet edilenin gözünü korkutarak şöyle der: “Acele etme! Bu sırların ehil olmayan kişilere hemen verilmesi doğru değildir zamanı gelince ben sana bu sırları açıklayacağım der.” Sırrı vereceği zaman dâî şöyle söyler: Bu sırrı başkalarından saklayacağına ve bu sırrı koruyacağına dair senden söz alacağım. Çünkü bu sır çok önemlidir. Ahd ve misak almak kaydıyla bu bilgileri sana vereceğim. “Hani biz peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh’tan, İbrahim’den, Musa’dan ve Meryem oğlu İsa’dan da. Evet, biz onlardan pek sağlam söz aldık”.⁸³ “Müminler içinde Allah’a verdikleri söz de duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.”⁸⁴ Ayetlerini anlattıktan sonra sırrı saklayacağına dâîr yemin etmesini söyler.⁸⁵

e) Rabt(Bağlama): Davet edilen kişinin samimiyetine inanan dâî, onu Bâtınîliğe iyice bağlamak ister. Söz alınmadıkça sırların açıklanamayacağını ifade eder. Dâî gerekli telkinleri yaptıktan sonra müstecibten, öğreneceği sırları kimseye söylemeyeceğine dâîr şu şekilde bir ahd almaya çalışır: “Allah’ın, ahdı üzerine olsun ki benim vereceğim sırları, öğreneceğin bilgileri, benim görevimi, kendi görevini, tanıdık olsun veya olmasın kimseye söylemeyeceksin. İmamımızın müsaade ettiği hususlar bundan müstesnadır. Bu görevimizde yeminine sadık kalacaksın. Allah’ın varlığına birliğine iman edecek, Hz. Muhammed’in O’nun resûlü olduğuna şehadet edeceksin. İslamiyetin emrettiği vazifeleri yerine getireceksin. Allah yolunda cihad edeceksin.

⁸² Gazali, **Bâtınîliğin İçyüzü**, s. 15.

⁸³ Âyet-i Kerîme’nin tamamı ve meâli şöyledir: “Bir zamanlar, peygamberlerden, senden, Nuh’tan, İbrahim’den, Musa’dan ve Meryem oğlu İsa’dan sözlerini almıştık. Doğru olanlara doğruluk ve sadakatlerinden sormak için, onlardan ağır bir söz aldık. Kâfirler için acı veren bir azap vardır.” (el-Ahzâb, 33/78).

⁸⁴ Âyet-i Kerîme’nin tamamı ve meâli şöyledir: “Müminlerden Allah’a verdikleri söze bağlı kalan er kişiler vardır. Onlardan kimi adağını ödedi, onlardan kimi de sırasını bekliyor. Onlar, (sözlerini) hiçbir şekilde değiştirmedir.” (el-Ahzâb, 33/23).

⁸⁵ Gazali, **Bâtınîliğin İçyüzü**, s. 16-17.

Allah’la dost, O’na karşı gelenlerle düşman olacaksın. Bu sözünde duracaksın bu ahde karşı gelmeyeceksin, sözünün dışına çıkmayacaksın. Ben sana Kur’an-ı Kerim’in te’vilini açıklayacağım bununla ilgili verdiğim bilgilerin şartlara uygun olarak saklanmasını emrediyorum. Bu söylediklerime vefa göstereceğine dair ever der misin? Bâtınîliğe davet edilen kişi evet dediğinde dâî şöyle devam eder: korku, şiddet, baskı halinde bu sırları ifşa etmeyeceksin. Bu konuda kimseden korkmayacaksın. Eğer sözünde durmazsan, yemine karşı gelecek davranışlarda bulunursan, gizli bilgileri açık edersen ya da ağzından kaçıırırsan Allah zenden uzak olsun. Bu söylediğim hususları kabul ediyor musun? Davet edilen kişi bu söylenenleri kabul ederse, dâî şöyle devam eder: eğer bu sözüne ve yeminine karşı gelirsen Allah’ın kulu olmayasın ve Allah’ın gazabı senin üzerine olsun. Eğer sözünün bir şartını dahi bozarsan karıların boş olsun, kölelerin azad olsun. Müstecib kabul ederse yemin tamamlanır.⁸⁶

f) Tedlîs (Hile Yapmak): Yemin ve ahdden sonra sırlar hemen verilmez. Bunun içinde öncelikle müstecibin imama bağlanması sağlanır. Müslümanların ayrılıklardan kurtulması için bir imama bağlanmaları gerektiğini söyleyerek akıl ve düşünceyle hareket edenlerin yanlış yaptığı anlatılır. Doğrunun birlik ile sağlandığı bunun da ancak imama bağlanmakla mümkün olduğu dile getirilir. Dâî, Kur’an-ı Kerim’in ve hakikatlerin zahirî manaları dışında bir de bâtinî anlamlarının olduğunu davet edilen kişiye anlatarak bu bâtinî manaları da ancak imamın bileceğini ifade eder.⁸⁷

g) Telbis (Kafasını Karıştırmak): Davet edilen kişiye, öncelikle kolay öğreneceği ve kabul edeceği bilgiler verilir. Zamanla bunları öğrenir ve alışmakta zorlanmaz. Daha sonra ise bu bilgilerden batıl sonuçlar çıkarmaya başlaması sağlanır. Bâtının, zahirden daha gerçek ve önemli olduğunu düşünmeye başlar.

h) Hal’ (Ayırmak): Davet edilen kişi bu mertebeye kadar gelirse artık onu dinden çıkarmaya çalışırlar. Ona nassları te’vil ederek ibadetlerin manasızlığını telkin ederler. Örneğin “Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et”⁸⁸ mealini te’vil ettirerek, te’vil edebilenler için ibadetin ne kadar gereksiz olduğunu anlatırlar. Bu düşünceye delil olarak da: “...onlara temiz şeyleri helal pis şeyleri helâl kılar.

⁸⁶ Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 103-104; Gazali, **Bâtınîliğin İçyüzü**, s. 17.

⁸⁷ Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 104.

⁸⁸ Hicr Suresi, 99. Ayet, bu ayette geçen yakîn sözü “ölüm” anlamına gelmektedir.

Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir...”⁸⁹ Dâî bu ayette namaz, oruç ve bütün ilahi emirlerin kalkacağına bildirildiğini söyleyerek onu dini hükümlerden uzaklaştırır.

i) Selh (Soymak): Bâtînî davet yönteminin son merhalesidir. Davet edilen dinden tamamen ayrılmasını amaçlamaktadır. Zaten bu kısma kadar söylenenlerin hepsini yapan müstecib dini terketmeye başlamıştır. Artık müstecib bütün haramların helal olduğu konusunda ikna edilmiştir. Ona şehvani şeylere dalmasında sakınca olmadığı hatta anneyle ve kız kardeşle bile nikâhlanmasında sakınca olmadığı söylenmiştir. İddiaları için de şu ayeti te’vil etmişlerdir: “Bugün size temiz ve iyi şeyler helal kılındı...”⁹⁰ Bütün telkinlere aldanan müstecib İslâmiyetten çıkar, tam bir Bâtînî olur.⁹¹

C- BÂTİNÎ TEŞKİLATININ İDARECİLERİ

Bâtînîlerin faaliyetlerinin teşkilatlı bir biçimde yürütülmüş olduğunu kaynaklar vermektedir. Faaliyet gösteren dâîlerin başıboş olmadığını ve yapılan işlerin belli bir düzen ve intizam içerisinde olduğunu görüyoruz. Bu sistem bazı zamanlarda değişiklik göstermektedir. Bu idarecileri bazı araştırmacılar yedi, bazıları ise dokuz dereceye ayırmaktadır fakat yapılan işler ve görüşler açısından bir farklılık yoktur. Hasan Sabbâh zamanına kadar genel kabul gören sistem şu şekildedir:

Birinci derece: Bâtînîliğe girip, bu mezhebe bağlı olduğuna dair söz veren kişiye mümin denir. Bu derece müminler derecesidir, Bu derece, derecelerin en alt seviyesidir. Müminler tam bilgi sahibi olmadıkları mezhebe koşulsuz bağlıdırlar ve aldıkları emirleri yaymaya çalışırlar.

İkinci derece: Bunlara mükellef denilir ve müminler arasından yükselen ve vazife üstlenenler bu ismi almışlardır. Bunların fırka dışında kalan kimseler arasına sokularak onları Bâtînîliğe çekmek, yanlarına çekebilecekleri adamları bir müddet hazırladıktan sonra kendi amirleriyle görüştürmektir.

⁸⁹ A’raf, 7/157

⁹⁰ Mâide, 5/5

⁹¹ Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 105.

Üçüncü derece: İzinli dâîler, yani salâhiyetli propagandacılarıdır. Müminlerin derecesini yükseltmek bunlara aittir. Bunlar dışarıdan Bâtînîliğe girmek isteyenleri kabul edenlerdir.⁹²

Dördüncü derece: Bu derece Bâtînîlik açısından önemli bir safhayı teşkil etmektedir. Çünkü Dâî-i Ekber, yani büyük dâî derecesidir. Bunlar izinli dâîler derecesine kadar yükselenlerin amirleridir. Yani üçüncü derecedeki dâîlerin amirleridir. Dâî-i Ekber, kapı anlamına gelen bâb da denilir. Çünkü bu dereceye yükselenler, artık kapıdan içeri girme hakkını kazanmış olurlar.

Beşinci derece: Zumassa da denilen bu derece, Dâî-i Ekber derecesinden sonra gelir. İçerisinde ilim ve marifet barındıran derecedir.⁹³

Altıncı derece: İlim ve marifeti, kendilerinden sonra gelenlere verenlerin derecesidir. Bu derecedekiler, üstlerinden aldığı eğitimi, alttakilere verir. Alt seviyedekilerin kabiliyetlerini dikkate alarak onlara bilgisini sunar.

Yedinci derece: Bu derece en yüksek mertebeye olan İmam mertebesidir. İmam direkt olarak Allah'la temas kurarak herşeyi öğrenir ve gelecekle ilgili bilgiler ona vasıtasız ulaşırdı. İmam en yüce tebliğci yani "Belag-ı A'zam" ve en büyük sır yani "Namus-i Ekber"di. İmam, Allah'ı inkârdan başlayarak her şeyi yapardı. Ona mübah olmayan şey yoktur. İmamın her isteği mutlaka yerine getirilirdi.⁹⁴

Hasan Sabbâh'ın kurduğu yeni davet anlamına gelen ad-Davet al-Cedide⁹⁵ teşkilatında bazı özel dereceler bulunmaktadır. H. V. yüzyılın sonu ile H. VI. yüzyılın başında (M. XI. yüzyılın sonları ile M. XII. yüzyılın başları) faaliyet gösteren bu Bâtînîlerin teşkilatının üç kısımdan meydana geldiğini görmekteyiz. Bunlar: Dâîler (propagandacılar), Refikler (dostlar) ve Fedâîler.

Dâîler, Bâtînîliğin propaganda işiyle meşgul olurlar. Dâîler de farklı derecelere ayrılmaktadır. Birinci kısımda a'yanlar (ileri gelenler) ve büyük dâîler bulunur. Bunlar kalelerin veya büyük şehirlerin reisleridirler. Bunlar doğrudan İmama bağlı olarak faaliyet gösterirler. Örneğin Kuhistan ve Şam bölgelerindeki Dâîler birinci dereceye mensuptur. İkinci kısımda olan dâîler de dini elçilerdir. Reis yardımcıları da bu mevki

⁹² Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 91.

⁹³ Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 90.

⁹⁴ Ömer Rıza Doğrul, **Hasan Sabbah:Cennet Fedâîleri**, Kaknüs yay., İstanbul 2010, s. 17-18.

⁹⁵ Abdulkadir Yuvalı, "*Selçuklular Zamanında Bâtînîlerin Faaliyetleri*", **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, sa. 3, Elazığ 1989, s. 289 – 298.

de olan dâîlerdendir. Üçüncü kısımda ise gizlilik içerisinde hareket eden ve Bâtînlilik düşüncesini benimseyenler yer alır. Refikler de dost diye bilinen ve hepsi de İmama tabi olmayı kabul eden kimselerdir. Son olarak da küçük yaştan yetiştirilen kimseler olan fedâîler gelir. Uyuşturucu maddelerle sarhoş edilen fedâîler, imam için canlarını vermeye hazırdırlar. Zira onlar verilen görevi eksiksiz yerine getirdikleri takdirde Hasan Sabbâh'ın oluşturduğu sözde cennet nimetlerine kavuşacaklarına inandırılmışlardır. Fedâîlerden sonra ise muharipler, mezhep bekçileri, katiller gelir. En aşağı mevkide olan ise halktır. Bâtînîlerde gizlilik ve metod bakımından ittifak varsa da onlar arasında teşkilat cihetinden yetiştikleri yüzyıla göre bazı farklar mevcuttur.⁹⁶

D- SUİKAST YÖNTEMLERİ

Tarihte her teşkilatın kendine has savaş veya suikast yöntemleri vardır. Bâtînîler ise rakiplerini kara saplı hançer ile öldüren bir teşkilat olarak tanınmışlardır. Fedâîlerin bağlılıklarını ve suikast yöntemlerini daha net görmek için aşağıdaki sözlere bakmak gerekir.

Fedâîlerin kendisine ne kadar bağlı olduklarını Hasan Sabbâh şu sözleriyle açıklar: “Bunların hayatları benim iki dudağımın arasındadır. Benim ağzımdan ne zaman ‘öleceksin’ kelimesi çıksa benim adamım hemen o anda kendini öldürmeyi vazife bilir.” Eylemlerini ve suikastlerini titizlikle yerine getiren fedâîler kurbanlarını ortadan kaldırdıktan sonra çok nadir olarak yaşarlardı. Çünkü fedâîler gerek İran gerekse Suriye çevresinde işledikleri cinayetlerin tümünde canlarını kurtarmalarını sağlayacak hiçbir önleme başvurmazlardı.⁹⁷

Onlar kurbanlarını kendilerine özgü suikast aleti olan hançerle ortadan kaldırırlardı. Özellikle de hedeflerindeki kişiyi kalabalık içinde öldürmeyi tercih ederlerdi. Öldürdükten sonra kaçmayı denemezler genellikle yakalanarak aynı yerde öldürülürlerdi.⁹⁸ Fedâîlerin anneleri, çocuklarının işledikleri cinayetten sonra sağ olarak kurtulup eve dönmelerinden büyük üzüntü duyar ve onların cennete gitmekten mahrum kaldıklarına inanırlardı. Genellikle Müslüman birine veya bir devlet adamına cuma

⁹⁶ Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 90.

⁹⁷ Pınar Kaya, **Büyük Selçuklular Döneminde Bâtînîler ile Yapılan Mücadeleler**, İstanbul Üniversitesi yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 24.

⁹⁸ Jean de Joinville, **Bir Haçlının Hatıraları**, çev. Cüneyt Kanat, Vadi yay., Ankara 2002, s. 115.

günü mescitte ya da camide; bir hristiyan kontuna ise pazar günü suikast düzenlemeyi tercih ederlerdi.⁹⁹

Bâtınîlerin suikast aleti olan hançerle ilgili genellikle “kara saplı bıçak/hançer” tabiri kullanılmaktadır. Bu suikast yöntemi ile Nizamü'l-Mülk, Aksungur el-Porsukî¹⁰⁰ ve Baki'd-Devle (Cenahü'd-Devle) Hüseyin gibi önemli devlet adamlarını öldürdüler. Bâtınîler, bu suikast aracı ile özdeşleşmişlerdir.¹⁰¹

E- CENNET BAHÇESİ

Birçok araştırma eserde Alamût Kalesi içerisinde fedâîler için oluşturulan bir cennet bahçesinden bahsedilmektedir. Cennet bahçesinden ilk bahseden kişi ünlü seyyah Marco Polo'dur. Nitekim Marco Polo'nun Alamût kalesi civarından geçerken bölge halkından duyduğu rivayetlere dayanarak aktardıkları bilgiler oldukça ilginçtir. Marco Polo kendi ifadeleri ile Hasan Sabbâh için “dağın şeyhi” diye bahsettiği eserinde şu bilgileri vermektedir: “Size Mulehet diye anılan bir memleketi anlatacağım. Mulehet büyük bir memleket. Çok eski devirlerde dağların şeyhi burada yaşamış. Bakın, size hikâyesini anlatayım. Dağların şeyhi dedim ya, kendi dilinde adı, Alaad-din. Yaşadığı iki dağ arasında, diyebilirim ki, dünyanın en büyük ve en güzel bahçesini yaptırmış. Binbir çiçek varmış bahçesinde, türlü güzellikte ağaçlar da varmış. Bahçesinde bir de saray varmış ki, gören kendisini cennette sanırmış. Altınla bezenmiş bu sarayda yok yokmuş; insanı büyüleyen bütün güzellikler sarayda ve bahçesinde toplanmış sanki. Sarayda altından dört çeşme varmış ki, birinden şarap, birinden bal, birinden süt, birinden de billur gibi su akarmış. Birbirinden güzel huriler misafirleri karşılar, gönüllerini hoş eder, rakedip şarkı söylerlermiş.

Dağların şeyhi, sarayıyla bahçesinin ‘Cennet’ olduğuna inandırmış adamlarını; Hazret-i Muhammed, ölüp de cennete gidenlerin hurilerle yaşayacağını, musluklardan bal, şarap, süt ve billur gibi su akacağını söylemiş ya; işte, dağların şeyhi, saray ve bahçesini Hazret-i Muhammed'in tasvir ettiği gibi ‘Cennet misali’ yapmış, buraya gelen de kendisini cennette hissetmeye başlamış.

⁹⁹ Amin Maalof, **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Telos yayımları, İstanbul 1998, s. 139.

¹⁰⁰ Coşkun Alptekin, “*Aksungur el-Porsukî*”, **DİA**, C. II, s. 297.

¹⁰¹ Erkan Göksu, **Türk Kültüründe Silah**, Ötüken yayımları, İstanbul 2008, s. 252-253.

yılında ölmüştür. Marco Polo'nun burayı anlattığı tarih ise 1280-1290'lı yıllardır. Hasan Sabbâh'ın ölümünün üzerinden 160-170 yıl geçmiştir. Burada Alamût Kalesini değil de başka bir İsmâîlî kalesini anlatma durumu da söz konusudur.

Bu konu da yapılan tüm popüler yayınlarda bahsedilen cennet bahçesi ve fedâîler tamamıyla Marco Polo'nun anlattıklarından oluşan ve giderek efsaneye dönüşen bilgilerdir. Diğer taraftan Marco Polo'nun bahsettiği cennet bahçesine objektif olarak baktığımızda ise o döneme ait birçok kalenin imarında olduğu üzere Alamût Kalesi'nin etrafında da Hasan Sabbâh tarafından kale halkının ihtiyaçlarını gidermek üzere oluşturulan meyve bahçelerinin olma ihtimali yüksektir. Bu bahçelerde değişik meyveler yetiştirilmiş ve kale halkının ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Bu meyve bahçeleri arasında Hasan Sabbâh için ayrılan özel bir bölme mevcut olabilir, dolayısıyla Marco Polo'nun bahsettiği bahçenin özel bir bölme olma ihtimali yüksektir. Bu bahçe dilden dile dolaşarak böyle bir hikâye de ortaya çıkmış olabilir. Ancak kaledeki sosyal hayat hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunduğundan, cennet bahçesinin varlığı gibi sosyal hayatlarıyla ilgili birçok şey de muallâkta kalmaktadır.¹⁰³

G- GİZLİ İMAMLAR

Bâtînîlerin davet yöntemleri ve teşkilatlanmasından bahsettik fakat yapılan bu işlerin büyük çoğunluğu gizlilik içerisinde yapılmaktadır. Çünkü Bâtînîler, Fâtımî Devleti kurulana kadar her işi gizlilik içerisinde yapmışlardır bu gizlilik durumuna imamlar da dahildir.¹⁰⁴

Bâtînîlere göre izafet ve teşbihat âleminde imam genel olarak dört cihette tanınabilir:

- 1) İmam cismani olarak tanınabilir. Bunu dost-düşman herkes görür.
- 2) İmamı cismani tanımak ve ismini, soyunu tanımak. Buna ancak imamın kendi yardımcılarını ve imama tabî olanları vakıf olur.
- 3) İmamın imametini tanımak. Buna ise imamın gerçek tabîleri muvaffak olur.

¹⁰³Atıcı Arayancan, **Dağın Efendisi**, s. 46.

¹⁰⁴Muzaffer Tan, **Tesekkül Süreci**, s. 60.

4) İmamı hakiki sıfatları içinden zatıyla tanımak. Bu bilgiye imamın fikrini tasdikle erişilir. İmamı gerçekten tanımak güçtür. Nasıl gözler güneşe bakmaktan aciz kalırsa, kudsî nefislerde imamı bütün gerçekleriyle tanımaktan aciz kalır.¹⁰⁵

Gizli imamlarla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Varolan bilgiler doğruluk derecesi açısından oldukça tartışmalıdır ve bu konuda çok farklı bilgiler mevcuttur.¹⁰⁶ Gizli imamlar ile ilgili kısım yaklaşık olarak bir asırlık bir süreci kapsar. Bu imamlar Abbâsî halifelerinden ve Abbâsî yöneticilerinin baskılarından kurtulmak için gizlendikleri ve yakın çevresi dışında kimsenin onları gerçek kimlikleriyle tanımadıkları muhtemeldir. Muhammed b. İsmail'den itibaren diğer imamların iktidardaki yöneticilerden çekindikleri ve takıyye prensibiyle hareket ettikleri ve kendi isimlerini kullanmadıkları bu yüzden zaman zaman dâîlerinin isimlerini kullandıkları belirtilmektedir.¹⁰⁷

Muhammed Ebû Zehra'nın verdiği bilgiye göre, imamet İsmail b. Ca'fer es-Sâdık'tan sonra oğlu Muhammed'e geçmiştir. Muhammed b. İsmail, "mektum" ya da "mestur" da denen kişi saklı olan imamların ilkidir. İsmâîlîler, imamlara itaat etmenin vacip olduğuna ve onların gizli-saklı da olabileceğine inanırlar. Muhammed Mektum'dan sonra imamet oğlu Ca'fer Musaddık'a, sonra da Muhammed Habib'e ve ondan sonra da Muhammed el-Mehdi'ye geçer.¹⁰⁸

İsmâîlî kaynaklar gizli imamların, Meymuniyye fırkasının kurucusu olan Meymun el-Kaddah adında birine dayandığını belirterek, İsmail b. Ca'fer es-Sâdık ya da kardeşi Abdullah b. Ca'fer es-Sâdık'a da dayandırmaktadırlar. Genelde bu dönemde bulunan üç gizli imamın isimleri olarak Abdullah, Ahmet ve Hüseyin isimleri zikredilmektedir. Bu kişiler İsmâîlî daveti tam bir gizlilikle organize etmişlerdir. Bu imamların faaliyetleri sonucunda İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde çok sayıda dâînin ortaya çıktığı anlatılmaktadır (M. 873-874). İsmâîlî davet faaliyetleri, bu dönemde değişik bölgelerde dâîler tarafından sürdürülmüştür. Aynı zamanda bu davet

¹⁰⁵ Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 90.

¹⁰⁶ Farhad Daftary, **The Ismailis: their History and Doctrines**, 2. bs., Cambridge University, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 100.

¹⁰⁷ Tan, **Teşekkül Süreci**, s. 60.

¹⁰⁸ Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, s. 61.

faaliyetleri Selemye'deki merkezi bir liderlik tarafından gizlilik prensibine göre yönetildiği kaydedilmektedir.¹⁰⁹

Selemye'deki liderliğin, icraatları Muhammed b. İsmail'in liderliği ve mehdiliği üzerine inşa edilmiştir. Yani buradaki davet faaliyetlerinde Muhammed b. İsmail'in isminin geçtiği ve onun adına davette buldukları tespit edilmiştir. Sünni kaynaklarda, Bâtınîliğin bu gizli davet dönemi hakkında çok fazla bir bilgi yer almamaktadır. Gizlilik dönemi ile ilgili bilgilerin büyük çoğunluğu Şîî ve Bâtınî kaynaklarda geçen şekliyledir bu yüzden yeralan bilgilerin gerçekliği de doğruluğu da tartışmalıdır.

Gizlilik süreci yaklaşık yüzyıllık bir zamanı kapsamaktadır sonrasında ise birdenbire IX. yüzyılın ortalarında tarih sahnesine çıkmışlardır. Ortaya çıkan bu hareket, dâîler sayesinde dinamik devrimci bir örgüt biçimindedir. Hareket kısa bir süre içerisinde Yemen, Bahreyn, Suriye, Cebel, Horasan, Maveraünnehr, Sind, Güney Irak, Güneybatı İran gibi yerlere yayılmıştır. Kuzey Afrika'ya geldiklerinde ise artık İsmâîlî imamın önderliğinde halifelik kurarak meşru bir devlet haline dönüştüğü görülmektedir. Aslında H. III. yüzyıldan sonra İsmâîlîyye'nin İslâm coğrafyasında bu kadar hızlı yayılması tesadüf değildir. O dönemin siyasi ve dini ortamı göz önüne alındığında, İsmâîlîlerin bu ortamdan istifade etmesi kaçınılmazdır.¹¹⁰

¹⁰⁹ Tan, **Teşekkül Süreci**, s. 62-63.

¹¹⁰ Lewis, **Haşîşiler**, s. 25; Tan, **Teşekkül Süreci**, s. 70-71.

İKİNCİ BÖLÜM

BÂTİNİLİĞİN DOĞUŞU

A- İLK BÂTİNİLER

Hz. Muhammed zamanında Kur'an-ı Kerim'in muhkem ayetleri ile amel ve ibadet edildiği halde, Bâtînîler hem müteşâbih hem de muhkem âyetleri te'vil yoluna giderek ayetleri asıl anlamlarından uzak anlamlar yükleyerek kendilerine göre yorumlama yöntemini seçtiler. Birçok kelâmcı ve tasavvuf bilgini, müteşâbih âyetleri te'vil etmede bir sakınca görmemişlerdir. Fakat Bâtînîler muhkem olan, kesin hüküm olan ayetleri de te'vil yoluna gittiler. Ehl-i Sünnet bilginleri bu durumu hoş karşılanmamışlar ve Bâtînîleri bu noktada eleştirmişlerdir.

Her ayeti te'vil yöntemini kullanan bu Bâtînîlik acaba nasıl ortaya çıktı ve nasıl gelişti? Bâtînîliğin ilk kurucusu olarak Meymun b. Deysan ve oğlu Abdullah geçmektedir. Bu şahıslarla ilgili tam bir bilgi sahibi değiliz fakat bu konuda farklı rivayetler geçmektedir. Bir görüşe göre, bu şahısların aslen İranlı oldukları ve Hicri II. yüzyılda faaliyet gösterdikleri söylenmektedir. Bu görüşe göre bahsi geçen kişiler eski İran Devletini ve medeniyetini canlandırmayı arzuluyorlardı. Çünkü Müslümanların İran topraklarını almasını ve Müslümanların burada hüküm sürmelerini bir türlü hazmedemediler. Eski İran medeniyetini yeniden tesis etmeyi kılıç ve kuvvetle yapamazlardı. Çünkü İslamiyetin en güçlü olduğu dönemlerdi. Bu yüzden bu şahıslar gizli bir örgüt kurarak hedeflerine ulaşmaya çalıştılar. Bu örgüt daha sonra Bâtînîlik diye adlandırıldı. Bâtînîliğin asıl hedefi, müslümanların arasına girerek nifak tohumu serpmek, ihtilaf çıkarmak ve İslamiyeti içten parçalamaktı. Bunun için de Kurân-ı Kerim'e te'vil yoluyla uzak anlamlar yükleyerek insanları saptırmaktı. Tabi bu şahıslar bu faaliyetleri yaparken kendi milliyetlerini gizleme yolunu seçtiler ve mensubiyetlerini Hz. Muhammed'e dayandırdılar. Çünkü Hz. Muhammed'in torunlarının büyük haksızlıklara uğradıklarını biliyorlardı. Halkın da Ehl-i Beyt'e karşı derin bir saygısı ve merhameti vardı. Bu durumları çok iyi bilen Meymun ve oğlu Abdullah soylarının Hz. Ali'nin kardeşi Akil'e dayandırdılar. Daha sonra bu iddialarından vazgeçip soylarını

Muhammed b. İsmail b. Ca'fer es-Sâdık'a dayandırdılar. Bu şekilde insanları kandırarak faaliyetlerini gizliden sürdürdüler.¹¹¹

1- Meymûn el-Kaddâh

Bâtînîliğin ilk kurucusu olarak bilinen Meymun el-Kaddah'ın Asıl ismi kaynaklarda Meymun b. Dâvud Kaddâh el-Mahzûmî el-Mekkî şeklinde zikredilir. Bâtînîyye'nin imamı olan Meymun b. Deysan, Hz. Ali'nin kardeşi Akil'in soyundan görünerek İsfahân'dan Alvaza ve oradan Basra'ya, sonra da Şamdaki Humus kasabasının bucaklarından olan Selemye'ye¹¹² geçmiştir.¹¹³

İsmâilî kaynaklarda ise Meymun el-Kaddah'ın, Muhammed el-Bakır'dan dersler aldığı daha sonra ise Ca'fer es-Sâdık'la iyi ilişkiler kurduğu söylenir. Meymun el-Kaddah'ın, Ca'fer es-Sâdık'ın torunu Muhammed'in hocası olduğu, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra Abbâsîlerin baskısının arttığı bu yüzden de Muhammed'i alarak Taberistan'a, Deylem'e ve oradan da Nişâbûr'a gittiği nakledilmektedir. Muhammed'in, Meymun ya da Abdullah isimlerini kullandığı da söylenmektedir. Bu konuda tam bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹⁴

Wladimir İvanow'a göre Muhammed'in bu iki ismi de kullandığını bilmeyen bazı Sünnî tarihçiler yanılmakta ve Fâtımîlerin atasının Meymun olduğunu ileri sürmektedirler. İbnü'l-Nedim ise Meymun el-Kaddah'ın, Bar Daysana mensup bir Deysanî olduğunu söylemektedir. Meymun el-Kaddah'ın, Ca'fer es-Sâdık ve diğer imamların hanlığını iddia eden Ebû'l-Hattab Esedi'nin mensubu ve Meymuniyye fırkasının kurucusu olduğunu iddia etmektedir. Sünnî İslâm dünyasında ise Abbâsî Halifesi Kadir Billâh, 1011-1012 yılında Fâtımî düşmanlığından dolayı Fâtımî halifelerinin soyunun Muhammed'den gelmediğini belirten bir yazıyı devrin kadılarına, o zamanın önemli Şîî ve Sünnî âlimlerine imzalatmıştır.¹¹⁵ Fâtımî halifesi Hakim

¹¹¹ Çağatay, Çubukçu, **İslam Mezhepleri**, s. 77.

¹¹² Selemiyye olarak da geçen mevki özellikle daha sonra gizli imamların liderliklerini yaptıkları ve dâîleri teşkilatlandırdıkları yer olarak bilinmektedir.

¹¹³ Muhammed Hammadi, **Bâtînîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, çev. İsmail Hatib Erzen, Ankara Ar Basımevi, Ankara 1948, s. 25.

¹¹⁴ Mustafa Öz, "*Meymun el-Kaddâh*", **DİA**, C. XXIX, s. 505.

¹¹⁵ Öz, "*Meymun el-Kaddâh*", s. 505.

Biemrillâh ise kendisinin ve dedelerinin Deysaniyye'ye¹¹⁶ mensup olduğunu, soyunun Ali ve torunlarından geldiğini söylemiştir. Fâtımîler tarafından devletin kurucusu Ubeydullah el-Mehdi'nin soyunun, Meymun el-Kaddah'a dayandığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Şeceresinin ise Ubeydullah b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Meymun şeklinde olduğunu ispatlamak için gayret edilmiştir.

Mezhepler tarihiyle ilgili bazı kaynaklarda Meymun el-Kaddah'ın, Ebû'l-Hattab el-Esedi'nin öğrencisi olduğu ve bâtinî te'villerin yer aldığı Kitâbü'l-Mizân isimli bir kitabının olduğu nakledilmektedir. Yine aynı kaynaklarda Meymun el-Kaddah'ın, Mecusi ya da Yahudi olabileceği ve halkı saptırdığı söylenmektedir. Meymun'un bütün söz ve hareketlerinden İran milliyetçiliği hisleriyle hareket ettiği, İran Mecusiliğinin bütün değerlerini taşıdığı ve yalnız İslâmiyete değil, hristiyanlığa ve bütün dini sistemlere isyan etmekle İran'ın eski şan ve şerefine kavuşacağını düşündüğü göze çarpıyordu. Ona göre Mecusilik, İran'ın milli dini idi ve İran'ın bu milli dine dönmesi gerekmektedir. Dışardan İran'a yayılmış olan dinlerden kurtulmak gerekmektedir. Bunun çaresi ise İran coğrafyasında dinsizliğin yaygınlaştırılmasıydı. Çünkü dinsizlik sayesinde İran halkı, günün birinde içinde bir boşluk hissederse tekrar Mecusiliğe dönebilir ve ateşe tapabilirdi. Yabancı dinlerin baskısından kurtulmuş olan İran halkı birgün hürriyetine kavuşmuş olurdu. Hürriyetine kavuşunca datekrardan büyük imparatorluğunu kurarak doğuya hâkim olurdu.¹¹⁷

Sünnî kaynaklarda Meymun el-Kaddah'ın Yahudî olduğu ile ilgili bilgiler fazlaca mevcuttur. Hammadi, Meymun el-Kaddah'ın nesebi ile ilgili "bunların Yahudî neslinden olduklarının delili; Yahudîleri vezirlikte ve başkanlıklarda kullanmaları, siyasi işleri onlara bırakmaları ve onları Müslümanların kan ve mallarında hükmetmek üzere vali, hâkim, müdür ve memur yapmalarındır."¹¹⁸

Meymun el-Kaddah'ın, bütün hayatını bu temeli atmak için uğraşmış ve işin gerisini, kendisinden sonra gelecek olanlara bırakmıştır. Nitekim Meymun'un oğlu bu işi daha iyi anlamış, babasının gayesini gerçekleştirmek için daha esaslı bir surette çalışmış, babasının topladığı adamları daha iyi kullanmıştır.¹¹⁹

¹¹⁶ Deysaniyye, M. II-III. yüzyıllarda Bar Deysan (ölm. 222) tarafından kurulan bir fırkadır. (Öz, "Deysâniyye", **DİA**, s. 270)

¹¹⁷ Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 10; Öz, "Meymun el-Kaddâh", s. 505.

¹¹⁸ Hammadi, **Bâtinîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, s. 53-54.

¹¹⁹ Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 10.

2- Abdullah b. Meymûn

Abdullah b. Meymun babasının yanında yetişmiş, felsefeyi ve maddeperestliği ondan öğrenmiştir. Her ne kadar Bâtînîliğin ilk ortaya çıkışında Meymun el-Kaddah'dan bahsedilse de teşkilatlanması oğlu Abdullah zamanında olmuştur. İbn Meymun'un bulunduğu çare Şîliğe dayanan yeni bir tarikat icat etmekte. Bunun için Abdullah b. Meymûn, İmam İsmail'in tarikatını tesis etmeye ve herkesi bu tarikata davet etmeye başlamıştır. Babasının bırakmış olduğu dâîler Abdullah b. Meymun'a gerekli konularda yardımcı sağlamışlardır. Dâîler Abdullah'ın ilmini, her tarafa yaymaya başlamışlardır.¹²⁰

Sünnî kaynaklardan Fahreddin er-Râzî ile Sadreddin eş-Şîrvânî şu rivayeti nakletmiştir; Abdullah b. Meymun, Ca'fer es-Sâdık'ın vefatından sonra onun torunu Muhammed'i alarak Mısır taraflarına gitmek için yola çıkarlar. Yolda giderken Muhammed vefat eder. Muhammed geride bir cariye bırakır ve bu cariye Muhammed'den hamiledir. Abdullah, Muhammed'in hamile olan cariyesini öldürerek kendi hamile cariyesini onun yerine koyar. Kendi cariyesi bir erkek çocuk doğurur. Abdullah, bu çocuğun Muhammed b. İsmail'in oğlu olduğunu ve zamanın imamı olduğunu söyleyerek halkı kandırır, çocuğu da kendi düşüncesine göre yetiştirir.¹²¹

Abdullah b. Meymûn, itimat edeceği kişileri samimi Şîîler arasında aramıyordu. Samimi Şîîler bir kanaat ve iman sahibiydiler. Onun için Abdullah b. Meymûn, adamlarını daha çok putperestler, düalistler (ikilik esasına inananlar), Yunan felsefesini okuyup rehber kabul edenler arasında aradı. İbn Meymun bilhassa Yunan felsefecilerine güvenip onlara içini açtı, en gizli itikatlarını onlara telkin etti. Bu itikatların özü şuydu: Dini ve ahlaki sistemlerin hepside boş şeylerdi. Bunlara inanmak beyhudedir. Fakat beşeriyet içine düştüğü bu sapıklığı kolay kolay anlayamaz çünkü bu kabiliyete sahip değildir. Buna rağmen gayeye varmak için, Abdullah b. Meymûn'un düşüncesine göre, bu eşek sürüsünü kullanmak lazımdı. Onun için bu eşek sürüsünden kendi tarikatına girmek isteyenleri almalı fakat dâîma dikkat etmeliydi. Bu sözlerinden anlaşıldığı üzere, Abdullah b. Meymûn'un asıl hedefi çok açıktı, İslâmiyet esaslarına saygı gösteren

¹²⁰ Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 11-12.

¹²¹ Ethem Ruhi Fığlalı, "*Abdullah b. Meymun el-Kaddah*", **DİA**, C. I, s. 118.

devleti yıkarak, bizzat kendine ve örgütüne bağlı yeni bir devlet kurmak ve bu devleti kendi adamlarına bırakmaktı.¹²²

3- Meymun el-Kaddah'ın yolunu tutanlar

Meymun ve Abdullah'ın temelini attığı ve gizli imamlar döneminde de etki alanını genişleten Bâtînlilik, dâîler aracılığıyla İslâm coğrafyasında gizliden faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Meymun el-Kaddah Kûfe'ye geçmeden evvel Abdullah b. Meymun doğmuş. Belli bir zaman sonra Kûfe'ye geçmişler ve buraya yerleşmişlerdir. Çalışmalarını, düşüncelerini burada gerçekleştirmişler ve temellerini burada atmışlardır. Kendilerine güvenen dokuz kişi buldular. Bu dokuz kişinin gizli davete büyük katkısı olmuş, ortaya çıkan bu sistemin yayılmasında da büyük katkıları olmuştur. İçlerinden Yemenli Zuceden neslinden olan Fadloğlu Ali, Yemen'e gidip yerleşmiştir. Mesver'de Kufeli Zazanoğlu Ebul Kasım Hasan, Ehsa ve Bahreyn hükümdarı olan Cennabeli Ebû Said, Şî Ebû Abdullah, Mihran oğlu Hasan ve Zekeriya oğlu Muhammed de vardı.¹²³

Abdullah b. Meymun ve sonrasında kimler bu işi yürüttü. Hammadi'nin verdiği isimler ve sırası şu şekildedir: Meymun ve ilk oğlu Abdullah, lakabı Mehdidir. Sonra sırasıyla Kaim (Biemrillah) Muhammed, Mansur (Billah) Ebû Tâhir İsmail, Muizz (lidiynillah Maadd), Aziz (Billah nizar), Hâkim (Biemrillah Mansur), Zahir (Liizazi dinillah), Ali, Müstansır (billah) Maadd'dir. Bu ismi geçen kişiler, Hz. Ali'nin oğlu imam Hüseyin sülalesine dayandırılmaktadır. Fakat bu hususta belgeler yoktur.

B- AÇIKTAN DAVET DÖNEMİNİN BAŞLAMASI VE KARMATÎLER

Abdullah b. Meymun'dan sonra oğlu Ahmed, Ahmed'ten sonra oğlu Mehmet, Mehmet'ten sonra da iki oğlu Mehmet ve Hüseyin büyük babalarının kurduğu cemiyeti idare ettiler. Bu süreçte dikkat etmemiz gereken dönem Hüseyin'in olduğu dönemdir. Hüseyin, idareyi ele aldığı dönemde Humus civarına geldi burada büyük babası Abdullah b. Meymun'un bıraktığı mal, mülk ve dâîleri kendi kontrolüne almak istedi.

¹²² Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 14-15.

¹²³ Hammadi, **Bâtînîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, s. 54.

Selemye'ye geldiği sırada, burada Yahudî bir demircinin karısı olan bir güzele gönül verdi. Kadının kocası ise henüz yeni ölmüştü. Genç kadın kocasının yasını tutmaktaydı. Fakat Hüseyin bu kadına gönlünü kaptırmıştı ve onunla evlenmek istiyordu. İsmâîlilere göre imam için her şey mübahtır, imamın emrini yerine getirmek farzdır. O yüzden İsmâîliler bu durum için Yahudî kadına konuyu açtılar, kadın yas tuttuğu için kabul etmedi fakat 1.000 altın karşılığında kadın evlenmeyi kabul etti. Hüseyin buna çok memnun oldu ve bu işi halleden dâîlerin derecelerini yükseltti ve onlara paye verdi.¹²⁴

Hüseyin bu Yahudî kadın ile evlendi. Fakat bu kadının Yahudî demirci kocasından bir oğlu bulunmaktaydı. Hüseyin'in ise şimdiye kadar hiç çocuğu olmamıştı. Hüseyin bu çocuğu sahiplendi ona Ubeydullah ismini verdi. Onun eğitimi ile bizzat ilgilendi, o çocuğa İsmâîlîlikle ilgili bildiği her şeyi anlattı. Teşkilatın sistemini, esaslarını, kimlerin ne işle meşgul olduğunu, merkezlerini, bütün gizli konuları onunla paylaştı. Bu çocuğu kendisine halife tayin etti,¹²⁵ Hüseyin, Ubeydullah'ı da kendi yeğeni ile evlendirdi.

1- Ubeydullah el-Mehdi Dönemi

İbn Meymun'un torunu veya başka bir rivayete göre demirci Yahudînin oğlu Ubeydullah'ın Kiravan'a girişi İsmâîliler için büyük bir bayramdır. H. 297 yılının rebiülahir ayı (M. 910 Ocak) içinde yaşanan bu olaydan sonra Ubeydullah adına Mağrib'de hutbeler okundu ve Mehdi olarak tanındı. Kendini Mehdi olarak tanıttıktan sonra bütün Kiravan halkını İsmâîlîliğe davet etti. Halktan mezhebine girmeyi kabul edenleri ödüllendirdi, mezhebine girmeyi kabul etmeyenlerin bazılarını hapisle cezalandırdı, bazılarını da öldürttü. Mısır sınırından Mağrib-i Aksa'ya kadar hükümran olarak İsmâîlî düşüncesine mensup bir devlet kurmuş oldu. Ubeydullah el-Mehdi, M. 913 (H. 301) yılından itibaren Mısır'ı ele geçirmek istiyordu, bunu başaramadı fakat idaresinde bulunan Karmatîleri teşvik etti ve onları Abbâsiler üzeri saldı.¹²⁶

¹²⁴ Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 46-47.

¹²⁵ Tarihçiler Ubeydullah'ın nesebi konusunda ihtilafa düşmüştür. Çünkü Yahudiler arasında nesebi bulunmuşsa da, onun soyunun devamının Yahudi oğulları olarak pek zikredilmemektedir. Hatta bazı kaynaklarda Hüseyin'in bu kadından kendi çocuğu olduğunu ve bu çocuğun Ubeydullah olduğu ve başa geçtiğini söylerler. (Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 48)

¹²⁶ Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 50-51.

Sünnî kaynaklarda Ubeydullah el-Mehdi hakkında ağır tabirler kullanılmaktadır. Hammadî, Ubeydullah el-Mehdi hakkında “içinden Yahudîliğe itikat ediyor, fakat kendini Müslüman gösteriyordu. Kendisi esasen Yahudîlerden, Şelâlâ oğullarından Şam’da Selemye denilen bir kasabadan ve Yahudî hahamlarından idi” sözlerini kullanmaktadır.¹²⁷

Ubeydullah el-Mehdi’nin en çok tesirinde kaldığı düşünce sistemi şu olmuştur; M. 437 tarihinde İran’da ortaya çıkan Mezdek,¹²⁸ ikiliğe dayanan bir mezhep kurarak insanların eşit haklarla yaşamaları gerektiğini söylemiştir; eşitliğin yalnız mal üzerinde değil, kadınlar üzerinde de olması gerektiğini savunmuş, insanlar arasında yaşanan düşmanlıkların ve savaşların para ve kadın hırsıyla vuku bulduğunu söylemiştir. Mezdek’in mezhebi İran’da bir müddet yaşadı, Kubad bunlara karşı bir katliam tertip etti ve bunların kökünü kıracak derecede şiddet gösterdi. Buna rağmen Mezdekîlik yaşadı ve İslâmiyetin ortaya çıkmasından sonra dahi Kerman havalisinde izleri kaldı.”¹²⁹ Ubeydullah el-Mehdi’nin benimsediği bu düşünce sistemi, dâîleri arasında da yaygınlaşarak devam etti.

Ubeydullah’ın başa geçmesi İsmailîler tarafından yeni bir süreci başlatmıştır. Bu süreçte Muhammed b. İsmail’in tekrar Mehdi olarak geleceği düşüncesi terk edilmiş ve imametın Muhammed’in soyundan birileriyle devam edeceği görüşü kabul edilmiştir. Yani yıllardır Mehdi olarak beklenen ve binlerce taraftarı olan Muhammed’in artık gelmeyeceği mensuplarına anlatılmıştır. Muhammed’in yıllar önce öldüğü ve artık böyle birinin dünyaya gelmeyeceği bunun yerine onun varisleri olan yaşayan imamların olduğu bunlara itaat edilmesi gerektiği fikri toplumda oluşturulmaya çalışılmıştır. Ubeydullah’tan önce de bazılarının bu düşüncede olduğu fakat bunların sayılarının çok az olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla bu görüş ilk defa Ubeydullah döneminde ortaya çıkmış bir görüş değildir. Fakat bu yeni yaklaşımın herkes tarafından bilinmesi Ubeydullah tarafından olmuştur.¹³⁰ Yani Ubeydullah ezberleri bozmuştur, şimdiye kadar tanınan ilk yedi imamın dışında kendisinin de imam olduğunu söyleme cesareti

¹²⁷ Hammadî, *Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü*, s. 51.

¹²⁸ **Mezdekiyye:** M. V. yüzyılda İran’da ortaya çıkmıştır. Düalist bir düşünceye hakimdir. Komün bir hayat tarzını benimseyen Mezdek b. Bamdad’dan ismini almıştır. Ancak asıl kurucusunun Mezdek’ten iki asır önce yaşayan Zerdüş olduğu söylenmektedir. Bazı kaynaklarda da mezdekiyyenin menşei konusunda maniheizme dayandığı söylenmektedir. (Has, “*Mezdekiyye*”, *DİA*, s. 523)

¹²⁹ Kenan Has, “*Mezdekiyye*”, *DİA*, C. XXIX, s. 523.

¹³⁰ Tan, *Teşekkül Süreci*, s. 122.

bulmuştur.¹³¹ Ubeydullah sadece kendisini değil Muhammed'den sonra gelen atalarının da imam olduğunu söylemiştir.¹³²

Ubeydullah el-Mehdi, ilk başlarda halkı Muhammed b. İsmail'e itaat etmeye davet etmiştir. Ubeydullah yaptığı reformlarla da kendisini hüccet imamlığına yükseltmiş. Aslında hüccet imamlığını sadece Muhammed b. İsmail temsil ediyordu. Bu da demek oluyor ki Ubeydullah daha da ileri giderek Muhammed b. İsmail'in mehdiliğini de reddediyordu.

Ubeydullah el-Mehdi, Selemye'de davetin başına geçtikten sonra, Irak Davetinin başında bulunan Hamdan Karmat'a bir mektup gönderir. Bu mektubu alan Hamdan Karmat, mektuptaki ifadelerden bir farklılaşmanın olduğunu anlamıştır. Eski sisteme aykırı ifadelerden rahatsız olur ve olayın içyüzünü anlamak için Abdân adındaki en yakın adamını Selemye'ye gönderir. Abdan Selemye'ye gelince, İsmâîlilerin başına Ubeydullah'ın geçtiğini görür. Ubeydullah ile Abdân bazı meseleleri konuştuktan sonra Abdân, Selemye'de yaşanan değişiklikleri farkeder. Ubeydullah'ın kendisini ve atalarını imamet makamında gösterdiğini ve Muhammed'in mehdiliğini inkar ettiğini anlar. Hamdan Karmat ve en yakın adamı Abdân, Selemye'deki liderleri olan Ubeydullah ile anlaşmazlığa düşerler. Bundan sonra artık Ubeydullah adına davette bulunmaktan vazgeçerler.¹³³

İsmâîlîlik/Bâtınîlik Ca'fer es-Sâdık dönemi ile Şîîlikten bazı noktalarda ayrılmıştı. Ayrı bir koldan devam eden İsmâîlîlik süreci burada da Hamdan Karmat'ın Ubeydullah el-Mehdi'yi kabul etmemesi ile Karmatîlerin temelini oluşturan bir süreci başlatmıştır.

2- Karmatîler (Karâmita / Kırmîtiler)

Karmatîler (Karamita)¹³⁴, Kûfe deki İsmâîlî reisi Hamdan b. Eş'as Karmat'a (ölm. M. 906/H. 293) nisbetle bu adı almıştır. Taberi M. 869 (H. 255) yılı Zenc İsyanını anlatırken bu isyanın destekçisi olan Karmatîyyun adlı bir gruptan bahseder. Mesudi ile

¹³¹ Hammadi, **Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, s. 51.

¹³² Tan, **Teşekkül Süreci**, s. 123.

¹³³ Tan, **Teşekkül Süreci**, s. 124.

¹³⁴ Bernard Lewis, Karmatîlerin, İsmâîlîlik ile doğrudan ilgili olduğu konusunda şüpheli olduğunu söylemiştir. (Lewis, **Haşîşiler**, s. 22)

Makdisi, Karmatîlerin Sudan’da yaşayan halk olduğunu; Vladimir İvanow Mezopotamya’da köylü-çiftçi anlamında kullanılan Karmita yahut Karmuta’dan geldiğini düşünmektedir.¹³⁵ Tabakât-ı Nâsirî de ise bu topluluk hakkında Karmatîler halkı (Cemâ’at-i Karâmita) ve dîni bozuklar (bed dînân) diye bir tabir kullanılmaktadır.¹³⁶

Genel kabule göre Karmatîler M. 869 (H. 255) yılında Abbâsîlere karşı düzenlenen Zenc isyanı¹³⁷ sırasında ortaya çıktığıdır. Hamdan’ın, Kûfe yakınlarındaki Dür köyünden olduğu bilinmektedir. Büyük bir ihtimalle M. 877-878’te (H. 264) Meymun’un oğlu Abdullah’ın ya da Meymun’un torunu Ahmed’in dâîlerinden olan Hüseyin el-Ahvazî’nin çabalarıyla İsmâîlîyye’ye katılmış¹³⁸ ve kısa bir süre sonra Sevâd bölgesinin dâîsi olmuştur.¹³⁹

İmam Gazzâlî, Hamdan Karmat’ın Bâtînîliğe girişi hakkında şu olayı nakletmiştir:

Hamdan Karmat, ilk başlarda Bâtînîlerin dâîlerindendi. Pek çok kişi Hamdan’ın davetini kabul ederek bu mezhebe girmiştir. Hamdan Karmat Kûfe ahalisinden zühde meyilli bir adamdı. Köyüne doğru önüne kattığı inekleri sürüp götürürken yolda Bâtînîlerin davetçilerinden biri rastgeldi. Hamdan bu dâîyi ve durumunu bilmiyordu.

Ona:

-Uzak bir yere gidiyorsun galiba, niyet nereye? dedi. O, bir yer ismi söyledi. Burası Hamdan’ın köyünden başka bir yer değildi.

Hamdan:

-Yorulmuşsun, şu ineklerden birine bin dedi. O adam Hamdan’ın zühde meylini ve dindarlığını fark edince, sakalına göre tarak verdi ve:

-Ben bununla emrolunmadım, dedi.

Hamdan:

¹³⁵ Sabri Hizmetli, “Karmatîler”, *DİA*, C. XXIV, s. 510.

¹³⁶ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî – Selçuklular*, çev. Erkan Göksu, Taşhan Kitap yay., Tokat 2011, s. 44.

¹³⁷ Rivâyete göre, Hz. Fatıma’nın nesebinden olan Ali b. Muhammed’in çıkardığı bir isyandır. Ali b. Muhammed o bölgede yaşayan kölelere özgürlük vâdediyordu. (Bahriye Üçok, *İslam Tarihi: Emeviler – Abbasiler*, AÜ. İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1968.)

¹³⁸ Adem Arıkan, *Büyük Selçuklular Döneminde Şîa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 231.

¹³⁹ Hizmetli, “Karmatîler”, s. 510.

-Öyle anlaşılıyor ki sen emirsiz bir şey yapmıyorsun? dedi.

Dâî:

-Evet diye cevapladı.

Hamdan:

-Kimin emriyle iş görürsün? diye sordu.

Bunun üzerine Dâî:

- Benim ve senin sahibin olan zatın, dünya ve ahiretin sahibinin, diye cevap verdi.

Hamdan:

- Öyleyse bu âlemlerin Rabb'idir, dedi.

Dâî de:

- Doğru söyledin, fakat Allah mülkü dilediğine verir, dedi.

Hamdan:

- Gideceğin yerde ne yapacaksın maksadın nedir? dedi.

Adam:

- Ahalisini cehaletten ilme, sapıklıktan hidayete, kötülükten saadete çağırarak, onları fakirlik ve zelilliğin tehlikelerinden kurtarmak, yorgunluk ve bitkinlikten kurtulacakları yola sevk etmekle emrolundum, dedi.

Bunun üzerine Hamdan ona:

- Beni kurtar! Allah seni kurtuluşa erdiren! O ilimden bana da dağıt, bana da ver, ben ne kadar sevinirim. Bu söylediklerine bilsen ne kadar muhtacım! dedi.

Dâî:

-Ben bu hazine benzeri sırrı herkese açıklamakla emrolunmadım. Ancak sağlam bir bağlılık gösteren ve ağır bir yemin edene bu sırrı açıklayabilirim, dedi.

Hamdan:

- Yeminin nedir söyle, ben yemin etmeye hazırım, dedi.

Dâî:

- Bana ve imama bağlanacağına, benim sana bildirdiğim imamın sırrını yaymayacağına, benim sırrımı da ifşa etmeyeceğine Allah'ın ahd ve misakı üzerine yemin edeceksin, dedi. Hamdan onun sırrına bağlandı. Sonra da dâî

onun cahil olduğunu kabul ettirdi ve bunu çeşitli yollarla ona öğretti.¹⁴⁰ O derece tesiri altında kaldı ki artık onun davet ettiği her şeyi kabul eder oldu. Sonunda da Hamdan çok süratli bir tarz da Bâtınî inancının hepsini kabullendi ve bu davetin ana unsurlarından biri olup çıktı. Onun tabîlerine de “Karmatîyye” diye isim verildi.¹⁴¹

IX. ve X. yüzyıllarda Abbâsîlere karşı yoğun bir isyan başladı. Özellikle Şîî ve Şîî kökenli mezheplerin önderliğinde isyanlar görülmektedir. Karmatîler’in kendi döneminde ve daha sonraki dönemlerde çıkan çoğu isyan, Karmatîlere mâledilmiştir. Hamdan’a asıl destek çıkanlar Kûfe’deki Arap kabileleridir. Bu Arap kabilelerin yardımını sayesinde güçlü duruma gelmişlerdir. Hamdan kendi eğemenliğindeki her köye bir dâî atamıştır. Abbâsîler ilk başlarda Zenc isyanıyla uğraştıkları için bu hareketi fark edememişlerdir. Ancak M. 891 (H. 278) yılında Kûfe’li bir grubun haber vermesiyle fark edebilmişlerdir.¹⁴² Hamdan’ın faaliyetlerine en büyük yardımı, en yakın adamı olan kayınbiraderi Abdân yapmıştır. Ubeydullah’ın M. 899 (H. 286) yılında Selemye’de ortaya attığı yeni doktrine Hamdan Karmat ve Abdân destek vermeyerek buradaki İsmâîlîyye ile de bağlarını koparmışlardır. Karmatîler M. 900-902 (H. 287-289) yılları arasında üç defa ayaklanma girişiminde bulundular fakat bu ayaklanma girişimini Halife Mu’tazîd-Billâh bastırmıştır.¹⁴³

Hamdan’ın, Bahreyn dâîlik görevine gönderdiği Ebû Saîd el-Cennâbî,¹⁴⁴ kendisini M. 912-913 (H. 299-300) yılında mehdî ilan etmiştir. İsmâîlîyye’deki bölünmeden faydalanan Cennâbî, Bahreyn’de¹⁴⁵ bağımsız bir Karmatî devleti kurmuştur fakat Ubeydullah’ın tertiplemediği bir suikast sonucunda M. 914 (H. 301) yılında öldürülmüştür. Yemen’deki İsmâîlîler, M. 909 (H. 297) yılında Afrika’da Fâtımî halifeliğini kuran Ubeydullah el-Mehdî’ye sadık kalırken dâî Ali b. Fazl San’a’yi M. 911 (H. 299) yılında Ubeydullah’ı tanımadığını açıklamış ve kendisi mehdîlik iddiasında bulunmuştur.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Bâtınîlerin davet yöntemleri kısmında, Bâtınîliğe kabul, gerekli koşullar ve yeminleri anlatılmıştır.

¹⁴¹ Gazali, *Bâtınîliğin İçyüzü*, s. 7-8.

¹⁴² Arıkan, *Büyük Selçuklular Döneminde Şîa*, s. 231-232; Abdullah Ekinci, *Ortadoğu’da Marjinal Bir Hareket; Karmatîler/Ortadoğu’da İlk Sosyalist Yapılanma*, Odak Yayınevi, Ankara 2005, s. 139-140.

¹⁴³ Lewis, *Haşîşiler*, s. 25.

¹⁴⁴ Mustafa Öz, “*Cennâbî Ebû Saîd*”, *DİA*, C. VII, İstanbul 1988, s. 371.

¹⁴⁵ Basra Körfezindeki Bahreyn değil bugünkü Hasa’dır.

¹⁴⁶ Üçok, *Emeviler – Abbasiler*, s. 110.

Ubeydullah'ın Afrika'daki hâkimiyeti sırasında Sâ mânî Hükümdarı II. Nasr'da Karmatîliğe girmiştir. Bu olaylar üzerine II. Nasr tahttan indirilmiş yerine oğlu I. Nûh geçirilmiştir.¹⁴⁷

Cennâbî'den sonra oğlu Ebû Tâhir, Karmatîlerin başına geçmiş ve seleflerinin yapmadığı şeyleri yapmış, işleyemedikleri her türlü fenalığı işlemiştir. Ebû Tâhir önce Basra'ya hücum etmiş, Abbâsî Halifesi Muktedir'in askerlerini perişan etmiştir. Fakat bu kadarla kalmayarak M. 924 (H. 311) yılında Mekke'ye giden hacıları pusuya düşürerek Harem-i Şerîf'i soymak üzere hareket eder ancak Ebû Tâhir, o yıl içinde buna muvaffak olamasa da hacıları kılıçtan geçirir, sonra Kûfe şehrini zaptederek altı gün şehri yağmalamakla meşgul olur ve Kûfe şehri baştan sona boşalır. Ebû Tâhir ertesi yıl Bağdat'ı tehdit etmeye başlamış ve bu sayede haraç olarak büyük servetler kazanmıştır. Gerçi Ebû Tâhir'in askerleri birkaç binden ibaretti fakat bu birkaç bin asker, halifenin yüz binlerce askerini aciz bırakmış ve bütün hükümetini şaşırtmıştır.¹⁴⁸

Ebû Tâhir'in asıl işlemek istediği cinayet, M. 929 (H. 317) yılında olmuştur. Hacılar Mekke'de toplanmış ve dini vazifelerinin ifasına başlamışlardı. Adet olduğu üzere Arafat'a çıktılar, Arafat'ta vakfeye durdular, sonra Mekke'ye dönmek üzere hareket ettiler. Bütün hacılar işte bu sırada Karmatîlerin saldırısına uğramıştır. Hemen hemen hepsi kılıçtan geçirilmiş ve soyulmuştur. Harem-i Şerîf'e dahi sığınan hacılar öldürülmüş, hatta Kâbe'nin içine girmeye imkân bulan birkaç kişi bile mabedin içinde öldürülmüş ve cesetleri zemzem kuyusuna atılmıştır. Daha sonra Ebû Tâhir, Hacerü'l-Esved'i ve Kâbe'nin kapısını sökmüş ve bunları da kendi hükmü altında bulunan Hucr'a götürmüştür. Ebû Tâhir'in Hacerü'l-Esved'i söküp götürmekten maksadı, el-Ahsa merkezli bir Kâbe inşa etmek ve herkesi de kendi inşa ettirdiği bu Kâbe'ye çevirmektir. Onun ifadesine göre bu işe teşebbüs etmesinin sebebi, şahsen böyle bir şeyi arzu etmesi değildi. Kendi imamlarından aldığı ilham böyle bir şeyi icap ediyordu. Abbâsî halifesi 50.000 altın karşılığında Hacerü'l-Esved'i geri getirmelerini teklif ettiyse de Karmatîler bunu kabul etmediler.¹⁴⁹ Fakat Fâtımîler'in halifesi onların hareketini kınayarak Hacerü'l-Esved'i ve Mekke'ye ait her şeyin mutlaka geri iade edilmesi gerektiğini

¹⁴⁷ Hizmetli, "Karmatîler", s. 511.

¹⁴⁸ Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 39.

¹⁴⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 519.

söyledi. Fâtımî Halifesinin emrine itaat ettiler ve M. 950 (H. 339)¹⁵⁰ yılında Hacerü'l-Esved'i, Kûfe Camiinde¹⁵¹ teşhir ederek herkese gösterdikten sonra Mekke'ye iade ettiler.¹⁵²

Fâtımîlerin halifesi ve birazdan da anlaşılacağı üzere bütün İsmâîlîlerin Mehdi'si, Ebû Tâhir'e bu münasebetle yazdığı mektup da şu sözleri söylemiştir: "Sen, yaptığın işlerle bizi ve taraftarlarımızı zan altında bıraktın. Eğer Hacerü'l-Esved'i yerine koymazsan ve hacılara ait olan şeyleri geri vermezsen seninle bütün irtibatımı keserim". Bu sözlerden anlaşılacağı üzere her ne kadar Fâtımîler ile Karmatîler ayrı gibi gözükse de bazı noktalarda birleştiği veya Fâtımîlerden emir aldıklarını görmekteyiz. Fâtımîlerin Mehdisi, Ebû Tâhir üzerinde nüfuz sahibidir. Çünkü Meymun oğlunun varisi odur ve onun kurduğu bütün teşkilat Mehdi'nin elindedir. Nitekim Fâtımî Halifesinin tehdidi etkili olmuş ve Ebû Tâhir hemen emri yerine getirmek zorunda kalmıştır.¹⁵³

M. 930 (H. 318) yılında Ebû Tâhir Umman'ı ele geçirmiştir. Sonraki yıl ise Bahreyn'in yönetimini İran'lı birine devretmiştir. Gelen kişi kendi, İran dininin ıslahcısı olarak tanıtmıştır. Bu adamın bütün Araplara karşı faaliyetlere giriştiğini görünce Ebû Tâhir bu adamı ortadan kaldırmıştır. Fakat bu durum Karmatîler arasında çözülmeye sebep olmuştur. Ebû Tâhir M. 944 (H. 332) yılında ölünce yerine kardeşleri geçmiştir ve kardeşleri Abbâsîlere barışçı politikalarla karşılık vermişlerdir.

Muiz-Lidînillâh, M.983 (H. 341) yılında Fâtımî Halifesi olunca, Fâtımî Devleti'ne karşı olan bu Karmatî topluluğunu tekrar devletine dahil etmek istemiştir. Bu yüzden İsmâîlî düşüncesini yeniden gözden geçirerek onları da kapsayacak şekilde reforma gitmiştir. Bu durum başarılı olmuş ve Sîstan, Sind, Mücavir, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerindeki Karmatîler Fâtımîleri tekrardan desteklemeye başlamışlardır. Fâtımî Devleti'ne muhalefetini devam ettirenler de olmuştur. Örneğin Deylem, Azerbaycan ve Güney Irak Karmatîleridavalarında ısrar ederek muhalefetlerini

¹⁵⁰ Hacer'ül Esved'i Kufe Camiine getirdiklerinde üzerine, "Biz bu taşı feranla götürmüştük, feranla getirdik" yazmışlardı.

¹⁵¹ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil**, C.VIII, s. 83-4; İbn Kesir, **el-Bidâye**, C.XI, s. 67.

¹⁵² Karmatîlerin Hacer'ül Esved'i iade ettikleri tarih ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. 20, 25 ve 30 yıl ellerinde tuttuğuna dâir farklı görüşler vardır.

¹⁵³ Doğrul, **Cennet Fedâileri**, s. 40.

sürdürmüşlerdir. Bütün çabalara rağmen Bahreyn Karmatîleri’de muhalefete devam etmiştir.¹⁵⁴

M. 1077 (H. 469) yılında Ahsâ ve Bahreyn’de tekrar Bağdat Halifeliğine karşı ayaklanan Karmatîleri yola getirme görevi Melikşah’ın emri ile Artuk Bey’e verilmiştir. Artuk Bey Basra da ihtiyaçlarını karşılayıp Katîf üzerine yürüdüğü, daha sonra Ahsa’yı kuşatarak ele geçirdiği, sonunda Karmatî isyanını bastırdığı ve bunları bir mektupla halife el-Kaim Biemrillah’a bildirdiği ve daha sonra da Bağdat’a gelip halifenin katına çıktığı, halife tarafından hediyeler takdim edildiği rivayet edilmiştir.¹⁵⁵

Karmatîler’in Ahsâ’da kurdukları bu devlet ancak 150 yıl varlığını koruyabilmiştir. Buradan yaptıkları faaliyetler ile civardaki topraklarda güvenliği alt-üst etmişlerdir. Burada yaşayan halktan hiçbir dini vergi almadığı hatta insanların dini yükümlülüklerine dahi karışılmadığı bir hayat tarzı oluşturmuşlardır. Fakat Ahsâ’da hiç cami olmadığı ve buraya ilk camiyi bir tüccarın yaptırdığı söylenmektedir. Karmatîlerin, farklı bir alfabeye sahip oldukları ve bu alfabeyi Sünnîlerin anlamadığı belirtilmektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Hizmetli, “*Karmatîler*”, s. 512.

¹⁵⁵ Sıbt İbnü’l-Cevzî, **Mir’atü’z-zaman fî târihi’l-a’yân**, çev. Ali Sevim, “*Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z-Zaman fî târihi’l-A’yân Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler*”, **Makaleler**, C. II, Berikan yay., Ankara 2005, s. 3 – 435.

¹⁵⁶ Üçok, **Emeviler – Abbasiler**, s. 110.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASAN SABBÂH DÖNEMİ

A- HASAN SABBÂH'IN HAYATI (ölm. H. 518/M. 1124)

1- Gençliği ve Da'vet-i Cedîde Öncesi

Bâtînlilik deyince aklımıza ilk gelen kişi Hasan Sabbâh'tır. Bâtînliliğin Ortaçağ İslâm dünyasına etkilerini araştırdığımız için öncelikle Hasan Sabbâh'ın hayatını bilmemiz gerekmektedir. Çünkü Büyük Selçuklu Devleti başta olmak üzere Sünnî İslâm devletlerine, Bâtînliliğin ne derece zarar verdiğini görmek açısından Hasan Sabbâh'ın hayatını bilmekte yarar vardır. Çünkü Hasan Sabbâh'ın bilinen Bâtîni/İsmâilî faaliyetlerin dışında bir metodla devletlere karşı politikaları bulunmaktadır.

Hasan Sabbâh'ın hayatı hakkında bilgilerimiz, daha çok Alamût kütüphanesindeki eserlerden, sonraki dönemde tarihçilerin koruduğu kısımlardan oluşmaktadır. Bilindiği gibi Alamût kalesi düştüğünde Moğol Hükümdarı Hülâgu buradaki kütüphaneyi veziri ve aynı zamanda tarihçi olan Ata Melik Cüveynî'ye teslim etmiştir. Cüveynî, buradaki eserlerden istifade ettiği için Tarih-i Cihangüşa isimli eserinde Bâtînîler hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Cüveynî Alamût'un ele geçirilmesi sırasında kütüphaneyi incelerken kitaplar arasında Sergüzeşt-i Seyyidina isimli Hasan Sabbâh'ın hayatını konu alan bir kitap bulduğunu kaydetmektedir.¹⁵⁷ Cüveynî Sergüzeşt-i Seyyidina'da anlatılanlara göre şöyle bilgiler vermektedir; Hasan Sabbâh'a, Bâtîni dâileri "Seyyidina (efendimiz) Hasan"¹⁵⁸ adını vermişlerdir. Hasan Sabbâh'ın asıl adı ise Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer b. Hüseyin b. Muhammed Sabbâh Himyeri'dir. "Sergüzeşt-i Seyyidina"¹⁵⁹ adını verdikleri ve Hasan Sabbâh'ın

¹⁵⁷ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 534.

¹⁵⁸ Hasan Sabbah için kaynaklarda "reisü'd-da've (davet reisi)", "şeyh'ül Cebel (Dağın şeyhi)", "mevlana", "efendimiz", "büyük üsdâ" gibi lakaplar kullanılmıştır.

¹⁵⁹ "Sergüzeşt-i Seyyidina" adlı kitabın bizzat Hasan Sabbah tarafından yazıldığı söylenmektedir. Fakat Moğol istilası sonrası Alamût'un alınması ve buradaki kütüphanenin yakılması ve tahrip edilmesi nedeniyle bu kitabında orada yandığı söylenmektedir. Cüveynî ve Reşidüddin, eserlerini yazarken bu kitaptan faydalandıklarını söylemektedir.

kendi hayatının anlatıldığı kitabında aslen Himyeri krallarının soyuna mensup olduğunu yazmaktadır. Hatta “Bir gün adamlarından bir kaçı, atalarının soy kütüğünü yazıp ona getirdiler. Fakat o, beğenmemiş gibi davranarak iltifatlarla dolu o yazıyı suya batırdı.” Bu olay Hasan Sabbâh’ın nesebini ne kadar büyük gördüğünü göstermektedir. Babasının önce Yemen’e, oradan Kûfe’ye, Kûfe’den sonra da Kum şehrine ve son olarak da Rey¹⁶⁰ şehrine geldiğini yazmaktadır. Kendisinin de en son gelinen yer olan Rey şehrinde doğduğunu söylemektedir.¹⁶¹

Hasan Sabbâh’ın kesin olarak doğum tarihi bilinmemektedir fakat 1046-1047 veya 1053-1054 yılında doğduğu rivayet edilir.¹⁶² Çocukken dini eğitimini sürdürdüğü yer olan, günümüz Tahran şehrinin yakınındaki Rey’e, babası ile birlikte yerleşmek üzere gelmiştir. Rey IX. Asırdan beri dâîlerin aktif olduğu bir yerdi. O yüzden Hasan Sabbâh da buradaki dâîlerin etkisi altında kalmıştır.¹⁶³

Hasan Sabbah’ın babası Ali, âlim kişiliğiyle tanınan biriydi ve İmâmiyye Şîa’sının önemli isimlerindendi. Hasan’ın eğitimiyle yakından ilgilenen Ali, oğlunun, özellikle mantık, fıkıh, riyâziyyât, felsefî ilimler ve kelâm alanlarında sağlam bilgiler elde etmesi için çok uğraşmıştır. Din âlimi olmak isteyen ve buna istidadı da olan Hasan ise daha yedi yaşında iken ilim faaliyetlerine başlamıştır. Bundan dolayı babası ile Rey şehrine gelen Hasan, ilim faaliyetlerine burada devam etmiş ve on yedisine kadar babasının mezhebi olan İmâmiyye Şîiliğine bağlı kalmıştır.

Rey’deki eğitimi sırasında Nizamettin Tûsi, Ömer Hayyam ve Nişâbüri ile birlikte, Horasan’ın ileri gelen âlimlerinden imam Muvvafık Nişâbüri’nin derslerine katılmıştır.¹⁶⁴ Hatta bu öğrenci arkadaşları arasına, Nizamü’l-Mülk’ü de dahil etmektedirler. Rivayete göre; Hasan Sabbâh, Nizamü’l-Mülk ve Ömer Hayyam gençliklerinde beraber ders almaya başlamışlar ve arkadaşlıkları samimiyet kazanmış, kendi aralarında birbirlerine söz vermişler, kim önce yüksek bir konuma ulaşırsa, o mevkiyi diğer iki arkadaşıyla da paylaşacaktır. Zamanla Nizamü’l-Mülk vezir olmuş, Ömer Hayyam ilimde ilerlemiş, Ömer Hayyam’ı Nizamü’l-Mülk himaye etmiş, Hasan Sabbâh’ı da himayesi altına alıp ona idari işlerle görevlendirmiştir. Vezir olmak isteyen

¹⁶⁰ Cüveynî, doğduğu yer olarak Rey şehri değil de Kum şehrini vermektedir.

¹⁶¹ Abdülkerim Özaydın, “*Hasan Sabbâh*”, *DİA*, C. XVI, s. 347.

¹⁶² Özaydın, “*Hasan Sabbah*”, s. 347.

¹⁶³ Lewis, *Haşîşiler*, s. 33.

¹⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1953, s. 129-130.

Hasan Sabbâh devletin mali işlerinde ki aksaklıkları her defasında Sultan Melikşâh'a bildirerek Nizamü'l-Mülk'ü kötölemiştir. Nizamü'l-Mülk'ün akrabası olan Ebû Müslim, Hasan Sabbâh'ı Fâtımî Devleti'nin dâîleriyle işbirliği yapmakla itham etmiştir. Nizamü'l-Mülk ve Ebû Müslim'in baskılarına daha fazla dayanamayan Hasan Sabbâh saraydan kaçmıştır.¹⁶⁵

Hasan Sabbah'ın Selçuklu sarayında görev aldığı ile ilgili bilgiler olmakla birlikte Nizamü'l-Mülk ile arkadaş olduğu bilgisinin doğruluğu tartışılmaktadır ve tarihsel bir hata söz konusudur. Çünkü onların çocukluk arkadaşı olma ihtimali çok düşüktür. Kaynaklara göre Nizamül-Mülk 1018 yılında doğmuştur. Hasan Sabbâh'ın doğum tarihi 1046 ile 1054 arasında olduğu kesin olmamakla birlikte tahmin edilmektedir ama 1124'te öldüğü kesindir, o yüzden tarihsel olarak bir yakınlık söz konusu değildir. Ömer Hayyam ise 1132 yılında vefat etmiştir. Hasan Sabbâh doğduğunda Nizamü'l-mülk 30'lu yaşlarda bulunmaktadır. Ömer Hayyam'ın ise Hasan Sabbâh'tan daha ileri bir tarihte doğduğu sanılmaktadır. Bu yüzden çocukluk arkadaşı olma ihtimalleri çok zordur.

Emîre Zarrâb adında bir Fâtımî dâîsiyle karşılaşan Hasan Sabbâh, bu adamın konuşmalarından etkilenmiş ve İsmâîlîyye mezhebine girmiştir.¹⁶⁶ Hasan Sabbâh kendisi bu olayı şöyle anlatıyor: “Ben atalarımın mezhebi olan Şîa mezhebinin on iki imam kulundandım.¹⁶⁷ Rey'de Mısır Bâtînîlerinin mezhebinden Emîre Zarrâb adlı bir kişi vardı. Onunla mezheplerimiz hakkında tartışma yapardık. O daima benim görüşlerimi çürütür, mezhebimi küçük düşürürdü. O sırada benim de inancım kuvvetli değildi. Karşı koymama rağmen onun sözleri kalbimde yer ediyordu. Derken ağır ve tehlikeli bir hastalığa yakalandım. Kendi kendime onun mezhebinin daha doğru olduğunu söyledim. Fakat aşırı taassubum yüzünden bu düşüncemi kimseye açıklayamadım. Kendi kendime, ‘Eğer -Allah geçinden versin- ecel gelirse gerçeğe kavuşmadan öleceğim’ dedim. Bende meydana gelen bu inanç değişikliği yüzünden kimsenin müdahalesi olmadan o hastalığı atlattım. Daha sonra Necm Sarrac adlı birinden Bâtînîlerin mezhebi hakkında bilgi istedim. O bana ayrıntılı izah ve

¹⁶⁵ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 28.

¹⁶⁶ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 27-28.

¹⁶⁷ Şîa'nın 12 İmam kolu, Hz. Ali'den başlayarak kaybolan Mehdi'ye kadar ki 12 imamı imam kabul etmelerine rağmen, İsmâîlîyye kolu, ilk altı imamlarla Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'i veya Muhammed'i yani 7 imamı imam kabul ederler.

açıklamalarda bulduktan sonra o mezhebin sırlarını öğrendim. Abdü'l-Melik Attaş'ın mezhebe davette bulunmaya izin verdiği Mü'min adındaki birinden biat yeminimi kabul etmesini istemem üzerine o, 'Hasan¹⁶⁸ olan senin, Mü'min olan benden, mezhepteki rütben daha üstündür. Ben senin yeminini nasıl kabul ederim, imamın yapabileceği bir işi nasıl yaparım?' dedi. Sözün kıyası Mü'min, Hasan Sabbâh'ın ısrarına dayanamayarak onun yeminini dinledi". Hasan Sabbah, bu şekilde Bâtınîğin içerisinde yer aldı.¹⁶⁹

İbn Attâş, Hasan Sabbâh'a dâî naipliği görevi vermiş ve ona Fâtımî halifesi Müstansır-Billah'ın maiyetine dâhil olmak üzere Kâhire'ye gitmesini söylemiştir.¹⁷⁰ Hasan Sabbâh Mısır'a doğru yola çıkar, önce Azerbaycan'a oradan Silvân'a ulaşır, fakat burada dini yorumlama hakkının sadece imamda olduğunu kabul ile Sünnî âlimlerin üstünlüğünü reddettiği için Silvân Kadısı tarafından şehirden kovulur.¹⁷¹ Ardından Meyyafarikin, Musul, Sincar, Rahbe, Dımaşk, Sayda ve Sur üzerinde Akka'ya gelir buradanda deniz yoluyla Fâtımî Halifesi el-Müstansır ile görüşmek için Mısır'a geçer. 1078 yılında Fâtımî sarayının yüksek seviyeli yöneticileri tarafından iyi kabul gördüğü Kâhire'ye ulaşır.

Mısır'a geldiğinde Fâtımî halifesi Müstansır ile görüşüp görüşmediği konusunda çeşitli rivayetler vardır. İbnü'l-Esîr'e göre halife ile görüşmüştür. Cüveynî, Hasan Sabbâh'ın dilinden naklettiği olayda görüşmediğini yazmaktadır, Reşidüddin Fazlullah, Camiü't Tevarih'inde, görüşmediğini yazmıştır.

Hasan Sabbâh, önce Kâhire'de daha sonra da İskenderiye'de olmak üzere toplam üç yıl burada kalmıştır. Hasan Sabbâh, burada halife Müstansır'dan sonra onun oğlu Nîzar'ı desteklediği için ordu komutanı Bedrü'l-Cemâlî ile mücadeleleri olmuştur. Önce hapsedilmiş sonra da ülke dışına sürülmüştür. Mısır'dan Kuzey Afrika'ya sürgün edilmiştir. Fakat onu götüren gemi denize açıldıktan sonra şiddetli bir fırtınaya yakalanmıştır. Herkes korku ve telaş içindeyken Hasan Sabbâh sakin bir tavırla fırtınayı izlemiş, böylesi sakin olabilmesinin nedenini soran kişiye "el-Müstansır daha önce bana olacakları haber verdi. Onun için korkulacak bir şey yok" yanıtını vermiştir. Birkaç dakika sonra fırtınanın dinmesi üzerine gemi de bulunanlar Hasan Sabbâh'ın müridi

¹⁶⁸ İyi, güzel manasına gelir.

¹⁶⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 535.

¹⁷⁰ Abdülkerim Özaydın, "*Müstansır-Billah*", **DİA**, C. XXXII, s. 120.

¹⁷¹ Ahmet Ocak, **Selçukluların Dini Siyaseti**, Tarih ve Tabiat Vakfı yayınları, İstanbul 2002, s. 215.

olmuştur. Maceralı gemi yolculuğunun ardından kendisini kurtaranlar tarafından Suriye'ye götürülmüştür.¹⁷²

Hasan Sabbâh, İsfahân'a ulaşmak için Halep ve Bağdat yolunu takip etmiştir. 1081 yılında İsfahân'a ulaşmıştır. Daha sonra İran'ı dokuz yıl dolaşarak Bâtînîliğe hizmet etmiştir.¹⁷³

2- Deylem Bölgesi'nin Keşfedilmesi

Hasan Sabbâh'ın dikkatini İran'ın kuzeyindeki Deylem'in dağlık bölgesi ile Geylân ve Mâzenderân şehirleri çekmişti. Bu bölge İran coğrafyasından tamamen farklı bir coğrafyaya sahipti. Buralar yüzyıllardır, savaşçı, güçlü ve başına buyruk bir halk tarafından idare edilmekteydi. İran halkı da bu bölgelerde yaşayanları kendilerine karşı hep yabancı ve tehlikeli olarak görmüşlerdir. İran hükümdarlarının hiçbiri bu halk üzerinde tam bir hâkimiyet kuramadı. Sâsânî hükümdarları bile burada yaşayan halktan hep çekinmişler ve bu halkın saldırılarına karşı sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamaya yönelik icraatlar yapmışlardır. Arap valisi olan Haccac, Deylem Bölgesine saldırmaya hazırlandığı vakit, bölgenin coğrafi özelliklerini gösteren bir harita yaptırdı. Deylemli bir elçiye göstererek teslim olmaları gerektiğini ima etmek istemişti. Elçi ise "Bölgemiz hakkında iyi bilgi sahibisiniz. Dağlarımızın, geçitlerimizin, vadilerimizin görünümü aynen böyledir. Ancak haritada bu bölgeleri, dağ ve geçitleri koruyan savaşçıları göstermeyi unutmuşsunuz lakin denerseniz onları tanımış olursunuz" demişti. Bu yüzden burası savaştan ziyade barışçı politikalar sayesinde müslümanlaşmıştır.¹⁷⁴

Deylem bölgesinin Müslüman olmasından sonra, tarihsel süreçte hep Abbâsî baskısından kaçan Şîîlerin, M. VIII. yüzyılın sonlarından itibaren sığınak ve desteğe kavuştuğu yer olmuştur. Deylem bölgesi başta Abbâsî halifesi olmak üzere Sünnî idarecilere karşı, özerkliğini koruyan faal bir Şîa merkezi haline gelmiştir. M. X. yüzyıllarda Büveyhîlerin idaresi altında bulunmuşlar hatta Büveyhîlerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Hasan Sabbâh, en büyük gücünü bu kuzey halklarının

¹⁷² Kaya, **Bâtînîler ile Yapılan Mücadeleler**, s. 17.

¹⁷³ Hamit Pehlivanlı, "*Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri*", **Tarih El Kitabı**, edit. Ahmet Nezihi Turan, Ankara 2004, s. 20.

¹⁷⁴ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-nihâye**, çev. Mehmet Keskin, **Büyük İslam Tarihi**, C. XII, çağrı yayınları, İstanbul 1995, s. 310.

ülkesine harcamıştır. Damgan'a yerleşmek üzere Huzistan ve Doğu Mazenderan'a kadar bozkır bölgelerini dolaşmıştır. Buradan dağlı halkın arasına dâîler göndermiş, kendisi de bıkip usanmadan seyahat etmiştir. Yapılan bu faaliyetler Nizamü'l-Mülk'ün dikkatini çekmiş ve Rey'deki yöneticilerine yakalama emri vermiş fakat başarılı olamamışlardır.¹⁷⁵ Hasan Sabbâh daha güvenli yer olan Kazvin'e geçmiştir.¹⁷⁶

3- Alamût Kalesi'nin Ele Geçirilmesi

Hasan Sabbâh'ın sürekli yer değiştirmesindeki amacı sadece oradaki insanları Bâtınîliğe çekmek değil, Selçuklu aleyhine faaliyet yapabileceği sağlam, korunaklı bir kale keşfetme isteğiydi. Bâtınîliğin karargâhı yapmayı düşündüğü yeri ise sonunda buldu. Elburz Dağının tam ortasında, büyük bir kayanın 1800 metreyi geçen zirvesinde bulunan Alamût Kalesi¹⁷⁷ tam istediği yerdirdi.¹⁷⁸ Verimli bir vadiye hâkim vaziyette bulunan Alamût Kalesi aynı zamanda dış tehditlere de mümkün olduğu kadar kapalıydı. Uzunluğu 54 kilometreyi bulan, eni ise 5.4 kilometreye ulaşan bu vadiye, çok dik ve girintili-çıkıntılı kayalıklar arasından dar bir boğazdan girilmekteydi. Daha sonra ise çok dar ve dolambaçlı bir yol vasıtasıyla, vadinin üzerinden, çok yüksek bir mevkiye yapılmış olan kaleye ulaşıyordu. Alâmut Kalesini, Deylemli bir hükümdarın inşa ettirdiği rivayet edilmektedir. Rivayete göre ise Deylemli bahsi geçen hükümdar, birgün ava çıkmıştır. Bu av esnasında eğitilmiş olan kartalını serbest bırakınca kartalda bu kayalığın zirvesinde bir yere konmuştur. Deylemli hükümdar kartalın konmuş olduğu kayalığın askeri olarak önemli bir yer olduğunu farkederek oraya Alâmut Kalesini yaptırmıştır.¹⁷⁹ Hasan Sabbâh oraya vardığında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına kaleyi yöneten Mehdi adında bir Alevi bulunmaktaydı.¹⁸⁰

Hasan Sabbâh, Alamût'u ele geçişini kendisi şöyle anlatmaktadır: "Kazvin'den Alamût Kalesine bir dâî gönderdim. Bu dâî bazı kale sakinlerini kendine inandırdı. Onlar da, Alevi reisini kendi planlarına dahil etmeye çalıştılar. Reis, onlara inanmış gibi

¹⁷⁵ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK basımevi, Ankara 2004, s. 211.

¹⁷⁶ Lewis, *Haşîşiler*, s. 36-37.

¹⁷⁷ Âluh-âmut kelimelerden meydana gelmiştir. Eski Farsça da "kartal yuvası" ya da "kartal talimi/kartal eğitimi" (ta'limü'l-ukab) anlamlarına gelmektedir. (Özaydın, "*Alamut*", *DİA*, s. 336)

¹⁷⁸ Abdülkerim Özaydın, "*Alamut*", *DİA*, C. II, s. 336.

¹⁷⁹ Zeki Velidi Toğan, "*Alamut*", *İA*, C. I, İstanbul 1978, s. 289.

¹⁸⁰ Lewis, *Haşîşiler*, s. 37.

göründü. Fakat Reis dâîye inanıp inancını değiştirenleri kovmak için hazırlık yaptı. Alevî-yi Mehdî, mezhep taraftarlarının hepsini kaleden çıkarıp ‘Kale, Sultan Melikşâh’a aittir’ diyerek kale kapısının sıkıca kapattı, uzun bir tartışmadan sonra onları tekrar kaleye aldı. Ondan sonra kimse onun sözüne güvenerek kaleden dışarı çıkmadı.”

Hasan Sabbâh ise Kazvin’den Deyleman’a, oradan Aşkavar bölgesine, oradan da Alamût’a sınır olan Andic Rud’a gitmiş ve orada bir süre ikâmet etmiştir. Hasan Sabbâh’ın koyu sofilîği, birçok kişiyi onun mezhebine çekmiş ve çok sayıda insan onun davetini kabul etmiştir. Büyük bir tesadüf eseri, Aluh amut kelimelerinin ebced hesabıyla karşılığı olan ve onların uğurlu yıl saydıkları H. 6 Receb 483 (M. 4 Eylül 1090)¹⁸¹ tarihinde Hasan Sabbâh’ı gizli olarak Alamût kalesine götürmüşlerdir. Bir süre orada kendini tanıtmadan yaşamış ve adının “Dehhuda” olduğunu söylemiştir. Alevî, Dehhuda’nın gerçekte Hasan Sabbâh olduğunu öğrenince Alâmut Kalesini terketmeye karar vermiştir. Hasan Sabbah, Alevî’ye bir mektup vererek bunu Damgan ve Girdkuh şehirlerinin yönetici Muzaffer Mustavfi’ye iletmesini söylemiştir. Hasan Sabbâh mektupta, Alevî’ye üç bin altın dinarın verilmesini isteyerek bunun Alamût kalesinin karşılığı olduğunu Muzaffer Mustavfi’ye iletmiştir. Hasan Sabbah’ın nasıl kendine güvendiğini gösteren çok özlü bir şekilde yazılmış olan bu mektubun tam metni şöyledir: “Reis -Allah onu korusun-, Alamût’un bedeli olarak üç bin dinar altını Alevî-yi Mehdî’ye ödesin. ‘Selam peygamberlerin en seçkinine ve onun evlâdına olsun’. ‘Allah bize yeter. O ne güzel vekil’¹⁸²dir” şeklindedir.¹⁸³

Hasan Sabbâh, artık Alamût’un sahibi olmuştur. Kaynaklarda, Hasan Sabbâh’ın 1090 yılından öldüğü tarih olan 1124 yılına kadar 34-35 yıl boyunca burada kaldığı ve Alamût’tan dışarıya hiç çıkmadığı, sadece iki kere oturduğu evin bahçesine çıktığı onun dışında tüm vaktini evinde geçirdiği yazmaktadır.¹⁸⁴ Rivayetlerde Hasan Sabbâh’ın Alamût’ta koyu sofi bir düzen içerisinde hataya yer vermeyen sert kanunlar koymuş ve titizlikle uygulamıştır. Örneğin Alamût’ta Hasan Sabbâh’ın başta bulunduğu dönemde hiç kimse açıktan şarap içmemiş hatta şarap küpünün yanına bile yanaşmamıştır.

¹⁸¹ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk – İslâm Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2005, s. 228.

¹⁸²Âl-i İmran, 3/173.

¹⁸³ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 537.

¹⁸⁴ Lewis, **Haşîşiler**, s. 38.

Müzikle ve eğlenceyle ilgilenmemiştir. Oğlu Muhammed bile şarap içmekle suçlandığı için emri üzerine derhal öldürülmüştür.¹⁸⁵

Hasan Sabbâh'ın, Alamût kalesini almasından sonra bu kalede ve Suriye'deki diğer Bâtînî kalelerinde mezhebin üstadları tarafından büyük bir taraftar grubu oluşturulmuştur.¹⁸⁶ Alamût Kalesi, Hasan Sabbâh ve İsmâîlîler için korunaklı bir yer olmuştur. Kalenin içerisinde yiyeceklerin saklandığı soğuk su depoları, katı ve sıvı yiyeceklerin saklanması için ambarlar ve mahzenler yapılmıştır. Kale halkının su ihtiyacının karşılanması için bölgede bulunan Bahru Irmağından kaleye kadar su kanalları açılmış, bu su kanallarının önü kesilerek havuzlar oluşturulmuş ve sular depolanmıştır. Hasan Sabbâh, kalenin içerisine mükemmel bir soğuk hava deposu inşa ettirmiştir. O dönemin şartlarında yiyeceklerin uzun süre saklanabilmesi gerçekten hayranlık uyandırmıştır. Nitekim bu depoları bizzat gören Cüveynî de Hasan Sabbâh tarafından inşa edilen ambarlarda yiyeceklerin 170 yıl korunabildiğinden bahsederken, onların bozulmadan kalmasını Bâtînîlerin, Hasan Sabbâh'ın kerametine bağlandığından söz etmiştir.¹⁸⁷

4- Hasan Sabbâh'ın Ölümü

1124 yılında 80'li yaşlarına gelmiş olan Hasan Sabbâh ağır bir şekilde hastalanmıştır. Öleceğini hisseden Hasan Sabbâh mirası için tedbirler almıştır. Veliyaht olarak Kiya Buzurg Ümid'i atamış ve Dihdar Ebû Ali Ardîstani'yi sağında oturtup onu propaganda (davet) işinin başına getirmiştir. Hasan-ı Adem-i Kasranî'yi sol tarafına, ordu komutanı (sâhib-i ceş) Kiya Ebû Ca'fer'i de önüne oturtmuş, onlara, gerçek imam gelirse eğer ona uymalarını, itaat etmelerini ve ülkenin başına geçirmelerini vasiyet etmiştir. Sonra H. 6 Rebiülahir 518 yılı (M. 23 Mayıs 1124) Cuma gecesi¹⁸⁸ vefat etmiş ve Alamût yakınlarında yapılan bir kabre gömülmüştür.¹⁸⁹

Hasan Sabbâh yöneticiliğinin yanında hem de bir din adamı olarak tarihte çok fazla ses getiren bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Son derece iyi bir örgütçü

¹⁸⁵ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 537; Kaya, **Bâtînîler ile Yapılan Mücadeleler**, s. 19.

¹⁸⁶ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş yayınları, Ankara 2010, s. 119.

¹⁸⁷ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 41.

¹⁸⁸ Hasan Sabbah'ın öldüğü gün ile ilgili bazı kaynaklarda Çarşamba gecesi geçmektedir. Ama kaynakların büyük bir çoğunluğunda Cuma gecesi öldüğü geçmektedir.

¹⁸⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 547; Özeydin, "*Hasan Sabbah*", s. 349.

olarak kabul görmüştür. Arkasında Ortadoğu'da korkulan bir askeri ve siyasal güç bırakmıştır. İdeolojisi konusunda oldukça katı kurallar getirmiş olan Hasan Sabbâh Alamût kalesinde kurduğu düzen içerisinde hata yapan kişileri affetmemiş ve gerektiği zamanda cezasını vermiştir. Adaleti ile tanınmış olan Hasan Sabbâh diktatörlüğü ile de ün yapan bir lider olmuştur. Alamût kuşatıldığı sıralarda karısı ve iki kızını Girdkuh'a göndererek Girdkuh Reisi Muzaffer Mustavfi'ye mezhebimize yardımcı olsunlar, onlara ip eğirt. Verilen görevi eğer yaparlarsa onlara ücretleriniver şeklinde yazmış olduğu mektup aslında davasını sürdürmek için eşit ve adaletli davrandığının bir kanıtıdır. Oğlu Hüseyin'i de kendisine muhalif olduğunu sanarak gözünü kırpmadan davası uğruna öldürtmüştür.¹⁹⁰

Arap yazarlar, Hasan Sabbâh'ı geometri, aritmetik, astronomi, büyü ve diğer ilim dallarından çok iyi anlayan aynı zamanda basiretli ve becerikli biri olarak tanıtmışlardır. İranlı yazarlar ise onun çilekeşliği ve kanaatkârlığı üzerinde durmaktadır. Alamût da yaşadığı 34-35 yıl boyunca hiç kimsenin içki içmediğini yazmaktadırlar. Onun ciddiyeti sadece düşmanlarına karşı değildi. Hatta oğullarından birini şarap içtiği için idam ettirdiği söylenmektedir. Hasan Sabbâh asla imamlık iddiasında değil, sadece imamın temsilcisi olduğu iddiasında bulunmuş, imamın ortadan kaybolmasından sonra hüccet yani delil ve davet reisi olmuştur.¹⁹¹

Ayrıca bilime de önem veren Hasan Sabbâh Alamût kalesinde birçok bilim adamını himaye etmiştir. Hasan Sabbâh'ın bu kadar geniş bir kitleyi etrafında toplaması ve davaları uğruna ölüme biletereddütsüz giden insanların olması aslında onun ikna kabiliyetinin ne derece yüksek olduğunu göstermektedir. İdealleri ve kurduğu düzeni bozacak herhangi bir kimseye bunlar karısı ve oğlu bile olsa gözünü kırpmadan gerekli cezaları vermiştir. Yaptığı eylemler, sistemleştirdiği suikastler yöntem ve yarattığı etki o dönemin şartları düşünüldüğünde gerçekten çok farklı ve ilk olma özelliği göstermektedir. Dini siyasallaştırarak kurmuş olduğu teşkilatına hiyerarşi ve disiplin anlayışı açısından militan bir tavır kazandırmıştır.¹⁹²

¹⁹⁰ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 80-81.

¹⁹¹ Lewis, **Haşîşiler**, s. 53.

¹⁹² Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 83.

B- HASAN SABBÂH SONRASI

1126'da Bâtînîlerin başına Kiya Buzurg Ümid geçmiştir. Kiya Buzurg Ümid Deylemlî idi, Hasan Sabbâh zamanında ordu komutanlığı yapmıştır. Hasan Sabbâh onun yardımını ile her yere hakim olmuştur. O coğrafyada doğan ve orada belli nüfuzu olan bir kişidir. Hasan Sabbâh, Kiya Buzurg Ümid'i kendisine veliahd yapmış, Hasan Sabbâh ölünce de Bâtînîlerin başına geçmiştir.¹⁹³ İki yıl sonra Sultan Sencer'in saldırısı ile karşılaşmıştır. Yirmi yıldır Bâtînîlere karşı hiçbir harekete girişmeyen Sencer 1126'dan itibaren ciddi bir mücadele başlatmıştır. Askerlerine yakalandıkları yerde öldürülmeleri ve mallarının yağmalanması emrini vermiştir. Bu konuda vezir Muineddin Kâşânî (veya Kâşî) Sencer'in en büyük destekçisi ve politikanın uygulayıcısı olmuştur. Fakat İsmâîlîler intikam almakta gecikmemişler. Hizmetçi kılığına giren iki fedâî vezirin evine sızmışlardır. Vezirin güvenini kazanan bu hizmetkârlar uygun bir zamanda veziri öldürmüşlerdir. Sencer ile Bâtînîler arasında yapılan bu savaşlar Bâtînîlerin daha da güçlenmesini sağlamıştır.¹⁹⁴

Buzurg Ümid'in saltanatı 1138'de ölümü ile sona ermiştir. Fakat ölümünden hemen önce oğlu Muhammed'i veliaht olarak göstermiştir. Kiya Buzurg Ümid kabiliyetli bir yöneticiydi. Saltanatı süresince büyük işler başarmıştır. Kiya Buzurg Ümid'in yerine geçen oğlu Muhammed de hemen Selçuklu aleyhine faaliyetlere girişmiştir. Halife er-Raşid dışında 1143 yılında öldürülen Selçuklu Sultanı Davut en dikkat çekici olanıdır. Bunun dışında Sencer'in maiyetinde olan emirlerini öldürtmüştür. Hasan Sabbâh sonrası dönemlerde her ne kadar saldırılara devam edilse de bazı Bâtînîler, Hasan Sabbâh zamanındaki o günleri aramaktadırlar. Bazı Bâtînîler, o özlenen günlerin Muhammed'in oğlu Hasan tarafından tekrar gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Çünkü Hasan, Hasan Sabbâh ve kendi imamlarının öğretilerini inceleyip yorumlamaya henüz küçük yaşlarda iken başlamıştır. Gerçekten de hitabet yeteneği güçlü olan biri olduğu için arkasında pek çok Bâtînîyi toplamıştır. Babası Muhammed bu durumdan rahatsız olmuştur. Oğluna inanan pek çok insanı işkenceler ile öldürtmüştür. Bir defasında aynı anda Alamût da iki yüz elli kişiyi öldürttüğünden bahsedilir. Oğlu bu

¹⁹³ Haşim Karakoç, **Kâdı Beyzâvî ve Nizâmü't-Tevârîh'inin Edisyon Kritiği ve Tahlili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1998, s. 122.

¹⁹⁴ Kafesoğlu, **Sultan Melikşâh**, s. 214.

olaylar karşısında sessiz kalmayı tercih etmiş fakat babasının 1162 yılında ölümü üzerine Bâtînîlerin başına Hasan geçmiştir.¹⁹⁵

Hasan b. Muhammed b. Kiya Buzurg Ümid, yönetime geçtikten kısa bir süre sonra kıyamet ilanında bulunur. İki buçuk yıl sonra Mehdi dönemini başlatmıştır. Bu da ülke içerisinde fikir ayrılıklarını başlatır. Hasan zahirî anlamda Buzurg Ümid'in torunu, derunî anlamda ise Nizar'ın soyundan gelen bir önceki imamın oğlu olduğunu savunmuştur. Ona karşı gelenlerden birisi de Büveyhi soyundan gelen Deylemliler olan kayınbiraderidir. Hasan da bu olaydan sonra kayınbiraderi Hasan b. Namaver tarafından M. 1166 (H. 561) yılında öldürülmüştür. Hasan'ın ölümünden sonra tahta oğlu Nurettin Muhammed geçmiştir. Muhammed de babasının başlattığı kıyamet öğretilerini devam ettirmiştir. İlk yaptığı iş ise babasını öldüren Hasan b. Namaver'i idam ettirmektir. Nurettin Muhammed zamanında artık siyasi anlamda değişiklikler olmuştur. Bu dönemde artık Selçukluların yıkılış sürecine girdiğini ve Bâtînîlerin, Selçukluların yerine yeni bir devlet ile mücadeleyi sürdürdüğü görülmektedir. Bu devlet Hârezm taraflarında kurulmuş olan Hârezmşâhlar Devleti'dir.

Bâtînîlerin Hasan Sabbâh zamanında ve Hasan Sabbâh'tan sonraki dönemlerde hem Selçuklular hem Hârezmşâhlar hem de diğer devletlere karşı yapmış olduğu mücadeleler Bâtînîliğin İslâm dünyasına etkileri kısmında daha ayrıntılı şekilde anlatılacaktır.

¹⁹⁵ Lewis, **Haşîşiler**, s. 59-60; Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 87-88.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÂTİNÎLİĞİN İSLÂM DÜNYASINA ETKİLERİ

A- BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİNE ETKİSİ

1- Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Selçuklular, Oğuzların Üç-ok kolunun Kınık boyuna mensupturlar.¹⁹⁶ Kınık boyu da Oğuzlar arasında Sir Derya suyunun ağzına yakın bir yerde oturmakta idiler. X. yüzyılın başında Oğuz Devleti'ni "Yabgu" unvanı taşıyan bir hükümdar idare etmekteydi. Selçuklu ailesinin atası olan Demir yaylı (Temür yaylı)¹⁹⁷ lâkablı Dukak (veya Tukâk),¹⁹⁸ bu Oğuz Devleti'nde kuvvetli bir askerî ve siyasî mevkiye sahipti.¹⁹⁹

Bir müddet sonra Dukak ölmüştür. Dukak'ın oğlu Selçuk, babasının ölümünden sonra, Yabgu tarafından genç yaşta "Sü-başı" (Ordu kumandanı) tayin edilmiştir.²⁰⁰ Selçuk Bey, Yabgu tarafından öldürülmekten korkarak bir uc şehri olan Cend havalisine gelmiştir (tahminen X. yüzyılın son çeyreği, 961 yılları civarı).²⁰¹ Bu sıralarda İslâm dini Türk kitleleri arasında süratle yayılmaktaydı. Selçuk, Cend'de yanındakiler ile birlikte İslâm dinini kabul etmiştir.²⁰² Selçuk, Cend'de müstakil bir beylik kurmuştur.²⁰³ 1007 tarihinde Cend şehrinde ölmüştür.²⁰⁴

¹⁹⁶ Salim Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, Giresun 1997, s. 46.

¹⁹⁷ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)**, çev. Ali Sevim, **Selçuklular Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 10.

¹⁹⁸ Osman G. Özgüdenli, **Selçuklular I. Cilt; Büyük Selçuklu Tarihi(1040-1157)**, İsam yay., Ankara 2017, s. 32

¹⁹⁹ Erdoğan Merçil, "**Büyük Selçuklu İmparatorluğu**", **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 597

²⁰⁰ Şihâbeddi Ahmed b. Abdülvahhâb en-Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb fî Fünûnnü'l-edeb**, XXVI, nşr. Muhammed Fevzî, Kahire 1984, s. 26.

²⁰¹ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 46; Merçil, "**Büyük Selçuklu İmparatorluğu**", s. 597.

²⁰² Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 49.

²⁰³ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 26.

²⁰⁴ Sadreddin Hüseyini, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, çev. Lugal, TTK, Ankara 1999, s. 2.

a) Tuğrul ve Çağrı Bey Dönemi

Selçuk Bey'in ölümünden sonra başa oğlu Arslan Yabgu geçer. Bir süre sonra Selçuklular Cend'den ayrılarak, Buhârâ civarına inerler.²⁰⁵ 1025'te Arslan Yabgu, Gaznelilere esir düşmüştür.²⁰⁶ Yeğenleri Çağrı Bey ve Tuğrul Bey ise Hârezm bölgesine bir süre yerleştiler. Daha sonra Hârezm'den ayrılarak Horasan'a geldiler.²⁰⁷ Çağrı Bey ve Tuğrul Bey, Önce Merv'i (M. 1028), sonra da Nişâbûr'u (M. 1029) aldılar.²⁰⁸

Selçukluların İran taraflarını ele geçirmesi, Gazneli Mesut'u harekete geçirmiştir.²⁰⁹ 21 Mayıs 1040 (H. 6 Ramazan 431)²¹⁰ yılında Merv yakınlarındaki Dandanakan'da Selçuklu ordusu ile Gazneli ordusu karşılaşmış,²¹¹ üç gün süren savaşta Gazneliler mağlup olmuş ve tüm Horasan Selçuklulara kalmıştır.²¹²

Dandanakan Savaşını kazanan Selçuklu beyleri toplanarak Tuğrul Bey'i Horasan Emiri ilan ettiler.²¹³ Böylelikle Selçuklular artık Horasan'da bir devlet kurmuş oldular.²¹⁴ Ayrıca çevredeki devletlere zaferlerini bildiren fetihnâmeler gönderdiler.²¹⁵

Tuğrul Bey kısa bir süre sonra Rey ve Hemedan'ı almıştır.²¹⁶ Bu sırada Abbâsi Halifesi Kaim bi-Emrillâh, Mâverdî'yi Tuğrul Bey'e elçi olarak göndermiştir.²¹⁷ Halife Tuğrul Bey'e, Türkmenlerin İslam ülkelerinde yaptıkları yağmalardan ve verdikleri

²⁰⁵ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)**, C. I, TTK, Ankara 2000, s. 97.

²⁰⁶ Köymen, **Kuruluş Devri**, s. 117; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 31; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklular Devrinde Türk – İran İşbirliği**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 306.

²⁰⁷ Salim Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Berikan yayınevi, Ankara 2005, s. 55; Süryani Mihail, **Vekayinâme**, ikinci kısım (1042 – 1195), çev. Hrant D. Andreasyan, 1944 (Basılmamış tercüme), s. 23.

²⁰⁸ Roux, **Türklerin Tarihi**, s. 206-207.

²⁰⁹ Köymen, **Kuruluş Devri**, s. 336.

²¹⁰ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 85.

²¹¹ Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, **Târîh-i Güzîde**, edit. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 24.

²¹² Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî – Selçuklular**, s. 33.

²¹³ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî – Selçuklular**, s. 35; en-Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb fi Fünûnnü'l-edeb**, s. 35; Merçil, **Müslüman Türk Devletleri**, s. 47.

²¹⁴ Gregory Abu'l Farac, **Abü'l Farac Tarihi**, çev. Ömer Rıza Doğrul, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 297.

²¹⁵ Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, s. 65; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî, **Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr: Gönülleri Rahatı ve Sevinç Alameti**, çev. Ahmed Ateş, C. I, TTK basımevi, Ankara 1999, s. 102.

²¹⁶ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 93.

²¹⁷ C. Brockelmann, "*Mâverdî*", **İA**, C. VII, s. 409.

zararlardan dolayı şikâyetle bulunmuştur (1043-1044).²¹⁸ Maverdî, Abbâsî taraftarı aynı zamanda hilafet ile saltanat hakkında kitap yazmışbiriydi.²¹⁹ Maverdî bir süre Sultan'ın yanında kalarak bir rapor hazırlamış ve halifeye sunmuştur. Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillâh dabu rapor doğrultusunda Tuğrul Bey'in kendisinden istediği şeyleri kabul etmiştir.²²⁰

Tuğrul Bey bu süreçten sonra Anadolu'da fetih hareketlerine girişmiştir.²²¹ 1054 yılı başlarında önce Bargiri (Berkri bugünkü Muradiye) Kalesi'ni hücumla almıştır.²²² Daha sonra Erciş'i de Selçuklu topraklarına katarak Malazgirt önlerine gelip şehri kuşatmaya başlamıştır.²²³ Fakat kışın yaklaşması üzerine daha sonra devam üzere Anadolu'dan ayrılmıştır.²²⁴

Abbâsî Halifesi Kâim bi-Emrillâh, Bağdat'ta Şîî Büveyhoğullarının tehditlerinden ve Türk komutanı olan Arslan Besâsîrî'nin baskılarından şikâyetçiydi.²²⁵ Abbâsî halifesi, Selçuklu Devleti'ne elçi göndererek, bu baskı ve tehditlerden hilafet makamını kurtarması için Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiştir.²²⁶ Tuğrul Bey, 1055 yılının yazında Bağdat'a doğru harekete geçmiştir. Tuğrul Bey'in geleceğini öğrenen Besâsîrî şehri terketmiştir.²²⁷ 17 Aralık 1055'te (H. 25 Ramazan 447)²²⁸ Tuğrul Bey, Abbasi Devleti'nin başkenti olan Bağdat'a girmiştir.²²⁹ Tuğrul Bey adına Bağdat camilerinde hutbe okunmuştur.²³⁰

Tuğrul Bey, Bağdat'tan ayrılır fakat bir süre sonra tekrar gelir. Geldiği zaman halife, Tuğrul Bey'i (Sultânü'l-Meşrik ve'l-Mağrib) "doğunun ve batının sultanı" ilan

²¹⁸ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 661; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 18.

²¹⁹ Ebu'l- Hasan Habib el-Mâverdî, **El-Ahkâmu's- Sultaniyye**, çev. Ali Şafak, Bedir yay., İstanbul 1994, s. 120.

²²⁰ Mâverdî, **El-Ahkâmu's- Sultaniyye**, s. 121.

²²¹ Abu'l Farac, **Abü'l Farac Tarihi**, s. 306.

²²² Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952 – 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 – 1162)**, çev. Hrant D. Andreasyon, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 100.

²²³ Koca, **Malazgirt'ten Miryokefalona**, s. 8; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952 – 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 – 1162)**, s. 101.

²²⁴ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 98.

²²⁵ en-Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb fi Fünûnnü'l-edeb**, s. 45.

²²⁶ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 102; Süleyman Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 646.

²²⁷ Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", s. 655.

²²⁸ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 104.

²²⁹ Hüseyini, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, s. 15; Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu", s. 1034-1035; Mehmet Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, MEB. Basımevi, Ankara 1986, s. 43 – 45.

²³⁰ en-Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb fi Fünûnnü'l-edeb**, s. 46; Ravendî, **Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr**, s. 106; Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, **Târîh-i Güzide**, s. 27.

eder²³¹ ve kendisine Rûkn ed-dîn (Dinin temel direği) ünvanını verir.²³² Böylelikle İslâm dünyasının siyasî hâkimiyeti Türklerin eline geçmiştir, bu durum bizzat halifenin rızası ile olmuştur.²³³ Tuğrul Bey, Rey'e dönünce hastalanmış ve 70 yaşında hayatını kaybetmiştir (4 Eylül 1063).²³⁴

b) Alparslan Dönemi

Alparslan, Rey şehrinde merasimle tahta çıkmıştır. Halife, Alparslan adına 9 Nisan 1064'te Bağdat'da hutbe okutmuş ve sultanlığını tasdik etmiştir. Alparslan'a Adûd ed-Devle ve Ebu şucâ gibi unvanlar vermiştir. Sultan Alparslan 1064 yılında, Tuğrul Bey zamanında vezir olan Amîd el-Mülk Kündürî'yi görevden almış²³⁵ ve öldürtmüştür (29 Kasım 1064).²³⁶ Onun yerine Nizâmü'l-mülk, Selçuklu Devleti veziri olmuştur (7 Aralık 1063).²³⁷

Alparslan'ın da amcası Tuğrul Bey gibi batı siyasetine yöneldiğini görmekteyiz. Rey şehrinden hareket eden (1064) Alparslan, başında bulunduğu ordu ile Gürcistan'a sefere çıkarken, oğlu Melikşah ile vezir Nizamü'l-mülk'ün kumandasında bulunan esas ordu Bizans sınır kalelerine göndermiştir. Selçuklu ordusu Meryem-Nişîn'i (Kars'ın kuzey doğusu) ele geçirmiştir.²³⁸ Sefer sonrası Alparslan, oğlu Melikşah'ı ve veziri Nizamü'l-Mülk'ü huzuruna çağırmıştır.²³⁹ Alparslan, Melikşah'ın yaptığı fetihleri duymuş ve buna çok sevinmiştir.²⁴⁰

Selçuklu ordusu daha sonra Ani'ye yönelmiştir. Alparslan burayı kuşatmış fakat

²³¹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 105.

²³² Hüseyin Kayhan, "*Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri*", **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 671; Abu'l Farac, **Abü'l Farac Tarihi**, s. 313.

²³³ Koca, **Malazgirt'ten Miryokefalon'a**, s. 9.

²³⁴ Abu'l Farac, **Abü'l Farac Tarihi**, s. 318; Köymen, **Selçuklular Devrinde Türk – İran İşbirliği**, s. 306; Mehmet Altay Köymen, "*Tuğrul Bey*", **İA**, C. XII, İstanbul 1978, s. 18.

²³⁵ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 131.

²³⁶ Hüseyini, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, s. 18; Feda Şamil Arık, **Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075 – 1243)**, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 46; en-Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb fi Fünûnnü'l-edeb**, s. 60; Hamdullah Müstevfi-i Kazvînî, **Târîh-i Güzîde**, s. 31.

²³⁷ Erdoğan Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, Nobel yay., Ankara 2011, s. 38; Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 12; Ravendî, **Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr**, s. 116; Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 139.

²³⁸ Koca, **Malazgirt'ten Miryokefalon'a**, s. 14; Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 17.

²³⁹ Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 17.

²⁴⁰ Ahmet Toksoy, "*Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları*", **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 692; Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 15; Hüseyini, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, s. 25.

surlar çok sağlam olduğundan dolayı bir hayli uğraşmıştır. Nihayetinde Selçuklu kuvvetleri, Ani'ye girmeyi başarmıştır (16 Ağustos 1064).²⁴¹ Sultan Alparslan, bu kez de Azerbaycan yolunu takip ederek Doğu Anadolu'ya ilerlemiştir.²⁴² Aynı zamanda Anadolu sınırında bulunan Selçuklu akıncı kuvvetlerini de bünyesine katan Alparslan, Malazgirt Kalesi'ni süratle zaptetmiştir.²⁴³ Alparslan'ın Anadolu'ya yaptığı akınları haber alan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ise 100.000-200.000 kişi olarak tahmin edilen ordu ile harekete geçmiştir. İslâm kaynaklarında, Bizans ordusunun sayısı ile ilgili 600.000 gibi rakamlar verilmişse de bunun biraz abartılmış olduğu görülmektedir.²⁴⁴ Sultan Alparslan da, Bizans ordusunun Doğu Anadolu'ya doğru gelmekte olduğunu öğrenince süratle hareket etmiştir.²⁴⁵ Alparslan'ın ordusunun Malazgirt Savaşı'nda 40.000-50.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.²⁴⁶ Selçuklu ordusu ile Bizans ordusu Zühre (Rahva, Zehra) Ovası'nda²⁴⁷ karşı karşıya gelmişlerdir (26 Ağustos 1071).²⁴⁹ 26 Ağustos sabahı iki ordu da savaş düzenine geçmiştir.²⁵⁰ Akşam olduğunda ise Selçuklu Devleti'nin tam bir galibiyeti ile sonuçlanmış,²⁵¹ Bizans imparatoru da yaralı olarak esir edilmiştir.²⁵² Zaferin kazanılması İslâm dünyasında sevinç ve heyecan yaratmıştır.²⁵³ Bu zafer sonrası Alparslan Türkmen beylerine bütün Anadolu'nun fethini emretmiştir.²⁵⁴ Selçuklular ve Türkmenler, Alparslan'ın zaferi sonrası Anadolu'nun fethine koyulmuşlardır.²⁵⁵

²⁴¹ Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu", s. 1039; Işın Demirkent, **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 220; Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Ötüken yay., İstanbul 1973, s. 24.

²⁴² Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 142.

²⁴³ Koca, **Malazgirt'ten Miryokefalon'a**, s. 19; Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 26; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 23.

²⁴⁴ Abu'l Farac, **Abü'l Farac Tarihi**, s. 322; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 24.

²⁴⁵ Demirkent, **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, s. 229.

²⁴⁶ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s. 145; en-Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb fi Fünûnü'l-edeb**, s. 71.

²⁴⁷ Koca, **Malazgirt'ten Miryokefalon'a**, s. 20.

²⁴⁸ Malazgirt ile Hilat (Ahlat) arasında yer alan bir bölgedir.

²⁴⁹ Hüseyini, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, s. 34; Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 153.

²⁵⁰ Koca, **Malazgirt'ten Miryokefalon'a**, s. 20.

²⁵¹ Abu'l Farac, **Abü'l Farac Tarihi**, s. 323.

²⁵² Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, s. 56; İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb**, s. 17; Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 36; Demirkent, **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, s. 230; Süryani Mihail, **Vekayinâme**, s. 34; Urfalı Mateos **Vekayi-namesi(952 – 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli(1136 – 1162)**, s. 144.

²⁵³ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 34.

²⁵⁴ V. Gordlevski, **Gosudarstvo Selçukidov Maloy Azil**, çev. Azer Yaran, **Anadolu Selçuklu Devleti**, Onur yay., Ankara 1988, s. 38; Koca, **Malazgirt'ten Miryokefalon'a**, s. 30

²⁵⁵ Koca, **Malazgirt'ten Miryokefalon'a**, s. 30; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 152.

Sultan Alparslan, büyük bir orduyla Karahanlılar üzerine yürümüştür. Bu sefer sırasında Selçuklu kuvvetlerine teslim olan Berzem Kalesi komutanı Yusuf el-Hârezmî, Alparslan'ın huzuruna geldiğinde çizmesinden çıkardığı bıçakla Alparslan'ı yaralamıştır (20 Kasım 1072).²⁵⁶ Alparslan dört gün ancak yaşayabilmiş,²⁵⁷ 40 ya da 41 yaşında iken ölmüştür (24 Kasım 1072).²⁵⁸

2- Selçuklu Devleti ile Bâtınîlerin Mücadelesi

a) Melikşâh Zamanında Yapılan Mücadeleler

Melikşah, Alparslan'ın evlatları arasında kabiliyeti ve cesareti ile dikkat çeken biriydi ve veliaht olarak da o gösterilmiştir.²⁵⁹ Fakat tahta geçmesinde vezir Nizâmü'l-Mülk'ün de büyük rolü olmuştur.²⁶⁰

Sultan Melikşah, içteki durumu düzelttikten sonra Karahanlılar üzerine yürüdü. Sultan, önce Tirmiz şehrini ele geçirdi²⁶¹ ve Semerkand şehri üzerine yürüdü. Karahanlı Hükümdarı Nasr, Alparslan'la mücadele edemeyeceğini anlayarak barış istedi²⁶² ve Nizâmü'l-Mülk'ün aracılığıyla iki taraf arasında barış yapıldı.²⁶³

Abbasi Halifesi Kâim-Biemrillâh, Melikşah'ın hükümdarlığını onayladıktan sonra Sultana bir de sancak gönderdi. Ayrıca Sultana şu lakap ve unvanları verdi; “Kasîmü emîri'l-mü'minîn”, “Yemînü emîri'l-mü'mi-nîn”, “Muizzü'd-dünyâ ve'd-dîn”, “Celâlü'd-devle ve'd-dîn”.²⁶⁴

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Alparslan'ın emriyle Anadolu'ya fetihler yapan Türk emirleri, Melikşah döneminde de bu fetihlerini sürdürdüler.²⁶⁵

²⁵⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 25.

²⁵⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 160.

²⁵⁸ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî – Selçuklular*, s. 41; Abu'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, s. 326; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî Fünûnü'l-edeb*, s. 74.

²⁵⁹ Abdülkerim Özeydî, “*Melikşah*”, *DİA*, C. XXIX, İstanbul 1988, s. 54; *Urfalı Mateos Vekayînamesi (952 – 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 – 1162)*, s. 146.

²⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu, “*Nizâmü'l-Mülk*”, *İA*, C. IX, İstanbul 1964, s. 330; Köymen, *Selçuklular Devrinde Türk – İran İşbirliği*, s. 313; İbnü'l-Esir, *el-Kamîl*, C. IX, s. 400; M. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken yay., İstanbul 1981, s. 107.

²⁶¹ Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 42

²⁶² Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 49.

²⁶³ Özeydî, “*Melikşah*”, s. 54.

²⁶⁴ Özeydî, “*Melikşah*”, s. 55.

²⁶⁵ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s. 39.

Sultan Melikşah, bu fetihler sırasında bir de kardeşi Tekiş'in isyanı ile uğraşmak zorunda kaldı. Sultan Melikşah tahta geçtiğinde Tekiş'e de Toharistan ve Belh'in yönetimini vermişti (M. 1073). Sultan Melikşah disiplinsiz davranışları sebebiyle 7.000 askeri ordudan atmıştı. Tekiş de atılan bu askerleri etrafına toplayarak isyan hareketi başlattı (M. 1080/1081).²⁶⁶ Tekiş, Nişâbûr'a doğru yürüdü fakat Melikşah daha hızlı hareket ederek Nişâbûr'a girdi.²⁶⁷ Nişâbûr'a geç kalan Tekiş'in isyan hareketi başarısız oldu ve barış istemek zorunda kaldı. Melikşah barış isteğini kabul etti.

Sultan Melikşah zamanın en önemli hadiselerinden biri de Hasan Sabbâh olayıdır. Hasan Sabbâh, Sultan Melikşah'ın eğemenliğinde olan Alamût Kalesi'ni almıştı (4 Eylül 1090). Bâtınî faaliyetlerini buradan sürdüren Hasan Sabbâh bir Bâtınî Devleti kurmuştu.²⁶⁸ Sadece bu kaleyle sınırlı kalmayan Hasan Sabbâh civar şehir ve kalelere de saldırmaya, tahrip etmeye ve halka zararlar vermeye başlamıştı. Aldığı kalelere kendi adamlarını yerleştirmekteydi.²⁶⁹ Hasan Sabbâh'ın bu saldırgan tavırları karşısında ona karşı ilk mücadeleye girişen kişi Alamût'un ve Rudbâr'ın ikta sahibi Yoruntaş'tır.²⁷⁰

Hasan Sabbâh, Melikşah zamanında kendine uygun civardaki kaleleri ele geçirme gayreti içerisine girmiştir. Bu yüzden öncelikle Rudbar kazasını alması gerekiyordu. Rudbar da istediği desteği buldu. Hasan Sabbâh'ın civar bölgeleri alması konusunda Cüveynî olayları şöyle anlatmaktadır: “Buraları, başarabildiği takdirde propaganda hileleriyle zaptetti. Hilelerin işe yaramadığı zamanlarda ise bu yerleri katliam, adam kaçırma, yağma, kan dökme ve savaş yoluyla ele geçirme yöntemine başvuruyordu. Bu mevkileri ele geçirdikten sonra, uygun bir kaya bulur bulmaz oraya bir kale inşa ettiriyordu.” Bu işleri yaparken de dâîlerin başında kale komutanı olarak Kiya Buzurg Ümid bulunuyordu.²⁷¹

Rudbar bölgesini büyük oranda ele geçirdikten sonra, gözünü bugünkü İran-Afganistan sınırına yakın olan Kuhistan'ın dağlık bölgesine dikti. Kuhistan halkı İran Platosunda bulunan büyük Tuz Çölü'nün ortasında, dağınık ve ayrı vaziyetteki vahalarda yaşıyordu. Bu bölge İslâmın ilk zamanlarında, Zerdüşî dininin son

²⁶⁶ Özeydın, “*Melikşah*”, s. 55.

²⁶⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 175.

²⁶⁸ Özeydın, “*Melikşah*”, s. 56.

²⁶⁹ Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 38.

²⁷⁰ Merçil, “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu*”, s. 1056.

²⁷¹ Lewis, *Haşîşiler*, s. 38.

sığınaklarından biri olmuş; Müslümanların eline geçtikten sonra ise, önce Şîîlerin ve diğer dini fırkaların, daha sonra da İsmâîlîlerin sığınağı haline gelmişti.

Kuhistan'ın ele geçirilmesi için aslen Kuhistanlı olan dâîsi Hüseyin Kaini'yi gönderdi. Hüseyin Kâini'nin daveti başarı gösterdi. Çünkü Kuhistan halkı Selçuklu hâkimiyetinden hoşnut değildi. Oradaki Selçuklu komutanı, Bâtînîlere yeni katılmış çok itibarlı bir şahıs olan mahalli bir emirin kızına talip olunca halkın Selçukluya olan kını daha da arttı. Bu bölgede isyan hareketleri başladı, Bâtînîler pek çok yerde bu açıktan isyana katıldılar ve Zevzen, Kâin, Tabes, Tun ve diğer birtakım önemli şehirlerin kontrolünü ele geçirdiler.²⁷²

Bâtînîler artık civardaki bütün Selçuklu kalelerini almaya başladılar. Bu durum artık Selçuklu ile Bâtînî mücadelesini başlattı. Bâtînîlerin bir müezzini öldürmesi ilk kan döktükleri olaydır. Nizamü'l-Mülk olayı öğrenince olayın faillinin öldürülmesini emretti ve katil bulunup öldürüldü ve cesedi şehir meydanında sürüklendi. Bâtînîler, bu olayların olması ve Melikşâh'ın iktidarda olmasına rağmen civardaki 50 kadar kaleyi ele geçirdi.

Save'de yaşanan yukarıdaki olaydan sonra Melikşâh, Hasan Sabbâh'a elçi ile kendisine muhalefet etmemesi için bir ihtar mektubu gönderir. Alamût'a gelen elçi Hasan Sabbâh'ın huzurunda iken gördüklerine inanamaz. Hasan Sabbâh gençlerden birine, "kendini öldür" demiş ve genç kendine hançer saplayarak kendini öldürmüştü. Diğer gence ise "kendini at" demesi üzerine genç kaleden kendisini aşağıya atmış. Elçiye dönerek "bunları sultanına anlat, benim emrimde derhal canını vermeye hazır yirmi bin genç vardır." "İşte cevabım budur" dedi ve elçi şaşkınlık içerisinde oradan ayrıldı.

Melikşâh, ilk başlarda olayı pek ciddiye almaz onlarla yapılan mücadeleyi Nizamü'l-Mülk ve yerel emirlere devreder. Fakat Bâtînîlerin doğuda ve batıda yaptığı etkiden dolayı Bâtînîlerle yapılan mücadeleyi devlet politikası haline getirdi.²⁷³ Alamût ve Rudbar bölgesinden sorumlu Emir Yoruntaş'ı oradaki kaleleri tekrar ele geçirmesi için görevlendirdi.²⁷⁴

²⁷² Sergey Grigoreviç Agacanov, **Selçuklular**, çev. Ekber N. Necef - Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken yayınları, İstanbul 2006, s. 183; Lewis, **Haşîşiler**, s. 39.

²⁷³ Özeydin, "*Melikşah*", s. 56.

²⁷⁴ Kafesoğlu, **Sultan Melikşâh Devri**, s. 133.

Emir Yoruntaş büyük başarılar elde etti. Kısa zamanda Alamût Kalesini muhasara etti.²⁷⁵ Hasan Sabbâh'ın davetini benimseyenleri öldürdü, mallarını yağmaladı, civar kaleleri de takip altına aldı. Yeterli yiyecek biriktirilmediğinden Kale içindekiler yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar. Hatta çok sayıda insan kaçmak istedi fakat Hasan Sabbâh Fâtımî halifesinin ismini kullanarak halkını yatıştırdı, halka dayanma gücü verdi. Kalenin düşmesine az bir zaman kalmıştı ki Emir Yoruntaş'ın ölümü üzerine kalenin muhasarası sona erdi ve Bâtınîler rahat bir nefes aldı, faaliyetleri daha da hızlandı.²⁷⁶

Melikşâh bu olaydan sonra Emir Arslantaş adlı komutanını Alamût ve civarını alması için görevlendirdi. Arslantaş, 1092 Haziran-temmuz aylarında Alamût kalesine ulaşır, kaleyi hemen kuşatma altına aldı. Hasan Sabbâh ise kalede yanında sadece 70 kişi ile bulunmaktaydı. Hasan Sabbâh, bu olay karşında hazırlıksız yakalandı. Erzakları da çok azdı. Yaşayabilecekleri en alt düzeyde erzak tüketip kuşatanlara karşı koyuyorlar onlarla savaşıyorlardı. Daha önce adı Dihdar Ebû Ali olan Hasan Sabbâh'ın bir dâîsi, Zuvara ile Ardistan bölgesinden gelip Kazvin'e yerleşmiş ve orada halkdan bir grup onun çağrısına uymuştu. Aynı şekilde Talekan, Kuh-i Bara ve Rey bölgelerinden Hasan Sabbâh'ın davetine uymuş olan çok sayıda insan gelip Kazvin'e yerleşmişti. Zor durumda kalan Hasan Sabbâh, Dihdar Ebû Ali'den yardım istedi. O da Kuh-i Bara ve Talekan'a haber gönderip oradan topladığı askerleri, silahları, araç ve gereçleri Hasan Sabbâh'ın yardımına gönderdi. Sayıları 300'ü bulan yardım ekibi Alamût kalesine girmeyi başardı. O yılın Şaban ayının (Eylül-Ekim 1092) sonunda kaleye yeni gelenler, kale sakinleri ve onlarla sözleşmiş olarak kalenin dışında bekleyen Rudbar yakınlarında bir grupla beraber Arslantaş'ın ordusuna baskın düzenledi. Bozguna uğrayan Arslantaş'ın askerleri oradan ayrılarak Melikşâh'ın huzuruna döndüler.²⁷⁷

Hasan Sabbâh'ın ortaya çıktığı ilk günlerde Nizamü'l-Mülk, Hasan Sabbâh ile adamlarının gelecekte çıkaracakları karışıklıkları ve İslâma açacakları zararın belirtilerini ileriye gören gözüyle gördüğü için, onların kökünü kazıyacak askerleri hazırlama konusunda aşırı çaba harcadı. Nizamü'l-Mülk, Bâtınîlerin ne kadar tehlikeli bir örgüt olduğunu ve Selçuklu'ya ne kadar çok zarar verdiğinin farkındaydı. Nizamü'l-

²⁷⁵ Özeydın, "*Melikşah*", s. 56.

²⁷⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 540.

²⁷⁷ Lewis, *Haşîşiler*, s. 40.

Mülk bütün kuvvetleri ile Hasan Sabbâh'a saldırmakta ve onlara göz açtırmamakta kararlıydı. Hasan Sabbâh ise direkt karşısına çıkmaya cesaret edemediği Nizamü'l-Mülk'ü suikast yolu ile öldürmeyi planlıyordu. Bu iş için de Deylemli bir genç olan Ebû Tâhir-i Errânî'yi²⁷⁸ görevlendirdi. Nizamü'l-Mülk H. 12 Ramazan 485/ M. 16 Ekim 1092²⁷⁹ Cuma gecesi Nihavend bölgesine yakın Sehne diye bir köy vardı burada konaklamaktaydı. Sufî kılığına giren Ebû Tâhir haremine girmekte olan Nizamü'l-Mülk'e arzuhalini takdim etmek istedi.²⁸⁰ Vezir, kâğıdı almak için elini uzattığı sırada hançerini saplayarak Nizamü'l-Mülk'ü öldürdü.²⁸¹ Bâtînî genç kaçmak istediye de Nizamü'l-Mülk'ün adamlarınca yakalanarak öldürüldü.²⁸² Nizamü'l-Mülk'ün naaşı İsfahân'ın Kerrân mahallesindeki²⁸³ Türbe-i Nizam'a defnedildi.²⁸⁴

Sadreddin Hüseyin'in Nizamü'l-Mülk'ün ölümüyle ilgili aktardıklarına göre: "Nizamü'l-Mülk, Alamût Kalesi'nin etrafını askerleriyle kuşatarak oraya giden yolları kesti, bunun üzerine kaleden iki adam çıktı. Fakat bunların atlarının nal izlerinin ters olması kale etrafına gitmiş olduklarını gösteriyordu. Nizamü'l-Mülk de bu sırada hamamdan çıkmış, mahfe de oturup yemek yiyordu. Bu iki adamdan biri uğradığı haksızlığı şikâyet etmek isteyen bir gariban kılığında vezirin sofrasına yaklaşarak Nizamü'l-Mülk'ü bıçağıyla öldürdü. Kaçarken ayağının çadırın ipine takılıp yere düşmesi üzerine Nizamü'l-Mülk'ün adamlarınca derhal yakalanarak öldürüldü."²⁸⁵

Nizamü'l-Mülk'ün öldürülme olayında Bâtînîler kadar Tâcü'l-mülk'ün de etkisinin olduğu söylenmektedir. Nizamü'l-Mülk için Bağdat'da üç gün taziye oldu. Bir rivayette şöyle geçmektedir; Nişâbûr'da Hakim Mavsîlî isimli bir müneccim vardı.

²⁷⁸Bazı kaynaklarda Evânî ya da Eyyânî şeklinde de kaydedilmiştir. (Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, s. 9)

²⁷⁹Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, **Târîh-i Güzîde**, s. 48.

²⁸⁰Turan, **Selçuklular Tarihi**, s. 218.

²⁸¹Özaydın, "*Melikşah*", s. 56; Hassan M. Rukneddin, "*Nizâmülmülk*", **İslam Düşüncesi Tarihi**, terc. Yusuf Ziya Cömert, İnsan yay., İstanbul 1990, s. 375.

²⁸²Ahmed b. Mahmud, **Selçuk-Name**, haz. Erdoğan Merçil, C. II, Tercüman yayınları, İstanbul 1977, s. 13; Azîmî, **Tarîhu'l-Azîmî**, çev. Ali Sevim, **Azimi Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler**, TTK, Ankara 1988, s. 28; Kafesoğlu, **Sultan Melikşâh Devri**, s. 203; Agacanova, **Selçuklular**, s. 181-182; Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 542; Abdülkerim Özaydın, "*Nizamü'l-Mülk*", **DİA**, C. XXXIII, s. 195; Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, s. 75.

²⁸³Karân mahallesi diye de geçmektedir. Bugünkü Ahmedâbâd.

²⁸⁴İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem**, çev. Ali Sevim, "*İbnü'l-Cevzî el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler*", **Makaleler**, C. II, Berikan yay., Ankara 2005, s. 437 – 605; Aydın Taneri, "*Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük*", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi DTCF enstitüsü, C. V, Ankara 1967, s. 8 – 9.

²⁸⁵Hüseyinî, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, s. 45.

Nizâmü'l-mülk'ün, bu müneccimle sık görüştüğü ve bu adamın söylediklerine inandığı rivayet edilmektedir. Müneccim kendi ölümünün üzerinden 6 ay geçtikten sonra Nizamü'l-Mülk'ün de öleceğini kendisine söylemişti. Nizâmü'l-Mülk müneccimin Haziran 1092 (H. 485 Rebiülevvel) tarihinde öldüğünü öğrenince kendi ömründe sonuna yaklaştığını anlamış, vasiyetnâmesini hazırlamış, vakıflarına ait işleri düzenlemiş ve kölelerini de âzâd etmişti. Rivayetlerin doğruluğu tartışmalıdır fakat Bağdat'a giderken kendi yazmış olduğu Siyâsetnâme'sini bir hattata bıraktığı ve Melikşâh'a verilmesini vasiyet ettiği kaynaklarda geçmektedir.²⁸⁶

Nizamü'l-Mülk'ün öldürülmesinde Alamût kalesini almak istemesinin etkisi olsa da farklı hadiselerde vardır. İran taraflarında Tacü'l-Mülk Ebû'l-Ganâim adında Melikşâh'ın eşi Terken Hatun'un bir veziri vardı.²⁸⁷ Terken Hatun, Nizamü'l-Mülk'ün yerine bunu vezir yapmak istiyordu, bu yüzden Melikşâh'a bu yönde telkinlerde bulunuyordu.²⁸⁸ Yalnız kaldıklarında sürekli Nizamü'l-Mülk'ü kötülüyor, hatalarını söylüyordu.²⁸⁹ Nizâmü'l-Mülk'ü Melikşâh'ın gözünde itibarsızlaştırmaya çalışıyordu. Selçuklu Tarihi bakımından Nizâmü'l-Mülk ve Melikşâh arasındaki ilişkiler ve Nizamü'l-Mülk'e karşı yapılan bu eleştiriler büyük önem taşır. Nizâmü'l-Mülk'e karşı acımasız tenkidler yapan Tâcü'l-mülk Ebû'l-Ganâim ve Terken Hatun, bazı durumları öne sürerek Nizamü'l-Mülk'ün otoritesini sarsmaya çalışıyorlardı.²⁹⁰ Tacü'l-mülk, Nizamü'l-Mülk'e karşı bir eleştirisinde, âlim ve mutasavvuflara her yıl verilen 300.000 dinarla bir ordu oluşturulacağını öne sürüyordu.²⁹¹ Fakat Nizâmü'l-Mülk bir keresinde Melikşâh'a: “Ey âlemin Sultanı orduna bunun birkaç mislini harcıyorsun. Bu askerlerinin okları bir milden öteye varmaz. Hâlbuki ben sana öyle bir mânevi ordu vücuda getirdim ki onların duaları ok gibi Arşa ve Tanrıya kadar yükselir” ifadeleriyle manevî bir ordu oluşturduğunu ifade ediyordu.²⁹²

Selçuklu Devleti, kurulduğu zamandan beri, hükümdarları ve diğer yöneticileri ile hep manevî âmilleri ilk planda tutmaktaydı. Melikşâh da aynen bu yöneticiler gibi

²⁸⁶ Nizamü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1982, s. 210.

²⁸⁷ Ravendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, s. 131.

²⁸⁸ Köymen, *Selçuklular Devrinde Türk-İran İşbirliği*, s. 318.

²⁸⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk – İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s. 217.

²⁹⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, çev. Ali Sevim, *Selçuklular Tarihi*, s. 56.

²⁹¹ Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 46.

²⁹² Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 46.

manevî âimleri önemseyen biri olarak Nizâmü'l-Mülk'ü desteklemeye devam ediyor ve ona önemli selâhiyetler tanıyordu. Ordunun 400.000'den 70.000'e indirilmesi eleştirilerine karşı da Nizamü'l-Mülk, bu fikrin ne kadar tehlikeli olduğuna dikkat çekerek; büyük devletlerin ancak büyük bir ordu ile daim olacağını ve askerlik dışında bir mesleği olmayan 330.000 kişinin boş kalmasının ülke içinde huzursuzluğa sebebiyet vereceğini izah ediyordu. Hâlbuki bu sayıyı azaltmak yerine 700.000'e çıkarmak gerektiğini ancak bu sayede Hindistan, Çin, Habeş ve Rûm gibi yerlerinde fethedebileceği fikrini ileri sürmekteydi. Selçukluların oluşturduğu iktâ sistemi sayesinde ordunun geçimi toprağa bağlanmış ve ülke topraklarına dağılmış Türk sipahilerinden oluşmaktaydı. Hükümdara bağlı olan merkez ordusu da Türkmenlerden, kölelerden ve diğer kavimlerden oluşmakta olup sayıları 46.000 kişilik muhafız ordusu idi.²⁹³ Bu sayı Osmanlı Devleti'ndeki Kapıkulu ve Yeniçeri askerlerine denk gelirdi ki diğerlerinin sayısı da aynı miktarlarda olup 40.000 kişiye kadar çıkmıştı.²⁹⁴

Melikşâh ile Nizamü'l-Mülk arasında bu durumlardan ayrılık çıkarmak mümkün değildi çünkü bu meseleler hükümdara ve devletine ait meseleler idi. Fakat Nizâmü'l-Mülk'ün gücü Melikşah ile aynı oranda artmaktaydı. Bu da demek oluyordu ki iki devlet adamının bu güç yarışından dolayı karşı karşıya gelmesi mümkündü. Sultan ile vezir arasında gerginliğe sebep olan iki esas ortaya çıktı. Birincisi, Karahanlı hanedanının kızı ve aynı zamanda Melikşah'ın eşi olan Terken Hatun'un yönetimdeki ihtirasları, ikincisi ise Nizâmü'l-Mülk'e bağlıolan devlet adamlarının buldukları yerlerde yapmış oldukları taşkınlıklardı. Devlet işlerinde nüfuzu olan Terken Hatun'un Sultan üzerinde de nüfuzu söz konusuydu. Hatta kendine ait 12.000 kişilik bir süvari ordusundan bahsedilmektedir. Yine kaynaklarda, kendine ait bir divanın ve onun memurlarının olduğu geçmektedir. Terken Hatun'un bu gücünden ötürü de ordu içerisinde çok sayıda adamı vardı.²⁹⁵

Sonunda Sultanın ona karşı tutumu değişti. Terken Hatun'un Nizamü'l-Mülk'e beslediği bu düşmanlığın asıl sebebi ise şudur; Terken Hatun'un Sultan'dan Mahmud adında bir oğlu vardı. Terken Hatun, Melikşah'tan henüz çok küçük yaşta olmasına

²⁹³ Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s. 103.

²⁹⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 217.

²⁹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 218.

rağmen Mahmud'u veliahd yapmasını istiyordu.²⁹⁶ Melikşâh'ın Zübeyde Hatun'dan olan oğlu Berkyaruk ise en büyük oğlu idi. Nizamü'l-Mülk de Berkyaruk'un başa geçmesini istiyor ve onu destekliyordu. Nizamü'l-Mülk, Berkyaruk'da hükümdarlık alametleri görüyordu. Aslında Melikşâh'da ilk başlarda Berkyaruk'un geçmesini istiyordu fakat Nizamü'l-Mülk'ün hataları hakkında duyduğu sözler sonrasında bir gün Nizamü'l-Mülk'e şöyle çıkmıştır: “Yönetimde benimle ortak mısın ki vilayet ve iktaları kendi evladına veriyor, benimle meşveret etmeksizin istediğin mülk üzerinde tasarrufta bulunuyorsun? İster misin önünden vezirlik divitini, başından sarığını almalarını emrederim?” diye haber göndermiştir.²⁹⁷ Nizamü'l-Mülk de bu habere cevaben: “Unutmayın ki sultanın saltanatı benim vezirliğim ile baki ve devleti benim ile berdevamdır ve benim sarığımla onun tacı birbirine bağlıdır.²⁹⁸ Eğer benim vezirlik sarığım alınırsa, bilsin ki onun da hükümdarlık tacı gider.” diye haber gönderdi.²⁹⁹ Sultan'ın öfkesi daha da arttı. Diğer taraftan Tacü'l-Mülk'ün gizliden gizliye Bâtınîler ile münasebeti ve tanışıklığı vardı. Fakat sultanın bu olaydan haberi yoktu. Sultan'ın Bağdat tarafına hareket ettiği sırada Nizamü'l-Mülk Nihavend taraflarında öldürüldü.³⁰⁰

Halk, Nizamü'l-Mülk'ün katledilmesi olayını, Sultan'ın rızası ve Tacü'l-Mülk'ün tedbiri ve Terken Hatun'un tensibi neticesinde meydana geldiğine inanıyordu.³⁰¹ Nizamü'l-Mülk'ü bıçaklandıktan sonra yaralı bir vaziyette Bağdat'daki evine getirdiler. Sultan, Nizamü'l-Mülk'ün başına gelen bu duruma üzülen yanına geldi. Nizamü'l-Mülk, Sultan'ın geldiğini görünce ona şöyle hitap etti: “Ey Sultanü'l-âlem, pederinin ve senin devletinde ihtiyarladım. Biraz beklesen ne olurdu şimdiden sonra ne kadar ömrüm kalmıştır? Yahut vezirlikten azletse idin de, bana böyle yapılmasını emretmemiş olaydın?”³⁰² Bunun üzerine Sultan mushaf çıkararak yemin etti. Bu işi ne emrettim ve ne de bundan haberim var dedi. Sonra, bu işi nasıl reva görebilirim ki sen devletimin bereketi ve bana babamın yerindesin dedi. Bu işte

²⁹⁶Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 46.

²⁹⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 56.

²⁹⁸Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 49.

²⁹⁹Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 48; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 56; Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür*, s. 101; Erkan Göksu, *Firavun'un Tahtında Bir Selçuklu Sultanı*, Tokat 2012, s. 82.

³⁰⁰ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't- Tevarih-Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge yay., İstanbul 2010, s. 133-134.

³⁰¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, s. 56 – 57.

³⁰² Göksu, *Firavun'un Tahtında Bir Selçuklu Sultanı*, s. 85.

suçlanan kimse Tacü'l-Mülk Ebû'l-Ganâ'im idi."³⁰³ Nizamü'l-Mülk öldüğünde seksen yaşını geçmiş bir ihtiyardı.³⁰⁴

Melikşah, M. 1092 yılının başlarında yakın adamlarından biri olan Kızıl Sarıg adlı emirin yönetimine Horasan bölgesinin askerlerini vererek Kuhistan Bâtınîlerini ortadan kaldırmak için görevlendirdi. Kızıl Sarıg, Sistan'da bulunan Mu'minâbad'ın nahiyelerinden biri olan Dere kalesinde onları kuşatıp savaşa başladı. O sırada Melikşah'ın ölüm haberi gelince kuşatmayı bırakıp geri çekildi. Askerleri de dağıldı. Ondan sonra oradaki Bâtınîler, halkı baskı altında tutmaya devam ettiler.³⁰⁵

Sultan Melikşah Bağdat yakınlarında avlanmakta iken 19 Kasım 1092 (16 Şevval 485)³⁰⁶ yılında şüpheli³⁰⁷ bir şekilde öldü.³⁰⁸ Melikşah'ın naaşı İsfahan'a nakledilerek kendisi tarafından inşa ettirilen Medrese'yi Celâli'ye defnedildi.³⁰⁹ Nizamü'l-Mülk'ten sonra Melikşah'ın da ölmesi, Alamût üzerine yeni sefer hazırlıklarının yarıda kalmasına sebep oldu ve Bâtınîler rahat bir nefes aldı. Bu amansız ölüm (zehirlenme) olayında, Abbasi halifesi, Nizamü'l-Mülk'ün adamları ve Sultanın eşi Terken Hatun şüpheli durumdadır.³¹⁰ 38 yaşında vefat eden Melikşah arkasında büyük bir imparatorluk bıraktı.³¹¹ İbrahim Kafesoğlu Melikşah'ın ölümü ile ilgili şunları söylemektedir: "Bağdat'a gitmiş olan Sultan Melikşah, şehzade Berkıyruk yerine kendi oğlu Mahmud'u velîahd yapmak isteyen muhteris Terken Hâtûn ile Melikşah'a kırgın bulunan Abbasi Halifesi Muktedî Bi'llâh'ın işbirliği neticesinde zehirlenerek öldürüldü."³¹²

Selçuklu Devleti'nin en önemli ve en güçlü hükümdarlarından biri olan Melikşah "Sultân'ül-a'zam" (Büyük Sultan), "Sultân'ül-âlem" (Cihanın Sultanı) olarak anılmakta ve "Sultân'ul-âdil" (Adaletli Sultan), "Ebû'l-Feth" (Fetihlerin babası)

³⁰³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, s. 57.

³⁰⁴ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't- Tevârih-Selçuklu Devleti*, s.134(dipnot).

³⁰⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 542.

³⁰⁶ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 72; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî Fünûnnü'l-edeb*, s. 88.

³⁰⁷ Gerek kaynaklardaki bilgiler gerekse hadiselerin gelişimi Sultan Melikşah'ın zehirlenerek öldürüldüğü ihtimalini güçlü kılmaktadır. (Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 190.)

³⁰⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, s. 607 – 776; YAZICI, *İlk Türk – İslam Devletleri Tarihi*, s. 228; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî – Selçuklular*, s. 48.

³⁰⁹ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 190.

³¹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 220.

³¹¹ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 76; Hüseyinî, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 49.

³¹² İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul 1992, s. 47.

lakablarını almıştı.³¹³ Yine Abbasi Halifesi tarafından Melikşah'a, "Muizz'üd-din" ve "Celâl'üd-dünya ve'd-dîn" lakabları ile "Kasîm-u Emîr'il-Mü'minin" (Halifenin ortağı) unvanı tevcih edilmişti. Melikşah'ın vefatı Türk ve İslâm dünyasında olduğu kadar Ermeniler ve Süryânîler arasında da büyük üzüntüye sebep oldu. Çünkü o Adaleti ve şefkatiyle kendisine hep hürmet ve sevgi duyulan biriydi bu yüzden ülkenin her tarafında matem havası vardı.³¹⁴

Sultan Melikşah öldüğü zaman Nizamü'l-Mülk'ün, 7.000 köle kadınla evli olan 7.000 erkek kölesi toplanıp: "Efendimiz Nizamü'l-Mülk, kesinlikle Tâcü'l-mülk'ün emriyle öldürüldü çünkü o, bir Bâtınî idi. O, Bâtınîlere emretti, onlarda öldürdüler" dediler ve Tacü'l-mülk'e saldırıp onu öldürdüler.³¹⁵

30 yıl gibi bir süre Selçuklu vezirliğinde bulunan meşhur Nizâm'ül-Mülk'ün Bâtınîler tarafından öldürülmesinden bir ay kadar sonra Büyük Sultan Melikşah'ın da vefatı üzerine önü alınamayan taht mücadeleleri yüzünden imparatorluk kargaşa içine düştü ve dört kısma bölündü:

1- Irak ve Horasan Selçukluları (Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı) (1194 yılına kadar)

2- Kirman Selçukluları (1092-1187)

3- Suriye Selçukluları (1092-1117)

4- Anadolu Selçukluları (1092-1308)

Sultan Melikşah'tan sonra arka arkaya hükümdar olan dört oğlu (Mahmud, Berkyaruk, Muhammed, Sencer)³¹⁶ zamanında Anadolu imparatorluktan ayrılmış, Suriye'de Selçuklu ailesinin iktidardan düştüğü 1117 senesine kadar ancak şeklen merkeze bağlı kalmış ve son sultan Sencer'den (ölm. 1157) sonra ise, Selçuklu devletleri aynı mukadderata sahip olmuşlardır.³¹⁷

³¹³ Özaydın, "Melikşah", s. 57.

³¹⁴ Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s. 47.

³¹⁵ İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)**, s. 57.

³¹⁶ Özaydın, "Melikşah", s. 57.

³¹⁷ Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s. 48; Roux, **Türklerin Tarihi**, s. 220.

b) Sultan Berkyaruk Zamanında Yapılan Mücadeleler

Sultan Melikşah'ın oğulları arasında taht kavgaları başladı ve oğlu Mahmud'un sultan ilan edilmesi üzerine Nizamü'l-Mülk'ün adamları Melikşah'ın diğer oğlu Berkyaruk etrafında toplanarak onu sultan ilan etmişlerdi.³¹⁸ Sultan Berkyaruk, babası öldüğünde henüz 13 yaşında idi ve kardeşlerinin en büyüğüydü. Bu yüzden Sultan Melikşah, Berkyaruk'u veliaht tayin etmişti. Terken Hatun halifeden kendi oğlu Mahmud adına saltanat vermesi ve Bağdat'da hutbeyi Mahmud adına okutmasını istedi.³¹⁹ Halife bunu ilk başta kabul etmemiş olmasına rağmen sonradan gelişen olaylardan ötürü Mahmud'un sultanlığını onaylamak zorunda kaldı.³²⁰ Terken Hatun oğlu Mahmud ile İsfahan'a geldi. Bu sırada Berkyaruk da yakalanarak hapsedildi. Berkyaruk'un gözlerine mil çekilmesine karar verildi. Ansızın Mahmud çiçek çıkardı. Mahmud aynı hafta içinde öldü; Berkyaruk hapisten çıkarıldı³²¹ ve tahta oturtuldu.³²² Berkyaruk veziri olarak da Nizamü'l-Mülk'ün oğlu Mü'eyyedü'l-Mülk'ü seçmiştir.³²³ Sultan Berkyaruk'un saltanatının başında kardeşleri, amcası Tutuş ve Terken Hatun ile giriştiği hâkimiyet mücadelesi sonucu ortaya çıkan otorite boşluğundan ise Bâtınîler yararlanmasını bilmişler ve sayılarını çoğaltmışlardı. Özellikle de Hasan Sabbâh'ın Abdü'l-melik Attâş'ı İsfahân'a göndermesi ile çok sayıda insan kazandılar. Diğer yerlerde de faaliyetlerini artırdılar.³²⁴ Abdü'l-Melik Attâş oradan Şahdiz'e geçti oraları da aldı. Bu olaylar aslında Nizamü'l-Mülk'ün Bâtınîler üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermiştir. O ölünce Bâtınîlerin ne kadar rahat bir nefes aldıklarını bu olaylardan anlıyoruz.³²⁵

Oğlu adına yaptığı mücadelede Berkyaruk'a mağlûp ve esir olan, sonra da 1094'te bir suikast ile öldürülen Terken Hatun ortadan kaldırıldı. Bu esnada Şam'da

³¹⁸ Abdülkerim Özaydın, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 12.

³¹⁹ Ravendî, **Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr**, s. 140.

³²⁰ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952 – 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 – 1162)**, s. 183; Yazıcı, **İlk Türk – İslam Devletleri**, s. 229.

³²¹ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 203.

³²² Hüseyini, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, s. 52; Ravendî, **Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr**, s. 136.

³²³ Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, **Târîh-i Güzîde**, s. 54; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s. 77.

³²⁴ Abdülkerim Özaydın, **"Berkyaruk"**, **DİA**, C. V, s. 515.

³²⁵ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsameretü'l-Ahbar**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Basımevi., II. Dizi, Sa. 38, Ankara 2000, s. 16.

kendisini Selçuklu Sultanı ilan ederek ülkesinde hutbe okutan Berkyaruk'un amcası Tâc'üd-devle Tutuş, ordularının başında Elcezîre, Diyâr-ı Bekr ve Azerbaycan'a doğru ilerliyordu. Azerbaycan üzerinden Rey'e kadar gelmiş olan Tutuş, Berkyaruk ile yaptığı savaşta mağlûp oldu (26 Şubat 1095).³²⁶

Bâtînîlerin her geçen gün eylemlerini şiddetle artırması Selçuklu halkı arasında o kadar büyük korkuya yol açmıştı ki ileri gelen devlet adamları kendilerince önlem almaya başladılar. Devamlı olarak hayatlarını kaybetme korkusu yaşayan yöneticiler ve emirler elbiselerinin altına zırh giymeden sokağa çıkamaz olmuşlardı.³²⁷

Bâtînîlerin büyük şehirlerdeki faaliyetlerini, bilhassa İsfahan örneğinde takip etmek mümkündür. Şehrin çeşitli yerlerinde dağınık şekilde yaşayan Bâtînîler kendilerine muhalefet edenlere karşı kısa sürede birleşmekteydiler. Râvendî ve Reşîdüddin, bu dönemde İsfahan şehrinde, Bâtînîliğe 30.000 civarında insanın dahil olduğunu bildirmektedir.³²⁸

Sultan Berkyaruk ilk başlarda Bâtînîlerle yeteri kadar uğraşamamıştır, hatta bazı konularda onlara göz yumduğu söylenmektedir. Kardeşi Muhammed Tapar'la olan mücadelesinde Muhammed Tapar, Berkyaruk'u Bâtînî olarak suçlamasına neden olmuştur. Halk ve devlet nezdinde zor durumda kalmış olan Berkyaruk, Horasan Hakimi kardeşi Sencer ile birlikte Bâtînîlere karşı ortak eyleme geçmek için anlaşmıştır. Artan Bâtînî propagandaları karşısında Berkyaruk kendisine Bâtînî düşmanı bir vezir tayin etmiştir. Bâtînîler de bunun karşısında Berkyaruk'a suikast girişiminde bulunmuşlardır.³²⁹ Ramazan ayında düzenlenen suikast sonucunda Berkyaruk pazısından yaralanmıştır.³³⁰ Sorguya çekilen suikastçılardan biri emri kimden aldığını itiraf etmiştir. Berkyaruk daha sonra Emir Bozkuş komutasındaki Horasan asker ve gönüllülerinden oluşan bir orduyu Tabes Kalesi'ne gönderir. Emir Bozkuş, Bâtînîlerin teklif ettiği rüşveti kabul edip kuşatmayı kaldırır. Bâtînîler, Berkyaruk'un hükümdarlığı boyunca yapılan sürekli saldırılara ve katliamlara rağmen kalelerini ve elde tuttıkları bölgeleri bir şekilde korumayı başarmışlardır.³³¹

³²⁶ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 48.

³²⁷ Kaya, *Bâtînîler ile Yapılan Mücadeleler*, s. 37-38.

³²⁸ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 223.

³²⁹ Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, s. 55.

³³⁰ Ravendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, s. 141

³³¹ Özeydin, "*Berkyaruk*", s. 516.

Verem hastalığına yakalanan Berkyaruk'un hayatı kısa sürdü. Henüz 25 yaşında olan Berkyaruk, Bürûcird şehrinde hayatını kaybetti (M. 1104).³³² İsfahân'da kendisi için yaptırılan türbeye gömüldü. Sultan Berkyaruk döneminde yaşanan saltanat mücadelesi Selçuklu'yu sarsmıştı, bu saltanat mücadelesinden dolayı bir duraklama dönemi yaşandı, durumdan istifade eden Bâtînîler ve Haçlılar ise etki alanlarını genişleterek rahat hareket ettiler.³³³

c) Sultan Muhammed Tapar Zamanında Yapılan Mücadeleler

Berkyaruk'un ölümünden sonra Selçuklu tahtına Melikşah'ın diğer oğlu Muhammed Tapar geçmiştir (13 Şubat 1105).³³⁴ Büyük Selçuklu Devleti'nin çöküşünün habercisi gibi görünen taht mücadeleleriyle dolu "Fetret Devri" Muhammed Tapar'ın cülusu ile son buldu. Bundan sonra devletin kaybettiği itibarını ve gücünü yeniden kazanması için yoğun bir seferberlik başlatıldı. Bu bakımdan tarihçiler Muhammed Tapar'ı "Melikşah'ın ölümünden beri inkıraz içinde bulunan Büyük Selçuklu Devleti'ni eski haline iade eden sultan" olarak takdir ederler.³³⁵ Muhammed Tapar, Berkyaruk'a göre Bâtînîlere karşı daha ciddi tedbirler aldı.³³⁶ Her yıl bunların üzerine seferler düzenledi.³³⁷ Sultan Muhammed Tapar adaletli, din ve diyanete önem veren, doğru görüşlü, sözüne sadık bir hükümdardı. Bâtînîlerin ortadan kaldırmak için sayısız fetih yaptı. Yedi yıl boyunca Bâtînîlerle bağlantısı olan her kim varsa hepsini yok edene kadar fetihlere devam etti.³³⁸

Muhammed Tapar, 12 yıldır Bâtînîlerin elinde bulunan Şahdiz Kalesini kuşattı fakat kale halkının başarılı savunması ile Selçuklu ordusu geri püskürtüldü. Kalenin baş dâisi Ahmed b. Abdülmelik b. Attâş'ın adamları yol kesmeye güçsüz halkı öldürmeye, halkın mallarını gaspederek, mal varlıklarına vergi koymaya başladı. Orada ki insanları katletmesine ve hatta çok aşırıya gitmesine rağmen Hasan Sabbâh ona ses çıkarmadı ve babası Abdülmelik Attâş'ın hatırı olduğunu söyledi. Muhammed Tapar oraya geldi ve

³³² Özeydın, *Muhammed Tapar Devri*, s. 40.

³³³ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 86; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 233.

³³⁴ Özeydın, *Muhammed Tapar Devri*, s. 43; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 220.

³³⁵ Özeydın, *Muhammed Tapar Devri*, s. 44.

³³⁶ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî – Selçuklular*, s. 50.

³³⁷ Merçil, *"Büyük Selçuklu İmparatorluğu"*, s. 625.

³³⁸ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 155-156.

kalenin batı tarafına tahtını kurdu. Kale kuşatıldığında kale içerisindeki halk zor durumda kaldı ve yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar.³³⁹ Çaresiz kalan Ahmed b. Abdülmelik b. Attâş, Sultan Muhammed Tapar'ın veziri olan ve aynı zamanda Bâtînî taraftarı olan Sa'dü'l-Mülk'e bir adam gönderip, "zahiremiz bitti, adamlarda savaşmaktan yorulup usandılar kaleyi teslim edeceğiz" haberini yolladı ve ondan yardım istedi.³⁴⁰ Sa'dü'l-Mülk, bu haber üzerine Ahmed b. Abdülmelik b. Attâş'a cevap olarak "bir hafta sabrediniz ve kaleyi teslim etmeyiniz bu köpeği devireyim" haberini gönderdi.³⁴¹ Sa'dü'l-Mülk, sultandan habersiz onlara hergün altın, erzak, meyve ve tüm ihtiyaçlarını gönderdi.³⁴² Muhammed Tapar kararlı bir şekilde kuşatmaya devam eder ve işin ciddiyetini anlayan Bâtînîler Halincan kalesinin kendilerine verilmesi karşılığında Şahdiz kalesini teslim edeceklerini söylerler.³⁴³ Ancak Bâtînîlerin Selçuklu emirlerinden birini yaralamaları üzerine Sultan derhal Halincan kalesinin tahrip edilmesi ve Bâtînîlerin muhasara edilmesi emrini verdi, Halincan kalesini yerle bir edilerek içindeki Bâtînîler öldürüldü.³⁴⁴ Bu sırada Muhammed Tapar'a suikast girişimi olur. Rivayete göre Muhammed Tapar sağlığı için her ay düzenli olarak kan aldırırdı. Veziri Sa'dü'l-Mülk, kanı alacak olan iğneci ile anlaşmış ona kanı alması için zehire batırılmış bir neşter ve karşılığında da 1.000 dinar vermişti. Bu olayları vezirin hatibi duyar ve hatibin karısı da İsfahân Şâfiîlerinin reisi Sadre'd-Din el-Hucendî'nin adamlarından birisine söyler ve Sadre'd-Din el-Hucendi de olayı Sultana anlatır.³⁴⁵ Ertesi gün sultan kendisini hasta gibi gösterip iğneciyi çağırır. İğneci pazısını bağlayıp zehirli neşteri çıkarınca sultan ona dönerek doğruyu söylemesini ister. İğneci de "ey efendimiz, canımı bağışla" diyerek söze başlayıp ve bütün olayları anlatır Sultan'ın emriyle batırılan iğne ile orada can verir. Sultanın böylelikle vezirinin Bâtînîler ile

³³⁹ Hüseyini, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, s. 55.

³⁴⁰ Özeydin, **Muhammed Tapar Devri**, s. 81.

³⁴¹ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1995, s. 180.

³⁴² Reşîdü'd-Din Fazlullah, **Cami'ü't-Tevarih**, s. 161.

³⁴³ Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 62-63

³⁴⁴ Feth b. Ali b. Muhammed Bündari, **Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra**, çev. Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 1999, s. 93; Erdoğan Merçil, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, TTK, Ankara 2000, s. 66; Özeydin, **Muhammed Tapar Devri**, s. 81.

³⁴⁵ Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, **Târîh-i Güzide**, s. 63-64.

işbirliği yaptığına dair bir şüphesi kalmadı.³⁴⁶ Ertesi gün veziri Sadü'l-mülk ve dört adamını İsfahân kapısında astırdı.³⁴⁷

Bâtınîlerin istekleri, Şahdiz Kalesi'ndeki Bâtınîlerin, bir kısmının Nazır Kalesi'ne, bir kısmının Tabes Kalesi'ne geride kalanlarında Alamût Kalesi'ne gitmelerini teklif ettiler. Bâtınîlerin bu istekleri kabul edildi ve gerekli şartlar sağlandı. Fakat Ahmed b. Attâş'ın amacı bu değil zaman kazanmaktı, bu yüzden de kalelerine ulaşmalarına rağmen Ahmed b. Attâş sözünde durmadı. Sultan Muhammed Tapar'da hemen saldırıya geçti. Kaleye giren Selçuklu askerleri kendilerine direnenleri öldürür, içlerinde Ahmed b. Attâş'ın da bulunduğu diğer Bâtınîleri esir alırlar. Bir hafta zindan da bekletilen Ahmed b. Attâş'ın derisi yüzülür ve şehrin her tarafında teşhir edilir. Bu kalelerin ele geçirilmesi ile Bâtınîlerin Huzistan bölgesindeki faaliyetleri neredeyse sonlandırılır.³⁴⁸

Muhammed Tapar, Şahdiz Kalesi'ni ele geçirmesiyle önemli bir başarı kazanır. Fakat asıl önemli yer olan Alamût hala ayakta idi. Muhammed Tapar, veziri Ahmed b. Nizamü'l-Mülk ve Emir Çavlı komutasında bir orduyu Hasan Sabbâh üzerine sevkeder. Alamût'u kuşatırlar,³⁴⁹ birçok Bâtınîyi katlederler, kale ve evleri tahrip ederler fakat kışın yaklaşması sebebiyle geri çekilmek zorunda kalırlar. Bunun intikamını almak isteyen Bâtınîler vezir Ahmed b. Nizamü'l-Mülk'e suikast girişiminde bulunurlar ve vezir boynundan yaralanarak kurtulmayı başarır.³⁵⁰

Muhammed Tapar, Ahmed b. Nizamü'l-Mülk'ün yaptığı seferin başarısız olmasından sonra buraya sefer yapması için Emir Anuştekin Şingîr'i görevlendirdi.³⁵¹ Kalam Kalesi başta olmak üzere bazı kaleler ele geçirildi. Bire Kalesi'ni de ele geçiren Emir Şingir Alamût'u ele geçirmek için harekete geçti.³⁵² Alamût Kalesini kuşatma altına aldı ve dokuz ay boyunca kuşatma altında tuttu, içeridekilerin erzakları biter duruma geldi. Muhammed Tapar'ın emri ile saldırıya geçildi. Alamût'takiler zor durumda kaldılar ve tam teslim olmak üzere iken Sultan Muhammed Tapar'ın ölüm

³⁴⁶ Abdülkerim Özeydın, "Muhammed Tapar", *DİA*, C. XXX, s. 580; Bündari, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 95.

³⁴⁷ Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 58; Kaya, *Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler*, s. 56; Arık, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075 – 1243)*, s. 46; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 225.

³⁴⁸ Kaya, *Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler*, s. 55.

³⁴⁹ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 225.

³⁵⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, s. 329.

³⁵¹ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 93; Özeydın, *Muhammed Tapar Devri*, s. 84.

³⁵² Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s. 66.

haberi gelir ve kuşatma durdurulur.³⁵³ Kaledeki İsmâîlîler bu şekilde rahat bir nefes alır. Selçuklu askerlerinin bıraktıkları şeylere hücum ederek ellerine çok sayıda erzak ve silah geçer.³⁵⁴ Muhasaranın kaldırılmasından, Sultan Muhammed Tapar'ın Hâcib-i kebîr tayin ettiği Emîr Ali b. Ömer'in naibi Ebû'l-Kasım Dergezîni mesul tutulmakta ve "asker kaleyi fethetmeye yaklaştığı ve kuşatmanın başarıyla sonuçlanacağını anladığı bir sırada Dergezîni, Bâtînilere meybinden ve onlara yardımcı olmaya söz verdiğinden dolayı orduyu dağıtmaya başladı ve Emîr Anuştekin Şîrgîr'in tevkif edilmesi için emir çıkardı. Bunun üzerine asker muhasarayı kaldırarak düzensiz bir şekilde geri çekilmeye başladı. Alamût'takiler bunları takip ederek bir kısmını katlettiler. Kaledeki Bâtînîler 200.000 dinardan daha fazla değerinde silah ve erzak ele geçirdiler" denilmektedir. Sultan Muhammed Tapar'ın vefatından sonra ise Bâtînîlerin gücü tekrar artmaya başladı.³⁵⁵

Yakalandığı hastalıktan kurtulamayacağını anlayan Muhammed Tapar, vefat etmeden önce 13 yaşlarındaki oğlu Mahmud'u vâli tayin etti bütün yöneticilerden de Mahmud için biat aldı. Kısa bir süre sonra da 38 yaşında iken vefat etti (8 Nisan 1118).³⁵⁶ İsfahân da kendisini yaptırmış olduğu medreseye gömüldü.³⁵⁷ Sultan Muhammed Tapar Haçlılar ve Bâtînîler ile mücadele ederek dağılmak üzere olan Selçuklu Devleti'ni tekrar toparlamıştır.³⁵⁸

Sultan Muhammed Tapar saltanatı sürecince Sürekli Bâtînîler ile mücadele etmiştir, onlara göz açtırmamıştır. Bâtînîlerin bulunduğu yerlere ve kalelerine düzenli olarak akınlar yapmış ve onların kısa sürede yıpranmalarına yol açmıştır.³⁵⁹ Fakat Selçuklu Devleti içerisine de sızmış olan Bâtînîler Selçukluların her türlü faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Bâtînîler ise Muhammed Tapar'ın saltanatında mevcut kale ve sınırlarını korumayı amaç edinmişlerdir. Muhammed Tapar'ın ölümü ise Bâtînîlerde büyük bir moral kaynağı olmuştur.

³⁵³ Özeydin, "Muhammed Tapar", s. 151; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 225.

³⁵⁴ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 93.

³⁵⁵ Özeydin, *Muhammed Tapar Devri*, s. 84.

³⁵⁶ Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 57.

³⁵⁷ Yazıcı, *İlk Türk – İslam Devletleri Tarihi*, s. 234.

³⁵⁸ Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, s. 93; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 236.

³⁵⁹ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 50(dîpnot).

d) Sultan Sencer Zamanında Yapılan Mücadeleler

Melikşah'ın diğer oğlu Sultan Sencer kardeşi Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra 1117-1118 yılında Irak'a geldi. Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud tahta oturmuştu. Sultan Mahmud amcası Sultan Sencer ile yaptığı savaşta yenilgiye uğrayarak İsfahân'a kaçtı. Mahmud'un etrafındakiler tekrar Sultan Sencer ile savaşalım dedilerse de daha sonra bu işten vazgeçtiler. Böylelikle Selçuklu Devleti'nin başına Sultan Sencer geçmiş oldu.³⁶⁰ Mahmud daha sonra Sultan Sencer'in huzuruna geldi, bağışlanmayı istedi. Sultan Sencer de onu bağışladı ve farklı görevler tevdi etti.³⁶¹

Sultan Sencer ile yeğeni Mahmud arasındaki taht kavgasından yararlanan Bâtînîler tekrar toparlanıp bazı kaleleri geri almaya başladılar. Sultan Sencer tahta oturunca Bâtînîler üzerine seferler düzenlemeye başladı.³⁶² Kuhistan ve Alamût üzerine düzenlediği seferlerde Bâtînîler ciddi kayıplar verdi.

Hasan Sabbâh işin ciddiyetini anlayınca Sultan Sencer'e elçi gönderdi fakat Sencer gelen elçilerin hiçbirini kabul etmedi. Daha sonra Hasan Sabbâh'ın uyguladığı yöntemi Cüveynî şu şekilde anlatır: “Normal yollardan amacına ulaşamayacağını anlayan Hasan-ı Sabbâh hile yoluna başvurdu. Kendisini Sultan'ın yanında savunmaları için Sultan'ın yakınlarından (havas) bir grubu vaadlerle aldattı. Sultan'ın hademelerinden birine parayla birlikte bir bıçak gönderdi. Hizmetçi, Sultan gece sarhoş olarak uyuduğu zaman bıçağı yatağının karşısında bir yere koydu. Sultan, sabah kalkıp o bıçağı orada görünce endişelenmeye başladı. Kimseden şüphelenmediğinden o işi gizlice araştırması için bir adam görevlendirdi. O sırada Hasan-ı Sabbâh, Sultan'a bir elçi göndererek, ‘Eğer ben Sultan'ın iyiliğini düşünmeseydim, sert yere konmuş olan o bıçağı, onun yumuşak göğsüne saplatırdım’ dedi. Bunun üzerine Sultan korkarak onunla barışa yöneldi. Onun yaptığı hileye kanarak onlarla savaş yapmaktan çekindi. Onun için Sencer'in zamanında Mülhidlerin işleri yolunda gitti. Sencer, onlara ait olan Kumiş bölgesinde bulunan mülklerinin haracından 3 bin dinar eksiltti.”³⁶³

Cüveynî bu olayı anlattıktan sonra ise Sultan Sencer ile Bâtînîler arasındaki ilişki hakkında da şu kaniya varmıştır: “Girdkuh'un eteğinden geçerlerken alınan

³⁶⁰ Karakoç, *Kâdı Beyzâvî ve Nizâmü't-Tevârîh'inin Edisyon Kritiği ve Tahlili*, s. 5.

³⁶¹ Reşîdü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, s. 168; Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 62.

³⁶² Yaşar Bedirhan, *Ortaçağ Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2004, s. 212.

³⁶³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 546.

bac'dan (yol vergisi) onlara verilecek olan miktarı belirledi. Çünkü Mülhidler, oradan geçen herkesten bir miktar vergi alırlardı. O usul şimdiye kadar devam etti. Alamût'un fethi sırasında oradaki kütüphanede Sencer'in birkaç fermanına (menşur) rastladım. Sencer, O fermanlarda onları barışa ve dostluğa çağırıyordu. Buradan Sultan Sencer'in onlara karşı büyük bir sabır gösterdiğini ve onlarla iyi geçinmek niyetinde olduğunu anladım."³⁶⁴

Sultan Sencer ile Muhammed Tapar'ın diğer oğlu Mesud arasında da olaylar yaşandı. Mesud, Halife Müsterşid Billah'a hutbeyi kendi adına okutmasını istedi fakat Abbâsî halifesi bunu kabul etmeyerek hutbeyi Sencer adına okuttu. Halife bir de ordu hazırlayıp Mesud'a karşı savaş açtı. İki ordu Hemedan civarında karşılaştı. Abbâsî ordusunda bulunan Türkler savaş sırasında Mesud tarafında geçtiler ve halife ile birlikte Abbâsî devlet eşrafı esir düştü. Fakat Mesud halifeye iyi davrandı. Halifeyi Merağa civarında bir yerde tutmaktaydılar. Mesud ve adamlarının Sencer'den gelen elçiyi karşılamaya çıktıkları bir zamanda Bâtınîler, Abbasi Halifesi Müsterşid'i öldürdüler (Ağustos 1135). Halifenin öldürülmesi emrini, Sultan Sencer'in verdiğini iddia eden rivayetler de vardır.³⁶⁵ Fakat Sultan Sencer'in bu olaydan dolayı üzüldüğü ve Bağdat'a geldiği de kaynaklarda geçmektedir. Babasının intikamını almak isteyen Halife Müsterşid'in oğlu Raşid bir ordu topladı.³⁶⁶ Raşid Bağdat'dan çıkıp İsfahân'a gitti. Orayı kuşattı, kıtlık ve sıkıntıdan halk birbirini yiyordu. Bâtınîler o sırada Raşid'i de bıçaklayarak öldürdüler. Sultan Sencer, Müsterşid'in kardeşi el-Muktefi li-Emrillah'ı hilafet makamına oturttu ve ona biat etti.³⁶⁷ Sultan Sencer'de Merv'de hayatını kaybetti (8 Mart 1157).³⁶⁸ Aynı yere defnedildi.³⁶⁹

Sultan Sencer'in Bâtınîlerle işbirliği yaptığı ve zaman zaman onlardan yardım aldığı kaynaklarda geçmektedir. Kaynaklarda Sultan Sencer'in kendisine yakın biri olarak gördüğü Emir İhtiyarüddin Cevherüttaci'yi öldürtmek için sarayında Bâtınî dâîlerini bulundurduğu ve Emir İhtiyarüddin Cevherüttaci'yi de Bâtınî dâîleri tarafından evinden çıkarken öldürttüğü söylenmektedir. Ayrıca yukarıdaki olayda Mesud'un ve

³⁶⁴ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 546.

³⁶⁵ Reşîdü'd-Din Fazlullah, **Cami'ü't-Tevarih**, s. 201; Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, s. 100.

³⁶⁶ Özgüdenli, **Selçuklular**, s. 260.

³⁶⁷ Reşîdü'd-Din Fazlullah, **Cami'ü't-Tevarih**, s. 201-202.

³⁶⁸ Özgüdenli, **Selçuklular**, s.

³⁶⁹ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî – Selçuklular**, s. 67.

halifenin öldürülmesinde yine Bâtını-Sultan Sencer ilişkisinden bahsedilmektedir.³⁷⁰

e) Nizâmiye Medreseleri

İslam dininin ortaya çıkışından itibaren Müslümanlar, bu dinin esaslarını öğrenme ve öğretme konusunda büyük bir arzu duymuşlardır. İlk zamanlarda ilim çalışmaları mescitlerde yapılırken daha sonra bu ilim çalışmaları başka mekanlar olan medreselerde yapılmaya başlanmıştır. Fakat medreselerin H. 400. yıllardan sonra ortaya çıktığı bilinmektedir. Selçuklulara kadar özellikle şahısların kurduğu medreseler varken Büyük Selçuklu Devleti ile beraber daha kurumsal hale gelmiştir.

Medrese deyince, akla bina, bu bina da öğretim yapan ve hizmet eden personel, bu bina da okuyan öğrenci olmak üzere başlıca üç unsur gelir. Selçuklulardan önce Samanoğulları ve Gazneliler zamanında özel medreseler inşa edilmiştir. Selçuklular ilim ve kültürün gelişmesi için çok gayret sarfettiler. Bunu sağlamak bakımından da Selçuklu hükümdar, vezir ve emirleri birçok medrese inşa ettirdiler. Tuğrul Bey Nîşâbûr'u ilk ele geçirdiğinde bir medrese inşa edilmesini emretmişti. Ayrıca Selçuklu veziri Kündüri de Merv'de bir medrese inşa ettirmişti.³⁷¹

Sultanların ve onları izleyenlerin din politikası, camilerin yaygınlaştırılması, medreselerin inşa edilmesi ve çoğaltılması gibi etkinlikleri gerektirmiştir.³⁷² Dikkat edilecek diğer bir nokta da, Selçuklulardan önceki devletlerde, medreseleri daha ziyade özel şahıslar kurdukları halde, Selçuklular zamanında artık medreseyi hükümdarın ve devlet adamlarının kurmaya başlamalarıdır. Yani daha kurumsaldır.³⁷³ Böylece, bu müesseselerin yeni hüviyetleriyle Selçuklular zamanında son gelişme merhalesini teşkil ettikleri anlaşılmaktadır.³⁷⁴

Alparslan zamanında kurulan medreselerin, özel müesseseler mi, yoksa devlet müesseseleri mi olduklarını belirtmek konumuz bakımından üzerinde durulacak ilk

³⁷⁰ Bündari, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 245; Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, s. 77.

³⁷¹ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 174; Oğuz Mete Öztürk, *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*, Nokta Kitap, İstanbul 2007, s. 174.

³⁷² Mehmet Altay Köymen, "*Alparslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri*", *Selçuklu Araştırma Dergisi*, sa. IV, Ankara 1975, s. 108 – 109.

³⁷³ Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul 1983, s. 7 - 8.

³⁷⁴ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, e yay., İstanbul 1979, s. 67.

noktadır. Bunun için önce iki kaynakta verilen bilgiyi nakledeyim. Sırâcü'l-mülûk adlı eserini 1122 yılında yazmış olan Turtuşî (M. 1059-1131), Nizâmü'l-Mülk Bağdat medresesini kurduğu zaman, 6-7 yaşında bir çocuktur. Kendi ifadesine göre, Irak'a geldiği zaman, Nizâmü'l-Mülk, Melikşah'ın veziri olarak bulunuyordu. Turtuşî, vezirin bu gayeye nasıl ulaştığını belirtircesine açıklamasına şöyle devam etmektedir:

Nizâmü'l-Mülk, düşmanları kendi tarafına çekmiş, ileri gelenleri dost edinmiş, devlet hizmetinde kabiliyetleri kullanmıştır; düşman veya dost; kindar veya muhabbetli, uzak veya yakın gözetmeden herkese ihsanlarda bulunmuştur. Öyle ki, melik, Nizâmü'l-Mülk'ü istediği gibi sarfetmek üzere hazinelerinin içine atmış, o da bu sayede halkı Sultanına itaatli kılmıştır.³⁷⁵ Turtuşî, Nizâmü'l-Mülk'ün bu gayeye nasıl ulaştığını şöyle belirtmektedir: Nizamü'l-Mülk, tamamiyle dinî kalkınmaya önem vermiştir. Böylece o, dinî hukuk ile uğraşanlar için dârü'l-ilmeler kurmuş, öğrenciler için medreseler inşa etmiş, zahitler ve dervişler için rıbatlar kurmuştur. Nizâmü'l-Mülk bununla da yetinmemiş, onlar için maaşlar, elbiseler, nafakalar tahsis etmiştir.³⁷⁶

Ebü Said, Nizâmü'l-Mülk'ün bilgisi ve desteği ile Dicle kenarında bir arsa satın aldı, Nizâmiye Medresesi'nin planını çizdi. En güzel şekilde inşa etti, kapısının üzerine de Nizâmü'l-Mülk adını yazdı.³⁷⁷ O, etrafına geliri medreseye tahsis edilen çarşılar inşa etti; ayrıca köyler, hamamlar, hanlar satın alarak, bunları da medreseye vakfetti. Turtuşî'ye göre, Nizâmü'l-Mülk'ten "reis ve seyyid" diye söz edilmeye başlanmış, şöhreti dünyayı kaplamış ve eseri doğuya ve batıya yayılmıştır. Ona göre, bu olay 1058 yılı ile 1068 yılı arasında olmuştur.³⁷⁸

Medreselerin kuruluşuna dâir ikinci kaynağın verdiği bilgi ise şudur: Nişâbü'r şehrine gelen Alparslan, bir mescidin önünden geçerken, kapısında perişan kıyafetli bir "fukaha" grubu gördü; onlar, Sultana ne saygı gösterdiler, ne de dua ettiler.³⁷⁹ Belki de ilk defa karşılaştığı böyle bir davranış karşısında hayrete düşen Sultan Alparslan, yanında bulunan veziri Nizâmü'l-Mülk'e bunların kim olduklarını sordu. Nizamü'l-

³⁷⁵ Oktay Aslanapa, "İlk Müslüman-Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat", **Türkler**, VI., Ankara 2002, s. 36.

³⁷⁶ Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 350 – 351.

³⁷⁷ Ahmet Ocak, "Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim", **Türkler**, V., Ankara 2002, s. 722.

³⁷⁸ Ayşe Nalbant, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Selçuklularda Mimari", **DİA**, XXXVI., İstanbul 2009, s. 395; Enver Behnan Şapolyo, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1972, s. 233.

³⁷⁹ Omid Safi, "Büyük Selçuklularda Devlet-Toplum İlişkisi", **Türkler**, C. V, Ankara 2002, s. 356.

Mülk şu cevabı verdi: “Onlar, ilim arayıcıları olup, perişan kıyafetlerine rağmen manen insanların en asilidirler; dünya nimetlerinden zevk almazlar. Kıyafetleri fakirliklerine şahitlik etmektedir.”

Bu açıklama üzerine onlara karşı Selçuklu Sultanı'nın kalbinin yumuşadığını anlayan vezir sözlerine şöyle devam etti: “Eğer Sultan izin verirse, onlar için kalacak yer inşa edeyim, kendilerine rızk vereyim. Böylece onlar ilim tahsili ile Sultan'ın devletine dua ile meşgul olsunlar.” Sultan Alparslan, vezirine gerekli müsaadeyi verdi. Bunun üzerine, Nizâmü'l-Mülk, Sultan'ın bütün ülkelerinde medreseler inşa edilmesi emrini verdi. Son yapılan bazı araştırmalarda mesele hiç münakaşa konusu yapılmadan, medreseler vezir Nizâmü'l-Mülk'ün şahsına bağlanmakta, hattâ inşa bedellerini Nizâmü'l-Mülk'ün kendi kesesinden karşıladığı yazılmaktadır.³⁸⁰

Nizâmü'l-Mülk'ün açtığı bu kurumlar, Kudüs, Suriye, Diyarbakır, Irak, İran, Horasan ve Semerkand'a kadar bütün ülkelere yayıldı. Turtuşî bundan sonra bütün bu yapılanların neye mal olduğuna dâir şu bilgiyi vermektedir: Nizâmü'l-Mülk bütün bunlar için Sultan'ın hazinelerinden her yıl 600.000 dinar harcıyordu. Veziri çekemeyenler, onu Melikşah nezdinde itham ederek, Sultanı Nizâmü'l-Mülk'e karşı tahrik ettiler. Onlar Sultan'a bu paranın hazinelerden çıktığını, bununla ordu teşkil etse, sancağını İstanbul (Konstantiniyye) suruna dikeceğini söylediler. Nizâmü'l-Mülk kendisinin katına gelince, Melikşah ona, şunları söyledi: “Ey baba, her yıl hazinelerden bize faydası olmayan ve karşılığı gelmeyen 600.000 dinar harcadığını öğrendim.” Ağlamaya başlayan vezir Nizâmü'l-Mülk ise şu cevabı verdi: “Ben yaşlı bir İranlı (Acem)yım. (Esir pazarında) arttırmaya çıkarılsam, 5 dinar bile etmem. Sen bir Türk gulâmı olarak arttırmaya çıkarılsan, belki 30 dinar edersin. Sen, zevklerinle meşgulsün, şehvetlere mütemayilsin, Tanrı'nın huzuruna itaatlarından ziyade kusurlarınla çıkacaksın. Felâketler hazırlayan ordun toplandığı zaman, seni uzunluğu iki arşın olan kılıçla ve attıkları okları 300 arşına bile ulaşmayan yaylarla korurlar. Bununla beraber, onlar da günahkârdırlar; içki, oyun, çalgı ve tambura düşkünüdürler. Ben ise, senin için ‘gece ordusu’ denen bir ordu kurdum. Senin askerlerin gece uydukları zaman, bu ‘gece askerleri’ Tanrıların önünde saflar halinde kahramanca dizilirler, ona gözyaşlarını gönderirler, duaya başlarlar, sana ve askerlerine dua için ellerini Tanrıya doğru uzatırlar.

³⁸⁰ Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 354.

Sen ve askerlerin onların himayesinde yaşıyorsunuz ve dualarıyla kuvvetleniyorsunuz, onların berekâtıyla suya kavuşuyor ve rızıklanıyorsunuz. Onların okları, dua ve yalvarma ile yedi kat göğe kadar ulaşır”. Bu sözleri işiten Melikşah ağlamaya başladı ve Nizâmü'l-Mülk'ü takdirle karşıladı.³⁸¹

Selçuklu Devleti'nde medreselerin kurulmasındaki amaç şunlardır:

1)Amelî ihtiyaçlar,

2)Devlet menfaatları ve sünnî olmayan ideolojilere³⁸² karşı savunma tedbirleri.³⁸³

Medreseleri kurmakla takip edilen bir diğer gaye ise, devletin ihtiyacı olan personeli yetiştirmektir. Tabî devlet kademesinde görev alacak bürokratların devletin istediği özelliklerde olması gerekirdi. Medreseler, tam devletin istediği vasıfta insanlar yetiştiriyordu. Görülüyor ki, medreseden mezun olanlar, devlet mülkî teşkilatındaki vazifelere hemen yerleştiriliyorlardı.³⁸⁴

Selçuklu İmparatorluğu kurulmadan önce Müslüman devletler arasında Sünnî-Şîî mücadelesi yaşanmaktaydı. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunun ve İslâm dünyasının büyük bir kısmına da hâkim oluşunun, Sünnî İslam dünyasının zaferi olduğu malûmdur. Bütün bunlar göz önünde bulundurulacak olursa, medreselerin, Şîîlik propagandalarına karşı ülkeyi savunacak elemanları yetiştirme merkezleri olduğu kendiliğinden anlaşılır.³⁸⁵ Görülüyor ki, Büyük Selçuklu Devleti kendi bekasını teminat altına alacak kurumları kurmak zorunluluğu duymuştur.³⁸⁶

Nizâmü'l-Mülk'ün sırasıyla şu şehirlerde medrese inşa ettirdiği bilinmektedir: Bağdat, Belh, Nişâbûr, Herat, İsfahân, Basra, Merv, Âmül (Taberistan), Musul.³⁸⁷

Devletin, medreselere ne kadar önem verdiğini, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin açılış töreninden anlamak mümkündür.³⁸⁸ Önce şuna işaret edelim ki, bu medresenin

³⁸¹ Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 352.

³⁸² Özellikle burada Şîîlik ve Bâtınîlik kastedilmiştir.

³⁸³ İsmet Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, AÜİF. Yay., Ankara 1985, s. 125.

³⁸⁴ Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 356.

³⁸⁵ W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, çev. M. Fuad Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 37.

³⁸⁶ İbrahim Sarıçam, Seyfeddin Erşahin, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2008, s. 131.

³⁸⁷ Fuad Köprülü, **Türkiye Tarihi**, Akçağ yay., Ankara 2005, s. 217; Köymen, **Alparslan ve Zamanı**, s. 357; Kayaoğlu, **İslam Kurumları Tarihi**, s. 126.

³⁸⁸ Safi, *“Büyük Selçuklularda Devlet-Toplum İlişkisi”*, s. 356.

açılışı da (22 Eylül 1067)³⁸⁹ inşası gibi, hadiseli geçti. Açılış törenini Büyük Selçuklu Devleti adına Bağdat sivil valisi Ebû Said Kâşî idare etti: Davet ettiği halk yerlerini aldı. Halifelik veziri hariç, bütün Bağdat ileri gelenleri törene katıldı. Halk, Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün kendisi için yaptırdığı bu medresede meşhur Şafîî âlimi Ebû İshak Şirâzî'nin ilk dersini vermesini beklemeye başladı. Yeni kurulan bu medresenin müderrisliğini kabul edeceğini Nizâmü'l-Mülk'e söylemiş olan Şirâzî ortada görünmedi. Aratıldı, fakat izine rastlanamadı. Sonradan anlaşıldı ki, açılış törenine gelmekte olan Şirâzî'nin karşısına çıkan bir delikanlı ona, halktan gasbedilmiş bir yerde kurulan medresede nasıl ders vereceğini sormuş, bu soru üzerine fikrini değiştiren Şirâzî geri dönmüş ve izini kaybetmiştir.³⁹⁰ Onun yerine müderrisliğe İbn Sabbâg seçildi ve medresede ilk dersi o verdi.³⁹¹

Nizâmiye medreselerinde çalışan müderrisler bir menşurla tayin ediliyorlardı. Tayin menşurları çok defa vezirlik divanından çıkıyor ve tabii vezir Nizâmü'l-Mülk'ün imzasını taşıyordu. Sultanların fermanları ile de müderris tayin edildiği oluyordu.³⁹²

Selçuklu medreselerine tayin edilen müderrislerin çoğunlukla daha önce camilerde veya özel medreselerde çalıştıkları görülüyor. Mesela Ebû İshak Şirazi Bağdat Medresesine tayin edilmeden önce, camide ilimle meşguldü. İmamü'l-Harameyn Cüveynî, Nişâbûr Medresesi müderrisliğine tayin edilmeden önce, babasının yerine özel medrese de müderris idi.³⁹³

Nizâmiye medreselerine tayin sırasında liyakat ve tecrübe dışında başka bir şartın aranmadığı anlaşılıyor. Mesela, müderris adayının belirli bir yaşta bulunması kaydı yoktur ve genellikle olgun yaşta kişilerdi. Tayin müddeti ise sınırlandırılmamıştı, tayin edilen müderris, genellikle ölünceye kadar vazife görüyordu. Müderrisin azledilmesi pek nadirdi. Zaten Nizâmü'l-Mülk tarafından tayin edilmemiş olan İbn Sabbag'ın azli istisna edilecek olursa, Alparslan zamanında tayin edilen müderrislerden azledilen olmamıştı. Buna karşılık kendi arzuları ile müderrisliği bırakanlar vardı.³⁹⁴ Diğer taraftan, şunu unutmamak lazımdır ki, müderrislerin resmi hayatları da özel

³⁸⁹ Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, s. 126.

³⁹⁰ M. Asad Talas, *Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim – Öğretim*, çev. Sadık Cihan, Etüt yay., Samsun 1999, s. 41.

³⁹¹ Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 360.

³⁹² Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1988, s. 48.

³⁹³ Yahya Akyüz, *“Türklerde Eğitim”*, Türk Tarihi ve Kültürü, Pegem yay., Ankara 2007, s. 354.

³⁹⁴ Ocak, *“Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim”*, s. 723.

hayatları da halk efkârını yakından ilgilendiriyordu. Onlar halk arasında ki şöhretlerini, ilimlerine olduğu kadar, örnek hayatlarına da borçlu idiler.³⁹⁵

Nizâmiye Medreselerinde okuyan ve müderrislik yapan Dönemin ünlü âlimlerinden Gazzâlî, 28 yaşında iken Nizâmü'l-Mülk'ün himayesine girdi. 1091 yılında Bağdat'taki Nizâmiye Medresesinde müderris oldu.³⁹⁶ 1106-1109 yılları arasında Nişâbûr'daki Nizâmiye Medresesinde ders verdi.³⁹⁷ 1111 yılında ise vefat etti.³⁹⁸ Gazzâlî, eserlerini kaleme alırken özellikle üzerinde durduğu konu, Abbâsî hilafetinin üzerindeki Selçuklu egemenliği ve Bâtînî hareketlerdir. Nizamü'l-Mülk, Gazzâlî'yi himayesine alırken, genç âlimin kendisinin de mensup olduğu Şafî mezhebini yayma potansiyelinin yanında özellikle Sünnî iktidara karşı itikadî ve kelamî muhalefet içinde olan Bâtînî hareketleri engelleme potansiyelini de görmüş olmalıdır.³⁹⁹

Bâtînîlerin, Nizâmiye Medresesinden olumsuz etkilendikleri görülmektedir.⁴⁰⁰ Nizamü'l-Mülk'ün Şîlik düşüncesine karşı medreseleri açtığı muhakkaktır. Bunu şuradan da anlayabiliriz. Bu medresede ders veren hocaların, Şî düşüncesine karşı ağır ithamları söz konusudur. Bu ithamların etkili olduğunu şuradan da anlıyoruz. Sünnî eksenli açılan bu medreselerle fikri mücadele içinde olan Darü'l-Hikme de Şî eksenli bir medresedir. Bu medresede de Şî propagandası yapılmıştır.⁴⁰¹

³⁹⁵ G. M. Kurpalidis, **Büyük Selçuklu Devletinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2007, s. 142.

³⁹⁶ Talas, **Nizamiye Medresesi**, s. 84.

³⁹⁷ K. S. Lambton, "*Atabetü'l-Ketebe'ye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi*", **Bellekten**, çev. Nejat Kaymaz, C. XXXVII, sa. 147, Ankara 1973, s. 392.

³⁹⁸ Mustafa Çağrıncı, "*Gazzâlî*", **DİA**, C. XIII, İstanbul 1996, s. 489 – 494.

³⁹⁹ H. Kübra Yücedoğru, Vecdi Bilgin, "*Onbirinci Yüzyılda Siyasal Gerçeklik ve İslâm Siyaset Düşüncesine Etkisi*", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVII, Sa. II, Bursa 2008, s. 729 – 746; Safi, "*Büyük Selçuklularda Devlet-Toplum İlişkisi*", s. 357.

⁴⁰⁰ Talas, **Nizamiye Medresesi**, s. 64.

⁴⁰¹ Talas, **Nizamiye Medresesi**, s. 68.

B- FÂTIMÎ DEVLETİNE ETKİLERİ

1- Fâtımîler Kurulmadan Önce İsmâîliyye'nin Durumu

Şîa'nın ortaya çıkışı ve gelişimi konusunu daha önce ele almıştık. Bu gelişim içerisinde Bâtınîlerin Fâtımîlerle aynı kökene dayandığını söylemiştik. Burada bahsedeceğimiz husus ise Bâtınîlerin, Fâtımîlerden ayrılması ve ayrı bir zümre olarak faaliyet gösterdiği süreçte Fâtımîlerle olan irtibat veya ilişkileri kısmına değineceğiz.

Fâtımî Hanedanı adını Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fâtıma'dan almaktadır. Bu iddianın doğruluğu tartışılmaktadır. Eski ve yeni âlimler konu da ayrılık yaşamaktadır. İfrikıyye'de civarında ortaya çıkan Fâtımî Devleti'nin esası İsmâîlilik'e dayanır.

Şîî kaynaklarda Fâtımîlerin soyu Ubeydullah el-Mehdî b. Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. İsmail b. Ca'fer es-Sâdık şeklinde zikredilmektedir. Fakat Ubeydullah, Yemen'e gönderdiği mektupta soyunun İsmail b. Ca'fer es-Sâdık'a dayandığını inkâr etmekte ve soyunun Ca'fer es-Sâdık'ın diğer oğlu Abdullah'a dayandığını söylemektedir. Asıl varisinde İsmail değil Abdullah olduğunu iddia etmektedir. Bu sözler, İsmâîlî davanın başlangıcının İsmail'e dayanmadığı intibasını oluşturmaktadır. Ca'fer es-Sâdık'ın torunları Abbâsîlerin zulümlerinden korktukları için kendi kimliklerini gizledikleri ve müstear isimler kullandıkları söylenmektedir.⁴⁰²

Farklı bir rivayette de Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh isimli Hz. Ali'nin soyundan olmayan birinin Fâtımîlerin ve İsmâîlî hareketin kurucusu olduğu iddia edilmektedir.⁴⁰³ Bu karışıklığın nedeni Ca'fer es-Sâdık'ın oğullarının birinin lakabının Meymun olmasıdır.⁴⁰⁴

Fâtımîlerin Mısır'da Şîî yönetimi ve halifeliği kurması, sıradan bir olay değildir. Bu durum dinî ve siyasî alanda etkileri büyük olan bir inkılâptı. İslâm dünyasında ilk defa Sünnî olmayan ve Bağdat Halifeliğine biat etmeyen bir hükümet ortaya çıkmıştı. Fâtımîlerin, Mısır'ı ele geçirmelerine ve Abbâsî Halifeliğinden bağımsız bir halifelik kurmalarına rağmen hiçbir zaman İslâm dünyasının tamamına hükmedemediler.⁴⁰⁵

⁴⁰² Bu durum Şîa'daki takıyye prensibiyle ilgilidir.

⁴⁰³ Bu konu, Bâtınîliğin Doğuşu kısmında ayrıntılı ele alınmıştır.

⁴⁰⁴ E. Graefe, "Fâtımîler", İA, C. IV, s. 522.

⁴⁰⁵ Graefe, "Fâtımîler", s. 524.

2- Mısır'da Fâtımî Hilafeti

X. yüzyıl başlarında güçlü bir şekilde zuhur eden Fâtımî gücü kısa sürede etki alanını genişletti. Mısır dahil olmak üzere çevre bölgeleri etkisi altına aldı.⁴⁰⁶ Dahası Fâtımî halifesi güçlü bir dâî şebekesini kontrolü altında tutuyordu. İsmâîlî itikatının esaslarını hazırlıyorlar ve dâîleri içeride ve dışarıda kendilerinden farklı inanca sahip olanlara bu esasları öğretme yollarını gösteriyorlardı. Dâîlerin büyük faaliyet sahası, İran ve Orta Asya idi. Fâtımîler, güçlerine ve Abbâsî halifeliği aleyhindeki siyasî ve dinî mücadeleye rağmen başarısız olmuşlardır. Sünnî İslâm dünyası toparlanmaya başlamış. Fâtımîler ise nüfuzlarını ve taraftarlarını kaybetmeye başladılar. Sünnî İslâm dünyasının toparlanmasında Selçukluların, Bağdat'ı ve halifeyi koruma altına alması etkili olmuştur. Sünnî İslâm dünyasındaki birlik ve beraberliği tekrar tesis etmiştir. Türk idareci ve askerleri, bu dönemde İslâm dünyası için iki büyük tehlike olan Şîî tehlikesi ve Haçlı tehlikesine karşı büyük başarılar göstermiştir. İlk Fâtımî halifesinin saltanatı sırasında farklı düşünceye sahip dâîler arasında anlaşmazlıkların ardından kopmalar olmuştur. Halife el-Muiz zamanında da benzer bir olay cereyan etmiştir. Karmatîler bu dönemde Fâtımî ülkelerine saldırmıştır, benzer bir bölünmede burada görülmektedir. Fakat sonradan tekrar destek verdikleri görülüyor. Altıncı Fâtımî halifesi el-Hakim zamanında da benzer bir bölünme söz konusudur. El-Hakim taraftarları el-Hakim'in ortadan kalkmadığını, ilahi olduğunu, gizlenmiş olduğunu söyleyenler tahta veliahtının geçmesini reddederek bunlardan ayrılmıştır. Bu fırka Dürzîler olarak bilinir.⁴⁰⁷ Muhammed b. İsmail ed-Dürüzi adlı Orta Asyadan gelmiş bir kişi önderlik etmiştir. Sekizinci Fâtımî halifesi el-Mustansır'ın (1036-1094) uzun süren saltanat dönemi, Fâtımî Devleti'nin ihtişamına ve arkasından hızlı gerilemesine şahit olmuştur.⁴⁰⁸ Halifenin ölümüyle birlikte İsmâîlî davası, çok büyük bir iç bölünme ile parçalanacaktı. Halife el-Mustansır vefat ettiğinde ordu kumandanı, ona bir halef tayin etmeye mecbur oldu. Bir yanda İsmâîlî ileri gelenlerince tanınmış ve kabul görmüş olan ve halife Mustansır'ın kendine veliaht tayin etmiş olduğu büyük oğlu Nizar vardı; öte yandan, ne

⁴⁰⁶ İlhan Erdem, “*Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal – Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri*”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 2001, s. 35 – 48.

⁴⁰⁷ Corci Zeydan, *Selahaddin Eyyubi ve Haşhaşiler*, milenyum yayınları, İstanbul 2012, s. 128.

⁴⁰⁸ Arıkan, *Büyük Selçuklular Döneminde Şîa*, s. 237.

müttefiği ne de taraftarı bulunmadığı için ordu kumandanının mutlak vesayet altına alabileceği, henüz çocuk sayılabilecek bir kimse yani Nizar'ın küçük kardeşi Mustali vardı. El-Efdal onu, kızkardeşiyle evlendirdiğinde şüphesiz bu durumu düşünmüştü. Bundan dolayı el-Mustansır'ın ölümünden sonra, kendi eniştesini halife ilan etti. Nizar ise mahalli bir destekle bir ihtilal için kaçtı. Ancak ilk baştaki başarıdan sonra yenildi ve yakalandı, sonra da idam edildi. El-Efdal, el-Mustaliyi halife seçerek, mezhebin tam manasıyla bölünmesine neden oldu.⁴⁰⁹

3- Nizarî-Mustalî Çekişmesi

Fâtımî Halifesi Mustansır'ın vefatından sonra İsmâilî hareket arasında bölünmeler yaşandı. Hasan Sabbâh'ın başında olduğu İran'daki İsmâilîler, Mustansır'ın oğlu Mustali'yi halife kabul etmediler. İran İsmâilîleri, Fâtımîler ile ilişkilerini de kestiler.⁴¹⁰ Bâtınîler için yeni bir süreç, teşkilatlanma ve yeni bir düzen başladı. Fâtımî toprakları dışında yaşayan ve el-Mustaliyi kabul eden İsmâilîlere gelince, bunların Kâhire rejimiyle mevcut olan bütün bağlarını kısa zaman da kopardığı görüldü. Çünkü bunlar, 1130'da, el-Mustali'nin oğlu ve halefi olan el-Amir'in Nizar taraftarlarınca katlinden sonra, el-Amir'in küçük yaşta kaybolmuş Tayyib adındaki oğlunun, gizli ve beklenen imam olduğunu destekleyerek yeni halifeyi reddettiler. Onlara göre, Tayyib'in sonuncu imam olması gerekiyordu. Sonraki diğer dört Fâtımî halifesi Kâhire'de hüküm sürdüler. Fakat bunlar ne gücü, ne etkisi, ne de umudu olan Mısırlı mahalli bir hanedandan başka bir şey değildiler. 1171'de son Fâtımî halifesi sarayında can çekişirken, o sırada Mısır'ın yeni hâkimi olan Selahaddin Eyyûbî, bir hatibe, hutbeyi Bağdat Abbâsî halifesi adına okuma iznini verdi. Böylece dinî ve siyasî bir güç olarak çoktan sona ermiş olan Fâtımî halifeliği, halkın hemen hemen umumî kayıtsızlığı içinde resmen ortadan kaldırılmış oldu. İki asırdan fazla süren Fâtımî egemenliğinden sonra Mısır yeniden Sünnî İslâma döndü.

Mustaliciler, İslâm dünyasının en ıssız köşelerinde adeta sürünürlerken, rakipleri Nizarîler siyasi çalışma bakımından olduğu gibi öğreti bakımından da aşırı bir gelişme dönemine giriyordu. Bunlar bir müddet için İslâm dünyasının meselelerinde önemli ve

⁴⁰⁹ Lewis, **Haşîşiler**, s. 29.

⁴¹⁰ Lewis, **Ortadoğu**, s. 118.

şaşırtıcı bir rol oynamışlardır. Bu olayın en bariz göstergesi Yeni Davet dediğimiz Hasan Sabbâh ile başlayan süreç olmuştur.⁴¹¹ Hasan Sabbâh gençliğinde büyük bir rahatsızlık geçirmişti. Bu rahatsızlıktan sonra ölmeyip, iyileşir. İyileşir iyileşmez eğitimini tamamlayacak başka bir İsmâîlî üstad arar. Sonra Fâtımî halifesine biat etmeye başlar. Bu dönem daha henüz Fâtımîlerin güçlü olduğu dönemdi.

Bundan bir süre sonra 1072 yılının Mayıs-Haziran ayında Hasan Sabbâh Irak'taki İsmâîlî davetinin başında bulunan İbn Attâş ile görüşmek için Rey'e gitmiştir. Onu huzura kabul edip, kendisine davet içinde bir görev vermiş ve ona, halifenin maiyetine dâhil olmak üzere Kâhire'ye girmesini tavsiye etmiştir. Hasan Sabbâh birkaç yıl sonra Mısır'a gitmiş⁴¹² ve Fâtımî Halifesi el-Müstansır nezdinde çalışmaya başlamıştır.⁴¹³ Mısır'a geldiğinde Fâtımî halifesi Müstansır ile görüşüp görüşmediği konusunda çeşitli rivayetler vardır. İbnü'l-Esîr'e göre halife ile görüşmüştür. Cüveynî, Hasan Sabbâh'ın dilinden naklettiği olayda görüşmediğini yazmaktadır, Reşidüddin Fazlullah, Camiü't Tevarih'inde, görüşmediğini yazmaktadır.

Hasan Sabbâh, önce Kâhire'de sonra İskenderiye'de olmak üzere 3 yıl kadar burada ikamet etti. Hasan Sabbâh, burada halife Müstansır'dan sonra onun oğlu Nîzar'ı desteklediği için ordu komutanı Bedrû'l-Cemali ile mücadeleleri olmuştur. Önce hapsedilmiş, sonra ülke dışına sürülmüştür. Mısır'dan Kuzey Afrika'ya sürgün edilmiştir. Geminin batması hadisesi ve Suriye'ye götürülmesi olayından sonra Deylem bölgesine geçmiştir.⁴¹⁴

4- Hasan Sabbâh-Fâtımî İlişkilerinin Bozulması

Hasan Sabbâh ve Fâtımî Devleti arasındaki irtibat bir süre daha aktif olarak devam etmiştir. Fakat Nizari-Müstali arasındaki rekabet sonrası Müstali'nin başa geçmesinden sonra Fâtımî ile Hasan Sabbâh arasındaki ilişkiler daha azalmaya başlamıştır. Hatta bir süre sonra onları düşmanları olarak görmeye bile başladılar.

⁴¹¹ M. Ali Büyükkara, "İsmâîlî Dâî ve Fâtımî Da'vet", *İLAM Araştırma Dergisi*, C. III, sayı:1 (Ocak-Haziran 1998), İstanbul 1999, s. 9-36.

⁴¹² Özeydin, "Müstansır-Billah", s. 120.

⁴¹³ Mustafa Demir, *Büyük Selçuklu Tarihi*, Sakarya Kitabevi, Sakarya 2004.

⁴¹⁴Bu hadise daha önce zikredildiği için burayı kısa geçiyoruz.

Mustali taraftarları için “ed-da’vetü’l-kadîme” (eski davet) tabiri kullanılırken; Nizârî taraftarları için “ed-da’vetü’l-cedîde” (yeni da’vet) denilmeye başlanmıştır.⁴¹⁵ Fâtımîlerin etki alanındaki Mısır, Yemen, Batı Hindistan İsmâîlileriyle Suriye İsmâîlilerinin çoğunluğu el-Müstali’nin imamlığını tanırken, Selçuklu sınırları içerisindeki İran ve Irak İsmâîlileri ile Suriye İsmâîlilerinin bir bölümü Nizâr’ın yanında yer aldı. Selçuklulara karşı isyan başlatmış olan İran İsmâîlileri bu olaydan sonra Fâtımî yönetimiyle bağlarını tamamen kesmiştir.⁴¹⁶

Alamût Nizârîlerinin yegâne düşmanlarına, Abbâsîler ve Selçuklulardan başka şimdi bir de Kâhiredaki Fâtımîler eklendi. Fâtımî halifesinin taraftarlarıyla, İran Nizârîleri arasında, aynı mezhebin düşmanlıkları oluşmaya başlamıştır. 1121’de vezir ve ordu komutanı olan Efdal, Kâhire’de öldürülmüştür. Efdal ile 1101’den beri Müstali’nin halefi ve Fâtımî halifesi olan el-Amir arasındaki anlaşmazlığın sonucuydu. El-Amir güçlü vezirinin vesayetinden usanmıştı. Hatta onun ölümüne sevindiğini belli etmişti. Zira Reşidüddin ve Kâşânî tarafından zikredilen İsmâîlî rivayeti, cinayeti Halepli üç refike mal etmektedir. El-Efdal’in Kâhire sarayında olduğu gibi Alamût Kalesi’nde de böylesi bir sevinç uyandıran ölümü, mezhebin iki ayrı kolu arasındaki bir yakınlaşmayı özendirmek için elverişli görünmüştür. 1122’de Kâhire’de Mustali’nin lehinde buna karşılık Nizâr’ın aleyhinde, belgelere dayalı bir konuşmanın yapıldığı halka açık bir meclis toplanmıştır. Aşağı yukarı halife de aynı dönemde, öncelikle cemaatten kopmuş mezhep mensuplarına gönderilmiş olan manzum bir mektubunda kendi haklılığını savunmuştur. Kâhire’nin yeni veziri el-Memun ise divan katibinden, Hasan Sabbâh’a hitaben, onu hakikata dönmeye ve Nizâr’ın imam olduğu yolundaki inancından vazgeçmeye çağıran uzun bir mektup yazmasını istemiştir. Kendisi on iki imamcı Şîî olduğu halde, İsmâîlî olmayan el-Memun, buraya kadar halifenin ve dâîlerin arzularına rıza göstermiştir. Fakat o, Hasan Sabbâh ile müzakereleri bu seviyeye getirmek niyetinde değildi. Alamût tarafından düzenlenmiş ve parayla desteklenmiş olup, el-Amir’in ve el-Memun’un öldürülmesi⁴¹⁷ amacını güden bir komplonun ortaya çıkarıldığı haberi, Bâtînî casusların sızmasını engellemek için, sınır boyunda ve Kâhire de çok titiz güvenlik tedbirleri alınmasına fırsat vermiştir. Bu Bâtînî ajanların birçoğu

⁴¹⁵ Büyükkara, “İsmâîlî Dâî ve Fâtımî Da’vet”, 30.

⁴¹⁶ Mustafa Öz, “Müsta’liyye”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 1988, s. 116; Nadir Özkuyumcu, “Müsta’li-Billah el-Fâtımî”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 1988, s. 115.

⁴¹⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, C. X, s. 664.

tutuklanmıştır. Bu arada, özellikle halifenin çocukları ve vasisi de tutuklanmıştır. Bazılarının parası vardı ve bu paraları onlara Mısırda ikamet ettikleri için Hasan Sabbâh vermişti. Vezirin güvenlik teşkilatı ve casusları o kadar başarılıydı ki, bir Bâtînî, Alamût'tan ayrıldığı andan itibaren hareketleri tamamen biliniyordu. Nizâri reislerini, herhangi bir ceza korkusu olmaksızın, gerçek imana dönmeye ismen davet eden hiçbir af mektubu gönderilmişse benzemiyor ve Kâhire ile Alamût arasındaki münasebetlerin hızla bozulduğu anlaşılıyor.⁴¹⁸

Mustalîler, Mustansır'dan sonra el-Mustalî ve oğlu el-Âmir döneminde bir arada yaşadılar. El-Âmir'in öldürülmesinden sonra amcasının oğlu el-Hâfız'ın başa geçmesiyle Mustalîler de kendi içinde Hafiziyye (veya Mecdiyye) ve Tayyibiyye diye iki gruba ayrıldılar. Hafiziyye kolu, el-Hafız'ı destekleyenlerdir ve asıl izleyici kitlesini Mısır ve Suriye'de bulmuştur. Yemen'de ise Aden'deki Zureyiler ve Sana'daki Hamdânilerden bir kısmının desteğini almışlardır. Devlet desteğinden yararlanan Hafizilik, Mısır'da Fâtîmî hanedanının yıkıldığı 1171 yılından sonra fazla yaşamamıştır. Tayyibî kolu ise el-Âmir'den sonra oğlu Tayyib'i imam tanıyarak, Hafız'ın ve sonraki Fâtîmî halifelerinin imametini reddetmişlerdir. Tayyibîler, Mısır'da azınlık durumunda kalmıştır. Yemen'de ise Suleyhî hanedanının desteğiyle çoğunluk tarafından kabul görmüştür. Kısa zaman sonra bir "dâi-i mutlak" başkanlığında örgütlenen Tayyibîler, Yemen'i hareketin ana merkezi haline getirmişlerdir. Daha sonra da Batı Hindistan'da varlık göstermişlerdir.⁴¹⁹

Sonuç olarak Bâtînîler, ilk başlarda Fâtîmîlerle birlikte hareket ettikleri, hatta onlara tabi oldukları, Fâtîmîlerin amaçları doğrultusunda suikastler düzenledikleri, çeşitli faaliyetlere giriştikleri görülmektedir. Fâtîmîlerin, Sünnî İslâm halifesine ve Selçuklulara karşı Bâtînîleri kullandıkları Şîî İslâmın yayılmasını amaçladıkları görülmüştür. Fakat Nizâri-Mustalî çekişmesi ile birlikte Fâtîmîlerle Bâtînîlerin arası açılmıştır. Bu mesele ikisinin birbirine karşı düşmanca bir tavır içine girmesine sebep olmuştur.⁴²⁰

⁴¹⁸ Lewis, **Haşîşiler**, s. 51.

⁴¹⁹ Arıkan, **Büyük Selçuklular Döneminde Şîa**, s. 255.

⁴²⁰Bu konu Hasan Sabbâh'ın hayati kısmında ve Selçuklulara etkisi kısmında da bahsedilmiştir.

5- Dârü'l-Hikme

Şî-İsmâilî mezhebinden olan Fâtımîler, Sünnî Abbâsîlere karşı halifeliği kendilerinin temsil ettiğini düşünmekteydiler. Bu düşünceyi geliştirme çabasına girmişlerdi. Halife Hakim Biemrillah da İsmâilîlik propagandası yapacak dâî yetiştirmek için Dârü'l-Hikme'yi kurdurdu. Aynı zamanda mezhebi, hukukî olarak temellendirmek ve Bağdat'taki Beyt'ül Hikme ile mücadele etmek de hedefleri arasındaydı. Kaynaklarda Dar'ül İlim olarak da yer almaktadır. Dârü'l-hikme, halifenin sarayına yakın bir yerde kurularak içerisinde büyük bir kütüphane ile çeşitli toplantı salonları ve ders odalarından oluşmaktaydı. Kütüphanesi oldukça zengindi, içerisinde sanat değeri oldukça yüksek olan hat, cilt, tezhip eserleri olmakla birlikte nadide eserlerde vardı. Makrîzi, bu kadar büyük ve zengin bir kütüphanenin hiçbir İslâm ülkesinde olmadığını belirtmektedir. Bu kütüphanede başlangıçta 1.000.000 civarında kitap olduğundan bahsedilmektedir. Halife Hâkim-Biemrillâh'ın kendi kitaplarını bağışlaması ve ülke içerisinden bazı kitapları da buraya dahil etmesiyle kitap sayısının 1.600.000'e ulaştığı söylenmektedir. Bu kitaplardan sanat değeri açısından nadide olan 100.000 eser vardı. Antikçağdan kalan eser sayısı ise 18.000'di. Çeşitli konuları ihtiva eden eserler vardı. Bunlar tarih, tıp, felsefe, astronomi, astroloji, matematik, kimya, dil, edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis ve çeşitli sanatlarla ilgili olup hemen hemen her eserden birkaç nüsha bulunuyordu.⁴²¹

Nasıl ki Nizamiye Medresesinin Sünnî İslam akidelerini yaymak Bâtınîliğe ve Şîa'ya karşı kendine zırh oluşturmak gibi bir gayesi varsa Dârü'l-hikme'nin de hem İsmâilî doktrinini yaymak hem de propaganda merkezi olmak gibi bir amacı vardır. Pazartesi ile perşembe günleri fikhî ve itikadî meseleler "dâî'd-duât"ın (baş dâî) başkanlığında toplanıp konuşulurdu. "Mecâlisü'l-hikme" denilen bu oturumlara devletin kadıları ve fakihler katılırdı. Bizzat halifenin katıldığı zamanlarda oluyordu. Bu oturumlar ve ilmî araştırmalar 1068 tarihine kadar sürmüştür. Fakat Fâtımî ülkesinde halife Müstansır-Billâh'la beraber kötü bir yönetim ve ekonomik sıkıntılar başlayınca

⁴²¹ Mahmut Kaya, "Dârülhikme", *DİA*, C. VIII, S. 537.

askerlerin isyan etmesine ve bu kütüphaneyi talan etmelerine sebep oldu. Kütüphanedeki milyonlarca eser yok edildi.⁴²²

Aslında İsmâilî propaganda üzerine inşa edilen Dârü'l-hikme Sünnî islam dünyasına da hitap etmeye çalışmıştır fakat mezhep anlayışından kurtulamadıkları için Abbâsîlerin Beytü'l-hikme'siyle başedememiştir.⁴²³

Darü'l-hikme yalnızca bir kütüphaneden ibaret olmadığını söylemiştik. Bu yüzden burasının İsmâililiğin propaganda merkeziydi aynı zamanda. Onun için burada dersler Abdullah b. Meymun'un vaaz ettiği esaslar üzerinden veriliyordu.⁴²⁴ Buraya giren talebe ile evvela din eksenli kitapların tefsirleri münakaşa edilirdi. Talebe dini hakikatleri iyice merak etmeye başlayınca bu hakikatlerin kendisine öğretilmesi konusunda telkinlerde bulunulur. Talebe eğer bu hakikatleri ifşa etmeyeceğine dâir taahhütte bulunursa eğitime devam edilirdi.⁴²⁵

Eğitim derecelere göre verilmekteydi ve dokuz dereceden oluşmaktaydı. İlk derecenin hedefi talebenin her bilgisini, her kanaatini sarsan telkinde bulunmaktı. Bu şüphe buhranı tahsilini ilerletme iştiağını uyandırıyorrsa talebe tereddüt etmeden istenilen taahhüdü verirdi. İkinci dereceye yükselen talebe burada, önceki âlimler, müctehitler, müfessirler hakkında verilen hükümlerin, yazılan tefsirlerin tamamen yanlış olduğu yönündeydi. Çünkü asıl tefsirler, asıl hükümler Allah tarafından yalnız imamlara vahyolunmuştur. O yüzden imamlara itimat etmek gerekir, başkalarının sözü yanlıştır. Üçüncü derece de imamların kim oldukları bildirilirdi. Bunların Muhammed b. İsmail'e kadar yedi imamın olduğu bildirilirdi. Dördüncü derece de peygamberler ile ilgili kısımdır. Asıl peygamberlerin yedi oldukları anlaşılırdı. Muhammed b. İsmail'de bu yedi peygamber içinde zikredilmektedir. Bu peygamberlerin sünnetlerinin manasızlığı üzerinde de ısrar edilirdi. Beşinci derece de talebeye peygamberlerin mahiyetinden bahsedilir. Peygamberlerin hiçbir kutsi mahiyeti olmadığına kanaat getiren talebe altıncı dereceye yükseltilirdi. Altıncı derece de ise ibadetlerden bahsedilirdi. Maksat namaz, oruç gibi dinler tarafından emrolunan ibadetleri iptal etmektir. Onun için bunların yalnız kitleleri idare etmek için uyduruldukları ileri sürülmüştür. Bu kısım ile beraber talebenin peygamberlik ve din hakkındaki itikadı

⁴²² Kaya, "Darülhikme", s. 538.

⁴²³ Mahmut Kaya, "BeytülHikme", **DİA**, C. VI, s. 89-90.

⁴²⁴ Bâtınliliğin davet yöntemleri kısmında bu konu ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

⁴²⁵ Kaya, "Darülhikme", s. 538; Doğrul, **Cennet Fedâileri**, s. 54.

yıkılır. Tabiatta birlik değil, ikilik olduğu söylenirdi, hayır varsa şerde vardır denilerek tevhid konusunda ki inancını da sarsmaya çalışırlar ve yedinci dereceyi de bu şekilde atlatırdı. Sekizinci derecede ise Allah'ın sıfatları ve bu sıfatların bozulmasıydı. Son derece olan dokuzuncu derece de ise talebe artık bazı sırlara muvaffak olurdu. Böylece talebe cahiller kısmından çıkıp âlimler kısmına geçirdi.⁴²⁶

C) ABBÂSÎ DEVLETİNE ETKİLERİ

Devlet adını Peygamberimizin amcası Abbas'tan almaktadır. “Hâşimîler” de denilen⁴²⁷ bu hanedan Emevîler'den yönetimi devralmışlardır. Abbâsîler 750 yılında iktidara gelmişlerdir.⁴²⁸ Abbâsîlerin yönetime geçmesinde Emevîlerden memnun olmayan grupların faaliyetleri de etkili olmuştur. Emevî yönetiminin halka uyguladığı politikalar onlara karşı muhalefeti artırarak yıkılmasına yol açmıştır.⁴²⁹ Ülke içerisindeki memnuniyetsizliği çok iyi kullanan Abbâsîler, Emevîler'e karşı olan gruplara yön verir duruma gelmişlerdir.⁴³⁰

1- Abbâsîler Dönemi Şii-Sünnî Mücadelesi

Şîa'nın Emevîlere olan kin ve düşmanlıkları, Emevîlerin yıkılması ile Şîa'nın bir bakıma galibiyeti demektir. Bu yüzden Abbâsîler ilk kurulduğunda Şîa'nın da desteğini görmüştür. Şîa taraftarları Abbâsîlerin başarısında etkili olduysa da Sünnî İslâm devleti olan Abbâsîler Şîa'ya sırt çevirdi. Fakat biz bu süreçte Şîa'nın zaman zaman Abbâsîlere yardımcı olduğunu, halifeleri bazı durumlarda kabullendiklerini görüyoruz.

İsmâîlîlerin Şîa'nın ayrı bir kolu olarak faaliyet göstermeye başlaması İsmâîlîler için dönüm noktası olmuştur. Çünkü Sünnî Abbâsî halifelerinin baskısı dolayısıyla Takıyye uygulayarak belli bir süre gizlendiklerini görüyoruz. Her ne kadar Emevîler kadar olmasa da Abbâsîlerinde uzun süre İsmâîlîlere baskı yaptıklarını görüyoruz. Üç asır daha takıyye uyguladıklarını görmekteyiz. Bu süre içerisinde yani XI. Yüzyılın

⁴²⁶ Doğrul, **Cennet Fedâîleri**, s. 56.

⁴²⁷ Şeraye Yetkin, “*Abbâsîler*”, **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s. 31.

⁴²⁸ Vloten, **Emevi Devrinde Arab Hâkimiyeti**, s. 77.

⁴²⁹ K. V. Zettersteen, “*Abbâsîler*”, **İA**, C. I, Eskişehir 1997, s. 18-22.

⁴³⁰ Yetkin, “*Abbâsîler*”, s. 31-56.

sonlarına kadar dâîlerin faaliyetleri ve öğretileri hakkında çok az şey bilinmektedir. Abbâsîlerin bazı konularda zayıfladığı bir dönemde yeni bir Şîî devleti zuhur etmiş ve Abbâsîleri baskı altına almaya çalışmıştır. İranlı bir Şîî hanedan olan Büveyhoğulları Bağdat'ı alıp Şîî kontrolüne geçirmeye çalışmıştır. İsmâîlî dâîleri ise Güney Irak, Basra Körfezi ve bazı İran topraklarında başarılar kazanmıştır. IX. Asrın sonunda Şîîliğin bir kolu olan Karmatîler Arabistan'ın doğusunda bir devlet kurmayı başardılar. Halifelik karşıtı propagandaların merkezi konumuna geldiler. Özellikle X. Yüzyılda Suriye'de İsmâîlî faaliyetleri yaygınlaştı. Yemen'de de merkezi otoriteyi yine Şîî kökenli bir grup ele geçirmişti.⁴³¹

2- Selçukluların Abbâsîleri Koruma Politikası

Kuzey Afrika'da yeni bir devlet teşebbüsü karşımıza çıkmaktadır. Hz. Fatıma'nın soyundan geldiklerini iddia eden Fâtımîler, Fustat merkezli Fâtımî Devletini kurmuş ve burada Abbâsî halifesinin nüfuzunu kırmaya çalışmışlardır. Fâtımîlerin kısa sürede genişlemesinden rahatsız olan Abbâsî halifesi, devletin güçsüz durumda olması hasebiyle güvenlik tedbirleri almakla yetindiler. Fakat Sünnî İslâm halifelerinin etkisi uzun süre devam ederken Şîî halifeleri tekrar etkisini kaybetmeye başladı. Bu süreçte karşımıza Büyük Selçuklu Devleti çıkmaktadır. Selçukluların Sünnîliğe olan bağlılıkları bu konuda etkili olmuştur. Selçuklular siyaset sahnesine girdikleri dönemlerde, Sünnî İslâm dünyası büyük bir kaos içinde bulunuyordu. Şîî Fâtımî Devletinin propaganda ve destekleri sebebiyle Abbâsî hilafeti tam bir çöküş içinde bulunuyordu. İşte tam bu dönemde ortaya çıkan Selçuklular Sünnî İslâm dünyasının koruyuculuğu rolünü üstlenmişlerdir.⁴³² Şayet Selçuklular tarih sahnesine çıkmamış ve Sünnîliği ısrarlarla savunmamış olsalardı, İsmâîlîler hâkimiyeti tamamen ele geçirmiş olacaktı. Selçukluların ortaya çıkışı yok olmaya yüz tutan Sünnîliğin yeniden hayat bulmasına sebep olmuştur. Çünkü Selçuklular bütün sistemlerini Sünnî İslâmı himaye etme ve kuvvetlendirme üzerine kurmuşlardır.⁴³³

⁴³¹ Üçok, *İslam Tarihi: Emeviler – Abbasiler*, s. 115.

⁴³² Üçok, *İslam Tarihi: Emeviler – Abbasiler*, s. 115.

⁴³³ Seyfullah Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, Şema yayınevi, İstanbul 2006, s. 546-547.

Mısır'da ise Şîî halifeliğinin etkisi 1171 yılına kadar devam etti. Selahaddin Eyyûbî'nin son Şîî halifesini bertaraf etmesi ve Mısır'da hutbeyi Abbâsî halifesi adına okutması dönüm noktası oldu. Her ne kadar Fâtımîler yıkılış sürecine girmiş olsa da İsmâîlîler, Sünnî İslâm coğrafyasında faaliyetlerine devam etmiştir. İsmâîlîler, Fâtımî Şîîliğinden ayrılrsa da Fâtımîlerin verdiği zararı aratmayan bir zarar vermiştir. Tabi ki bu zararlar hem Abbâsî hem de Büyük Selçuklu Devletini çok fazla etkilemiştir. İran taraflarında Hasan Sabbâh önderliğinde ortaya çıkan yeni davet için özellikle Abbâsî etkisinden kaçan Şîîlerin yerleştiği bölgeler seçilmiş ve faaliyetlere burada başlanmıştır.⁴³⁴

Abbâsî orduları sarp ve kayalık araziler üzerine yerleşmiş bulunan Hasan Sabbâh'a karşı kesin zafer elde edemiyorlardı. Devrin Abbâsî halifelerinden el-Mustazhır Billâh, Gazzâlî'den eserler yazarak Bâtınîlerin fikirlerini çürütmesini istedi. Gazzâlî bu amaçla Kitâb Fadeihu'l-Bâtînîyye, Huccetü'l-Hak, Muhassılu'l-Hılâf, ed-Dercü'l-Merkûm yahut ed-Derec gibi eserler yazmıştır.⁴³⁵

3- Abbâsî Yöneticilerine Yönelik Suikastler

Hasan Sabbâh döneminde Abbâsîlerle Bâtınîler arasında doğrudan fiili bir mücadele çok fazla karşımıza çıkmamaktadır. Fakat dolaylı yoldan rekabet ve propaganda görebiliriz. Bu dönemde özellikle Selçuklular ile Bâtınîler arasında mücadele vardır. Abbâsîlere bir sonraki temasları ise yine Selçuklu vasıtası ile olmuştur. 1131 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Mahmut ölünce kardeşleri ve oğlu arasında anlaşmazlıklar oldu. Sultan Mesud'a karşı olan bazı emirler onun aleyhine ittifak kurdular, bu ittifaka Abbâsî halifesi el-Müsterşid'i de dahil ettiler. Fakat Sultan Mesud halifeyi 1139 yılında adamları ile esir etti. Halifeyi Meraga'ya götürdü. Halife, Sultan Mesud'un tutsağı iken buraya sızan bir grup İsmâîlî tarafından katledildi. Sünnî İslâm halifesi, İsmâîlîler için her zaman ilk hedefti. Bu olay sonrasında Sultan Mesud'un suça iştirak ettiğini veya ihmalkâr davrandığını düşünenler olacaktır. Halife el-Müsterşid'in ölüm haberi Alamût da coşku ile karşılandı. Yedi gün yedi gece bu olay kutlandı.

⁴³⁴ Lewis, **Haşîşiler**, s. 26-27.

⁴³⁵ İbrahim Ağah Çubukçu, **Türk-İslam Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler**, AÜİF yayınları, Ankara 1987, s. 112; İbrahim Ağah Çubukçu, **İslam Düşünürleri**, AÜİF yayınları, Ankara 1977, s. 38.

Abbâsîlere hakaretler edildi. 1138 yılında Buzurg Ümid'in ölümü üzerine Bâtınîlerin başına oğlu Muhammed geçti. Muhammed b. Buzurg Ümid'in ilk yaptığı icraatlardan birisi de suikast sonucu öldürülen halife el-Müsterşid'in oğlu ve aynı zamanda halefi olan er-Raşid'in öldürülmesi oldu. Er-Raşid Selçuklu Devleti'nin siyasi olaylarına karışmış daha sonra tahttan indirilmiş bir halifeydi. Er-Raşid İsfahân'da hasta olduğu bir vakitte kendi hizmetinde çalışan kişiler (hizmetçi kılığındaki dâîler) tarafından öldürüldü. Bu yeni iktidarın ilk zaferiydi ve Alamût da kutlamalar yapıldı.⁴³⁶

Abbâsîler ve Bâtınîler arasında ilk defa ve sadece belli bir dönemle sınırlı kalmış olan bir dönem vardır ki o da 1210 yılında Alamût'un hakimi olan Celaleddin Hasan dönemidir. Celaleddin Hasan babasının inancını reddetmiştir. Hatta babası hayatta iken ehl-i sünnete uyacağına ve başa geçtiğinde Abbâsî halifesine karşı bid'atı kaldıracığını bile söylemiştir. Gerçekten de öyle yaptı, başa geçtiği zaman kavminden bid'at edenleri azarlamıştır. Onlara şeriatın kurallarını uygulaması konusunda baskı yapmıştır. Bâtınîlerdeki bu değişiklikleri haber vermek üzere Bağdat halifesine ve diğer devletlere elçiler göndermiştir. Bu duruma Abbâsîlerde inanmışlardır, ona şerefli ünvanlar tevcih etmişlerdir. Kendisine Nev-Müslim lakabı verilmiş, Celaleddin Hasan İsmâîlî babasından ziyade Sünnî annesine karşı kuvvetle bağlanmış ve ondan etkilenmiştir. Annesini hacca gönderdiğinde, kervanları Bağdat'a uğramış ve orada saygı ve hürmetle ağırlanmıştır. Fakat bu sırada istenmeyen olaylar cereyan etmiştir. Mekke Şerifinin yeğeninin öldürülmesi hadisesi Bâtınîlere büyük problem yaşatmasına rağmen Celaleddin, Müslüman ittifakını muhafaza etmiştir. Abbâsî halifesi, Geylan emirlerine, onların kızlarıyla evlenmelerini teklif etti. Halifenin, Geylan emirlerine gönderdiği haberde kızlarını Celaleddin Hasan'a vermesini söyledi. Celaleddin de bu durumu onayladı ve Geylanlı dört prenses ile evlendi. Bir sonra ki imam da bu prenseslerden birinin çocuğudur. 1221 yılında Celaleddin Hasan ölmüştür. Celaleddin'in bu faaliyetleri ve izlediği politika farklı şekillerde yorumlanmıştır. O dönemde Celaleddin'in samimiyetine başta halife olmak üzere herkes inanmıştır. Fakat bazı tarihçiler bu durumun sebebini İsmâîlîlerin bir toparlanma süreci yaşamak için böyle bir politika uyguladıklarını söyleyenlerde vardır. Celaleddin'den sonra Alâeddin 9 yaşında başa geçtiğinde, Celaleddin'in politikalarını, Sünnî akideye olan inançlarını vezir devam

⁴³⁶ Lewis, **Haşîşiler**, s. 28.

ettirdi. Fakat artık İsmâîlî memleketlerinde insanlara zorla şeriat hükümlerini uygulatamadı. Bir süre sonra tekrar eski düşünce ve inançlara dönüldü.⁴³⁷

Abbâsî hilafetinin ve Bâtınîlerin sonu yaklaşıyordu. Çünkü doğudan Moğol ordusu etkisini iyiden iyiye gösteriyordu.⁴³⁸ Bâtınîler Hârezmşâhlara düşman olan Abbâsîler ile bir süre daha ilişkileri iyi tutmaya çalışıyordu. Bu dönemde Bâtınîlerin Moğollardan medet umduğunu görüyoruz. Bâtınîler, henüz Moğollar o bölgeye gelmeden elçiler gönderip itaatlerini bildirmişlerdir.

Sonuç olarak Sünnî İslam dünyasını tehdit eden Bâtınîler her ne kadar en büyük sıkıntıyı Selçuklu Devleti'ne yaşatsa da o dönem halifelik makamı olan Abbâsîler her zaman onlar için bir tehditti. Onun için Abbâsîlerde Bâtınîlerin bu faaliyetlerinden nasibini almıştır. Abbâsî halifeleri ve vezirlerinin Bâtınîler için hedef olduğunu ve hatta suikaste uğradıklarını görmekteyiz.

D- EYYÛBÎ DEVLETİNE ETKİLERİ

1- Zengîler Döneminde Eyyûbîler

Zengîler'in devamı olan Eyyûbîler, adını Necmeddin Eyyûb'den alır. Eyyûbîlerin soyu karanlık olmakla birlikte Türk-Kürt-Arap karışımı olduğu söylenir.⁴³⁹ Hezbâniyye Kürtleri'den oldukları ve Revvadiyye aşiretine mensup oldukları güvenilir rivayetlerde geçmektedir.⁴⁴⁰ Revvâdîler'in atası Revvâd'ın Yemen Araplarından olduğu da söylenmektedir.⁴⁴¹ Eyyûbîler, Selahaddin Eyyubi'nin doğduğu yıl olan 1137-1138 Musul'a gelerek Zengî'nin hizmetine girdiler. Balebek şehri ise Necmeddin Eyyûb'e İmadüddin Zengî tarafından 1140 yılında ikta olarak verildi. İmadüddin Zengî 1146 yılında Caber önünde öldürüldü⁴⁴² Oğullarından Nureddin Mahmud Zengî Halep'te

⁴³⁷ Lewis, **Haşîşiler**, s. 69-70.

⁴³⁸ Üçok, **İslam Tarihi: Emeviler – Abbasiler**, s.118.

⁴³⁹ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", **DİA**, C. 12, İstanbul 1988, s. 20; Faruk Sümer, "Eyyûbî Hükümdarı El-Melik-Âdil ve Komşu Türk Hanedanları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1991, s. 11.

⁴⁴⁰ Hülya Çakıroğlu, **Müferricü'l Kurub'a Göre Selahaddin Eyyubî Sonrası ve El-Melikü'l-Âdil Dönemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008, s. 4; Ayşe Dudu Kuşçu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 33.

⁴⁴¹ Ramazan Şeşen, **Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti**, İstanbul 1983, s. 33.

⁴⁴² Kuşçu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı**, s. 38.

yönetimi ele geçirdi. Bunun üzerine Necmeddin Eyyûb'de Dimaşk Atabeyinin hizmetine geçti. Daha sonra buranın valisi oldu.⁴⁴³

2- Selahaddin Eyyûbî Dönemi ve Mısır'ın Zengîlere Bağlanması

Eyyûbîler aslında tarih sahnesine 1164-1169 (H. 559-564) yıllarında çıktı.⁴⁴⁴ Mısır'da Fâtımî Veziri Şaver, vezirlikten uzaktıştırılmıştı. Bunun üzerine Şaver, Nureddin Mahmud Zengî'den yardım istedi. Nurettin Mahmud Zengî Mısırda söz sahibi olması karşılığında kendisine yardım edeceğini söyledi, Şaver de bunu kabul etti. Nureddin Mahmud Zengî 1164 (H. 559) yılında Şaver'e yardım etmek için Şîrkûh'u Mısır'a gönderdi. Şîrkûh'a yardımcı olması için yeğeni Selahaddin'i de yanına verdi. Şîrkûh, Mısır'ın zenginlikleri görerek buranın kolaylıkla ele geçirilebileceğini düşünmüştür. 7.000 civarında ve büyük bir kısmı Türklerden ordusuyla Mısır'a gelen Şîrkûh Mısırda yönetimi ele geçirdi. Fâtımî Halifesi Adıd-Lidinillâh, Şîrkûh'u vezir tayin etti fakat Şîrkûh iki ay sonra hayatını kaybetti. Şîrkûh'un yeğeni Selahaddin ise önce başkumandan seçilmişti.⁴⁴⁵ Amcasının ölümü sonrasında ise Halife Adıd-Lidinillâh tarafından vezir tayin edildi. Böylelikle Selahaddin, hem Fâtımî veziri hem de Nureddin Zengî'nin Mısır ordusu başkumandanı oldu (1169). Fakat asıl tabî olduğu kişi Nureddin Zengî'ydi. Selahaddin önce Fâtımî taraftarlarını ordudan attı. Daha sonra ise 1169 yılında Dimyat'ı kuşatan Bizans-Haçlı kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. 200 yıldır süren Şîî-Fâtımî yönetimine rağmen Sünnî kalmayı başaran Mısır halkı Sünnî-Eyyûbîleri destekledi.⁴⁴⁶ Selahaddin, Mısır'daki Şîî-Fâtımî rejimini yavaş yavaş etkisiz hale getirmeyi başardı. En sonunda da Fâtımî halifeliğini kaldırıp Abbâsîler adına Mısır'da hutbe okuttu.⁴⁴⁷ Bir taraftan da Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı başarılı seferler düzenleyerek birçok yeri topraklarına kattı.⁴⁴⁸

⁴⁴³ C. H. Becker, "Eyyubiler", İA, C. IV, s. 425.

⁴⁴⁴ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*(Artuklular Kısmı), çev. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yay., Erzurum 1992, s. 158.

⁴⁴⁵ Çakıroğlu, *Müferricü'l Kurub'a Göre Selahaddin Eyyubî Sonrası ve El-Melikü'l-Âdil Dönemi*, s. 6.

⁴⁴⁶ M. Fuat Köprülü, "Orta Zaman Türk – İslam Feodalizmi", *Belleten*, V/19, İstanbul 1941, s. 322.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 160.

⁴⁴⁸ Becker, "Eyyubiler", s. 427.

3- Eyyûbîlerin Bağımsızlığını İlan Etmesi

Nureddin Zengî ölünce yerine henüz 11 yaşında olan oğlu Melikü's-Salih Nureddin İsmail geçti.⁴⁴⁹ Atabeyliği Halepteki kumandanlardan Sâde'd-din Gümüştigin'in alması üzerine telaşa kapılan Dımaşktaki emirler, Selahaddin'i Suriye'ye davet ettiler. Gelen davet üzerine 1174 yılında Suriye'ye hareket etti.⁴⁵⁰ Fakat Selahaddin ile anlaşmak istemeyen Halepliler Haçlılar ve Bâtınîlerle iş birliği içine girip onu Suriyeden çıkarmak istediler. Yapılan savaşlar Selahaddin'in galibiyetiyle sonuçlandı ve Selahaddin Halepi kuşattı. Yapılan antlaşmanın ardından 1175 (H. 570) yılında Abbâsî halifesi Mısır, Suriye, el-Cezire'yi Selahaddin'e verdi. Selahaddin de bağımsızlığını ilan etti.⁴⁵¹

4- Bâtınî-Eyyûbî İlişkilerinin Gerginleşmesi

Eyyûbî-Bâtınî ilişkileri, Bâtınîlerin her ne kadar eski gücünde olmadığı döneme rastlasa da Eyyûbîlere en az Haçlılar kadar zarar vermişlerdir. Eyyûbîlerin Bâtınîler ile münasebetleri tam da İran İsmâîlîleri ile Suriye İsmâîlîleri arasındaki ayrılma dönemine rastlamıştır. Suriye Bâtınîlerinin karşısına bu dönemde Zengîler çıkmaktadır. Suriye Bâtınîleri hiyerarşi olarak İran'a bağlıdır, onların emirlerini uyguluyorlardı. Bu arada Raşidüddin adıyla bilinen Sinan ibn Selmân ibn Muhammed, Suriye Bâtınîlerinin yönetimini ele almıştı.⁴⁵² O Bâtınî reislerinin en önemlilerinden biridir. Alamût hâkimi Hasan 1164 yılında kıyameti ilan ediyor, çevre şehirlere ulaklar gönderiyordu. Suriyedeki bütün Bâtınî reislerinden sadece Sinan, Alamût'un otoritesini kabul etmemiş ve tamamen bağımsız bir politika izlemiştir. Bunlar Alamût hâkimlerine veya Nizâri imamlarına hiç benzemezler. En yüksek ve ruhani reis olarak sadece Sinan'ı tanırlar. Sinan'ın yönetimindeki Bâtınîler tarafından izlenen politikayı açıklamak için sahip olduğumuz kaynaklar, gerçekte Bâtınîlerin karışmış oldukları bir dizi özel olaydan ibarettir. Selahaddin'in şahsına yönelik iki cinayet teşebbüsü söz konusudur. Bu olaydan başka, Nurettin ve Selahaddin'e tehdit mektuplarının gönderildiği kaynaklarda

⁴⁴⁹ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 167.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, s. 168.

⁴⁵¹ Becker, "Eyyubiler", s. 427.

⁴⁵² Zeydan, *Selahaddin Eyyubi ve Haşhaşiler*, s. 49.

geçmektedir. Sünnî Müslümanlığın temsilcisi olan Selahaddin, Bâtınîlerin düşmanlığını üstüne çekti. Bâtınîler, ilk anda onu esas düşmanları olarak kabul ettiler ve o andan itibaren Selahaddin'in rakipleri olan Musul ve Halep Zengîlerine iyimser gözle baktılar. Selahaddin tarafından Bağdat halifesine 1181-1182 yılında gönderilen mektuplarda, Musul hükümdarını Bâtınîlerle anlaşmak ve kâfir Haçlılarla görüşmek için onların düşüncesinden faydalanmakla suçluyordu. Ayrıca onlara kaleler, topraklar ve Halep'te bir propaganda evi vermeyi vaat etmekle de itham ediyor. Selahaddin, Haçlılara yaptığı gibi Sinan'a da casusları göndermek niyetinden bahsediyor. Haçlılar, Bâtınîler ve Zengîlerden oluşan üçlü tehdit karşısında İslâm dünyasının koruyucu rolü üzerinde duruyordu. Bu düşünce mantıklı gelmektedir çünkü Selahaddin Eyyûbî'ye düşman olanların kendi aralarında savaşmaktansa ona karşı birleşmeye çalışmaları doğru olabilir. Çünkü bu dönemde Suriye Bâtınîlerinin hakimi Sinan'ın Kudüs Kralı ile yakınlaşması söz konusudur.⁴⁵³

5- Selahaddin Eyyûbî'ye Yönelik Suikast Girişimi

1174 veya 1175 yılında Selahaddin Eyyûbî'ye yönelik Bâtınîler tarafından bir suikast girişimi söz konusudur. Bu olay şu şekilde cereyan etmiştir. Selahaddin Eyyûbî Halip'i kuşattığı sırada, Zengîlerin adına şehri yöneten Gümüştengin Bâtınîlere Selahaddin Eyyûbî'yi öldürmeleri karşılığında kendilerine para ve toprak vereceği söylenmektedir.⁴⁵⁴ Kuşatma sırasında dâîler gizliden Selahaddin Eyyûbî'nin ordugâhına sızdılar fakat bunlar bir emir tarafından tanındılar. Kendilerini sorguya çektiği için bu emiri öldürdüler. Olay iyice büyüdü fakat bu suikast planında Selahaddin Eyyûbî'ye bir zarar gelmedi. Sinan bu işin peşini bırakmadı. Selahaddin Eyyûbî'ye ertesi sene tekrar bir suikast girişimi oldu. Eyyûbî askerlerinin kılığında girmiş olan dâîler, Azad kuşatması sırasında Selahaddin Eyyûbî'ye saldırdılar, bu olayda Selahaddin Eyyûbî, zırhı sayesinde hafif bir yara ile kurtuldu. Saldırganlar etkisiz hale getirildi. Fakat bu ikinci suikast girişiminden sonra Selahaddin Eyyûbî ciddi tedbirler almıştır. Hatta

⁴⁵³ Lewis, **Haşîşiler**, s. 96.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, **Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi**, s. 171.

akrabalarından olmayan kimselerle bile mümkün olduğu kadar görüşmemeye çalışmıştır.⁴⁵⁵

Sinan'ın Selahaddin Eyyûbî'ye bu kadar düşmanca tavır seğilemesinin başka nedenleri daha vardı. Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'da yaptığı icraatlar ve halifeye gönderdiği mektupta kendisine karşı kurulan komploda Sinan'a yakın olan elebaşların olduğunu söylemesi, ikisi arasında şahsi meselelerin olduğunu gösteriyor. Başka bir mesele ise, 1174-1175 yıllarında Irak'ta Şîî karşıtı dini bir topluluk olan Nübüviyyeden 10.000 süvari, el Bâb ve Buzâa'daki Bâtînî merkezlerine saldırdı. Burada 13.000 kişiyi katlettiler, birçok kişiyi esir ettiler. Bâtînîlerin kargaşasından faydalanan Selahaddin Eyyûbî onların üzerine ordu gönderdi.⁴⁵⁶ Bu ordu Sermîn, Maarratü-Mısırın ve Cebelü's-Summak'a saldırdı ve buradaki halkın çoğunu öldürdü. Selahaddin Eyyûbî, suikast olaylarından sonra Bâtînîlere göz açtırmamaya çalışıyordu. 1176 yılında Bâtînî ülkelerine saldırdı ve Masyaf'ı kuşattı. Fakat bu saldırı uzun sürmedi ve Selahaddin askerlerini geri çekti. Bazı kaynaklarda Selahaddin Eyyûbî'nin Sinan'ın olağanüstü gücünden korkmuş olduğu söylenmektedir. Tabi bu olay Bâtînî kaynaklarda bu şekilde geçmektedir.⁴⁵⁷ İkisi arasında bir anlaşma yapıldığı gerçektir. Çünkü bu olaydan sonra Selahaddin, Masyaf'tan çekilmiştir. Artık Selahaddin Eyyûbî aleyhinde, Bâtînîlerin yaptığı açık bir faaliyetten bahsedilmiyor.⁴⁵⁸

Bâtînîlerin 1192 yılında Kudüs kralı Marki Conrad de Monferrat'ı öldürmeleri bölgede dikkatleri üzerine çekmiştir.⁴⁵⁹ Bu suikast işinde Selahaddin Eyyûbî'nin bir parmağı olduğunu söyleyenler varsa da bu bilgiler kesin değildir ama açık olan bir şey var ki o da bu tarihlerde ve sonra ki tarihlerde Selahaddin Eyyûbî ile Bâtînîler arasında çok ciddi çatışmaların olmadığıdır. Zaten bu suikast olayından bir veya iki sene sonra Bâtînîlerin Suriye hâkimi Sinan hayatını kaybetmiştir. Alamût hâkiminin, Suriyedeki dâîleri tekrar kendi hâkimiyeti alanına almaya çalıştığı görülmektedir. Bu süreçten sonra

⁴⁵⁵ İbnü'l-Ezrak, **Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi**, s. 171.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, **Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi**, s. 176.

⁴⁵⁷ Zeydan, **Selahaddin Eyyubi ve Haşhaşiler**, s. 49.

⁴⁵⁸ Lewis, **Haşhaşiler**, s. 97-98.

⁴⁵⁹ Haşhaşilerin, 1192 yılında Kudüs kralı Marki Conrad de Monferrat'ı öldürdüğü kaynaklarda geçmektedir. Fakat Haşhaşilerin 1221-1255 (Alâeddin Muhammed zamanı) yıllarında Templierler ve Hospitalierlere haraç ödedikleri hatta bunlardan çekindikleri söylenmektedir. Hatta bu tarihlerde bir dönem Kudüs kralı olan II. Frederick'e gelen iki Haşhaşi elçisi Templierler ve Hospitalierlere ödedikleri vergi (haraç) borcunun affedilmesi ve Haşhaşilerin rahat bırakılmasını krala arz etmişlerdir. (Jean de Joinville, **Bir Haçlının Hatıraları**, çev. Cüneyt Kanat, Vadi yay., Ankara 2002, s. 173)

Eyyübîlerle Bâtînîlerin çok fazla bir ilişkisi olmamıştır.

E- HÂREZMŞÂHLAR DEVLETİNE ETKİLERİ

1- Hârezmşâhların Kuruluş Aşaması

Hârezm’de “Hârezmşah” (Harzemşah) unvanıyla hüküm süren ilk hanedan Afrigoğulları’dır (M. 995). Kuteybe b. Müslim zamanında Hârezm⁴⁶⁰ fethedildi. Hârezmşah Eskecemûk’un görevine devam etmesine izin verildi. Abbâsîler zamanında Torkasbâta’nın oğlu Hârezmşah İslâmiyeti kabul ederek Abdullah adını aldı (M. 813-833). Hârezmşah Abdullah b. Eşkâm ise 943-44’de (H. 332) tâbi olduğu Sâ mânî Hükümdarı I. Nuh’a isyan etti. Sâ mânîler X. yüzyılın başlarında bölgeyi kendilerine bağladılar.⁴⁶¹

Sâ mânîlerin valilerinden olan Ebü’l-Abbas Me’ mûn 995 yılında Kâs’ı alarak Afrigoğullarından Ebû Abdullah Muhammed’i öldürdü ve Hârezmşah unvanını aldı. Böylece Hârezm, Me’ mûnîler (995-1017) diye bir hanedanın oldu. XI. yüzyılda Hârezm’deki karışıklıklara müdahale eden Sultan Gazneli Mahmûd, Me’ mûnîler hanedanına mensup olanları esir ederek başka yere sürdü (1017).⁴⁶² İbni Sînâ, Bîrûnî, gibi kişiler ilime önem veren Me’ mûnîler döneminde yaşamıştı.⁴⁶³

Sultan Gazneli Mahmûd, Altuntaş el-Hâcib’i Hârezmşah unvanı ile Hârezm’e vali olarak tayin etti (1017).⁴⁶⁴ Fakat Altuntaş el-Hâcib’in oğlu Harun döneminde Gazneliler ile ilişkiler bozuldu. Sultan Gazneli Mesud, Şah Melik adındaki Cend Emirini Altuntaş ailesinin üzerine gönderdi. Şah Melik 1041 yılında Hârezm ordusunu yenilgiye uğratarak Gürgeç’i ele geçirdi ve Sultan Mesud adına hutbe okuttu. 2 yıl sonra da Tuğrul ve Çağrı Beyler Hârezm’e girdiler. Bu süreçten sonra Hârezm Bölgesi Selçukluların tayin edilen valiler tarafından yönetildi. Sultan Berkyaruk zamanına kadar (1092-1104) önemli olaylar yaşanmayan Hârezm’de, bu dönemde devrin güçlü emirleri arasında mücadele yaşandı. Sultan Berkyaruk da, Habeşî b. Altuntak’ı bu emirleri

⁴⁶⁰ Zeki Velidi Toğan, “*Harizm*”, İA, Eskişehir 1997, s. 240.

⁴⁶¹ M. Fuat Köprülü, “*Harizmşahlar*”, İA, C. 5/1, s. 266.

⁴⁶² Zahîrî’ d-din Ebu’l-Hasan Ali b. Ebu’l-Kasım Zeyd Beyhakî, *Târîh-i Beyhak*, yay. Ahmed Behmenyar, Tahran 1982, s. 765.

⁴⁶³ Köprülü, “*Harizmşahlar*”, s. 266.

⁴⁶⁴ Hasan Geyikoğlu, *Hârezmşahlar ve Doğu Anadolu*, Türkler, C. IV, s. 917.

cezalandırması için görevlendirdi. Habeşî otoriteyi sağladıktan sonra Kutbüddin Muhammed'i de Hârezmşah unvanıyla buranın valiliğine getirdi (1097). Böylece 1231 yılına kadar hüküm süren Hârezmşahlar hanedanının temeli atılmış oldu.⁴⁶⁵

2- Sultan Tekiş'in Bâtınîlere Karşı Verdiği Mücadele

Hârezmşâhlar döneminde Bâtınîlerle olan mücadeleler ilk başlarda pek karşımıza çıkmamaktadır. İlişkilerin başladığı dönem devletin güçlendiği sınırlarının genişlediği dönem olan Sultan Tekiş dönemidir.

Sultan Tekiş'in son yılları Bâtınîler⁴⁶⁶ ile mücadeleler içinde geçmiştir.⁴⁶⁷ Sünni İslâm dünyasına zarar veren bu sisteme karşı mücadele etmeyi kendine büyük görev saydı. İlk olarak "Arslan-güşa" diye anılan meşhur Kâhire Kalesine asker çıkardı. Bu kuşatma 4 ay sürdü fakat içeridekilere dokunulmamak kaydı ile kale alındı. Bu kale Alamût'tan sonra Bâtınîlerin en müstahkem ve en güvenilir kalelerinden biriydi. Sultan Tekiş Alamût taraflarında da fetihlerde bulundu ve çok sayıda Bâtınî öldürdü. Daha sonra 1200 yılında Hârezm'e döndü. Fakat Bâtınîler bunun intikamını almakta gecikmedi. Sultanı kendi üzerlerine Nizamü'l-Mülk Mesud'un saldığını düşünerek kendi usullerine uygun bir tarzda 1200 yılında veziri hançerle öldürdüler.⁴⁶⁸

Vezirin ölümünden dolayı canı sıkılan Sultan Tekiş Bâtınîlere karşı daha amansız bir mücadeleye girişti. Veliahd ve aynı zamanda Horasan valisi olan Kutbü'd-din Muhammed emrine seçme bir ordu vererek Bâtınîler üzerine saldı. Kutbü'd-din Muhammed öncelikle Torşiz Kalesini kuşattı. Bu kuşatma 4 ay sürdü, Sultan Tekiş ikinci bir ordu hazırlatıp sefere çıkacağı sırada bir rahatsızlık geçirdi. Bu rahatsızlık bir müddet sonra onda nefes darlığına sebep oldu. Hastalık iyileşmeye başladığı sırada yolculuğa çıkması sakıncalı olmasına rağmen sefere çıktı. Yolda hastalığı şiddetlendi Şehristan da Çah-ı Arab civarında 1200 yılında hayatını kaybetti (H. 596).⁴⁶⁹

Sultan Tekiş'in ölüm haberi Kutbü'd-din Muhammed'e haber verildi. O sırada

⁴⁶⁵ Köprülü, "Harizmşahlar", s. 270.

⁴⁶⁶ İbrahim Kafesoğlu, Bâtınîlerden bahsederken Mülhid veya Melahide kavramlarını çok kullanmıştır.

⁴⁶⁷ Yazıcı, **İlk Türk – İslam Devletleri Tarihi**, s. 356.

⁴⁶⁸ Ravendî, **Rahatü's-Sudür**, s. 369; Abdülkerim Özaydın, "Harezmsahlar Devleti", **Türkler**, C. IV, s. 889.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, C. XII, S. 101; Mehmet Ali Çakmak, *Moğol İstilas ve Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı*, **Türkler**, C. IV, s. 910.

kuşatma devam ediyordu. Fakat Bâtînîler, Sultanın ölümünden habersiz olduklarından kuşatmanın kaldırılması için birçok taviz verdiler ve 100.000 dinar daha vererek anlaşma yaptılar. Kutbü'd-din Muhammed hemen Hârezm'e döndü. Sultan Tekiş'in naaşı ise Gürgenc'e getirilerek kendi yaptırdığı medresedeki türbeye defnedildi. Bu olaydan sonra Kutbü'd-din Muhammed devletin merkezine vardı. 3 Ağustos 1200 (H.596) yılında Hârezm tahtına oturdu.⁴⁷⁰

3- Muhammed Hârezmşâh'ın Fars ve Azerbaycan Bölgesini Fethi

Sultan Muhammed Hârezmşâh savaşlarda büyük başarılar elde ediyordu. Bu başarılarını Irak Bölgesinin alınması ile taçlandırdı. 1211 yılında Irak da Aydoğmuş'un yerine hükümdar olan Nasürü'd-din Mengli Bey, İsfahân ve Hemedan Bölgesine hakim oldu. Ülke sınırları Mazenderan'a kadar uzanmıştı. Mengli'nin yaptığı icraatlar ile birçok kişiye düşman durumuna düşmüştü. Halife tarafından desteklenen ve Bağdat askerleriyle Hemedan'a yürüyen Aydoğmuş'u öldürtmesinden dolayı, en-Nasır Lidinillah ile de hasım olmuştu. Bunun dışında Bâtînîlere ait kalelere akınlar yaparak Alamût İsmâîlîleri hükümdarı Celalü'd-din Hasan'ı da düşmanları safına katmıştı.⁴⁷¹

Selçuklulara etkisi kısmında bahsettiğimiz Nurettin Muhammed diye adı geçen II. Muhammed'den sonra Bâtînîlerin başına Celalü'd-din Hasan geçti. Celalü'd-din Hasan İsmâîlîler arasında farklı bir kişiliğe sahipti. Kendisinden önceki İsmâîlî liderlerinden farklı bir politika izlemiştir. Veliâhd olduğu dönemde babasına karşı muhalefete girmiştir. Abbâsî halifesine ve civardaki diğer hükümdarlara, İsmâîlîlerin başına geçtiği takdirde ülkesinde İslâmiyetin şîârlarını ihya edeceğini duyurmuştur. 1210 yılında babası ölünce Bâtînîlerin hükümdarı oldu, toprakları içerisinde mescitler yaptırmaya başladı. Horasan'dan İran'dan gelen fakihlere izzet ve ikramlarda bulunuyordu. Halifeye, Muhammed Hârezmşâh'a ve başka İslâm meliklerine elçiler göndererek normal siyasi münasebetlere girişti. Herkesten evvel onun Müslümanlığına hükmetmiş olan halife tarafından samimi alaka ile karşılandı. Müslümanlığa dâîr verilen fetvalarda onunla dostane ilişkilerin şer'an bir mahzur olmayacağı ilan edildi. Bu yüzden "Nev Müslüman" diye şöhret bulan Celalü'd-din hemen Irak meselelerine

⁴⁷⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Harezmsahlr Devleti Tarihi**, TTK basımevi, Ankara 2000, s. 146-147.

⁴⁷¹ Kafesoğlu, **Harezmsahlr**, s. 199.

karıştı ve daha ziyade halifenin politikalarında önemli rol oynadı. Halife en-Nasır, Mengli'ye karşı Atabey Özbek ve Celalü'd-din Nev Müslümana haber vererek üçlü bir ittifak oluşturdu. Yapılan anlaşmaya göre Mengli yenilince Irak-ı Acem (İran bölgesi) üç müttefik arasında paylaşılacaktı. Bu amaçla öncelikle Celalü'd-din, Atabey Özbek'e yardım etmek için Azerbaycan'a gitti. Bu sırada halife ordusunda Muzafferü'd-din Sunkur idaresinde yola çıktı. Büyük bir ordu ile karşılaşan Mengli, gelen orduları Kerec Bölgesinde karşıladı. Mengli ilk zamanlarda Özbek'in olduğu kısmı bozguna uğratsa da ertesi günlerde yenildi ve kaçmak zorunda kaldı, ordularıda böylece dağıldı. Celalü'd-din Hasan ise anlaşma gereği Zencan, Ebher ve civarına dâîlerini yerleştirerek Alamût'a gitti. Özbek ise Mengli'yi bulup onu öldürerek başını halifeye gönderdi, Bağdat da sevinçle karşılandı. İran Bölgesinde aldığı yerleri ise Seyfü'd-din Oğlımış'ın emrine verdi.⁴⁷²

Aslında kaynaklarda Seyfü'd-din Oğlımış'ın Sultan Muhammed Hârezmşâh'ın emrinde olduğu geçmektedir. İran Bölgesine yerleştirilen Oğlımış her fırsatta hutbeyi Sultan Muhammed Hârezmşâh adına okutmuştur.⁴⁷³

İlk başlarda bu olayı halifenin de Özbek'in de bildiği halde ses çıkarmadığını görüyoruz. Fakat Seyfü'd-din Oğlımış Hârezmşâh hâkimiyetini Bağdat kapılarına kadar getirmesi üzerine halife en-Nasır Lidinillah gizli faaliyetlere girişti. Bu iş için de Bâtınî hükümdarı Celalü'd-din Hasan'dan faydalandı. Halifenin her istediğini kayıtsız şartsız kabul eden Bâtınî hükümdarı halifenin emri üzerine fedâîlerini kullanarak Oğlımış'ı öldürttü. Oğlımış, Hicaz'dan dönen İran hacıları içerisine hacc kıyafeti ile yerleşmiş olan dâîler tarafından öldürülmüştür.⁴⁷⁴

Sultan Muhammed Hârezmşâh ise Semerkand civarında bulunuyordu. Oğlımış'ın öldürüldüğü haberini alınca 100.000 kişilik bir ordu ile harekete geçti. Fakat Muhammed Hârezmşâh'ın uzakta olması ve İran'ın müdafasız olması üzerine Özbek, İsfahân'ı hâkimiyeti altına aldı. Fars Atabeyi Sa'd da Rey, Kazvin ve Simran Bölgesini istila etti. Durumu öğrenen Sultan Muhammed ordudan seçtiği 12.000 kişi ile daha süratli ilerledi. Sa'd, Sultan Muhammed'in bu kadar kısa sürede geleceğini tahmin etmemişti o yüzden karşısında savaştığı ordunun Özbek'in ordusu zanetti ve şiddetli bir

⁴⁷² Kafesoğlu, **Harezmsahlr**, s. 200-201.

⁴⁷³ İbnü'l-Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, C. XII, S. 105.

⁴⁷⁴ Kafesoğlu, **Harezmsahlr**, s. 202.

mücadeleye girişti. Fakat hükümdarlık sancaklarının Muhammed Hârezmşâh'a ait olduğunu görünce bu savaşı kaybedeceğini anladı. Düşündüğü gibi de oldu, ordusu dağıldı, kendisi de esir edilerek Sultanın huzuruna çıkarıldı. Özbek İsfahân da iken Sa'd'ın esir alındığını haber almış, hemen Hemedan'a doğru çekilmiştir. Fakat Sultan Muhammed'in hemen oraya geleceğini tahmin etmemişti. Sultan'ın da Hemedan da olduğunu öğrenince Hârezmşâhlar ganimetleri yağmayla oyalanırken kaçmayı planladı. Veziri Rebibü'd-din Ebû'l-Kasım ise çok korunaklı olan Kazvin Kalesine sığınmasını tavsiye etti. Fakat ağırlıkları ve hazineyi askerlerin çoğunluğu ile beraber Tebriz'e gitmeleri için güvenilir komutanlar eşliğinde yola çıkardı. Kendisi ise sadık askerlerden seçtiği 200 süvari ile Azerbaycan taraflarına kaçtı. Özbek, Hârezmşâhların dikkatini hazine üzerine çekerek kaçmayı başardı. Planladığı gibi oldu, Özbek'in ganimet ve hazineleri Sultan Muhammed'in eline geçti ve Özbek'in veziri de yakalandı. Bu olay üzerine Özbek, Sultan Muhammed'e tabi olduğunu bildirdi, ona altın ve mücevherler gönderdi, onun adına sikke bastırdı ve hutbe okuttu, Kazvin Kalesini de Sultan'a bırakmak zorunda kaldı. Bâtıniler tarafından alınan Zencan ve Ebher bölgeleri Hârezm kuvvetleri tarafından kısa sürede tekrar ele geçirildi. Sultan Muhammed Hârezmşâh aldığı bu bölgeyi oğullarından Rüknü'd-din Gursançtı'ya verdi.⁴⁷⁵

4- Abbâsî-Hârezmşâh Mücadelesi ve İsmâiliye Tarafgirliği

Abbâsî halifeliği Bağdat ve çevresinde Halife Nâsır Lidinîllah'ın (1180-1225) başarılı idaresi sayesinde geçici bir itibar kazanmıştır.⁴⁷⁶ Ancak hilafet yönetimi, dışarıda ve içeride çeşitli tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Dışarı da Haçlıların İslâm fetihleriyle başlayan kadim düşmanlıkları henüz devam etmektedir. İçeride ise doğuda gittikçe önem kazanan, sınırları halifelik aleyhine genişleyen Harizmşahlar Devleti vardır. Bu devlet, İran'ın büyük bir bölümünü elinde bulundurmaktadır. Aynı zamanda Abbâsî Devleti için büyük bir tehdit unsurudur. Tehlikenin ilk adımı olarak Harizmşah Muhammed'in doğal metbuiyet anlamına gelen ve daha önce Büveyhîler ve Selçuklularda olduğu gibi sultan adına hutbe okuma talebi, halife en-Nâsır Lidinîllah

⁴⁷⁵ Kafesoğlu, **Harezmsahlr**, s. 203-204.

⁴⁷⁶ F. Taeschner, "*Nâsır Li-dinillah*", **İA**, C. IX, Ankara 1977, s. 92.

tarafından reddedilmiştir.⁴⁷⁷ Bunun üzerine Harizmşah Muhammed, Halife Nâsır Lidinîllah'ı azletmek için çalışmalara başlamıştır. Kendisini gecesi ve gündüzüyle İslâm için cihad eden komutan olarak sunmuş; Halife Nâsır Lidinîllah'ı da böyle bir komutanın kuyusunu kazmakla suçlamıştır. Muhammed Harizmşah, seyyidlerden Alâ el-Mülk'ü, Tirmiz'den getirterek yeni halife olarak atamıştır. Muhammed Hârezmşâh'ın bu siyasi atağı karşısında sıkışan Halife Nâsır Lidinîllah'ın, Cengiz Han'dan yardım istediği ifade edilmektedir.⁴⁷⁸

Büyük bir devlet teşekkülü oluşturan Hârezmşâhlar halifeye karşı yukarıdaki olaylar münasebetiyle farklı tavırlar içerisine girmiştir. Halife Nasır Lidinillah ve Sultan Muhammed Hârezmşâh birbirlerine karşı amansız bir rekabete giriştiler. Bu olumsuz münasebetler Sultan Tekiş zamanında patlak vermeye başlamıştı. Çünkü halife dini mahiyet dışında bazı olaylar içerisinde bulunmaktadır. Diğer taraftan Sultan Muhammed Hârezmşâh'ın da halifenin otoritesini kırmak için dini meselelere el atması iki devletin arasını iyice açmıştır.⁴⁷⁹ Hatta halife Hârezmşâhları yıkmayı bile göze almıştır. Bunu şuradan anlıyoruz Hârezmşâhlar ile Gurlular arasındaki mücadele sırasında halife tarafından Gurlulara destek verildiğini ve Gurluların, Hârezmşâhları yıkmaları konusunda telkinlerde bulunduğu dâîr mektuplar bulunmuştur. Cüveynî'ye göre halife, benzer bir durumu Karahıtaylara verdiği destekle de göstermiştir.⁴⁸⁰

Abbâsî Halifesi Nasır Lidinillah, Bâtınîlerin hükümdarı Celalü'd-din Hasan'ın kendisine en büyük yardım sağlayanlardan biri olduğunu düşünmekteydi. 1212 yılında Celalü'd-din annesini hacca gönderirken yanına bir hacı kafilesi vererek Abbâsî halifesini ziyaret etmelerini söylemiştir. O sırada Hârezm hacı kafilesi de Bağdat'da bulunuyordu. Halife, Sultan Muhammed Hârezmşâh'tan dolayı Hârezm kafilesine çok fazla itimat göstermemiş fakat Bâtınî kafileye çok fazla itimat göstermiştir. Bu durum sultanı sinirlendirmiştir. Bu olay üzerine Hârezmşâhlar Bağdat'da kendileri adına hutbe okutmalarını gayet tabii bir olay olarak görmeye başladılar. Karahıtayları yenip civardaki bütün kaleleri alıp o mevkideki en güçlü devlet olmaları kendi adına hutbe okutmalarını gayet tabii bir olay olarak görüyorlardı. Nasıl daha önce Büveyhoğulları

⁴⁷⁷ Hanifi Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, Ötüken yay., İstanbul 2010, s. 54.

⁴⁷⁸ Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi yay., İstanbul 1989, s. 758; H. İbrahim Hasan, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi**, çev. İsmail Yiğit, Kayıhan yay., İstanbul 1988, s. 174-175.

⁴⁷⁹ Yazıcı, **İlk Türk – İslam Devletleri Tarihi**, s. 361.

⁴⁸⁰ Kafesoğlu, **Harezmsahlar**, s. 214.

burayı ele geçirince kendi adına hutbe okuttuysa daha sonra Selçuklularda orayı ele geçirince kendi adına hutbe okuttuysa şimdi de Hârezmşâhlar adına hutbe okutulması doğal bir olaydır. Çünkü Hârezmşâhlar, Selçuklulara ait olan “Sultan-ı İslâmın” kendilerine geçtiğini iddia ediyorlardı.⁴⁸¹

Muhammed Hârezmşâh, farklı bir yol denemeye başladı. Halife Nasır Lidinillah yerine başka birini halife seçtirmeyi planlıyordu. Böylece Bağdat’ı rahatlıkla ele geçirebilecekti. Ülke içerisinde faaliyetlere girişti, Abbâsî halifesini halkın nazarında kötüleyici faaliyetlerde bulundu, dönemin önde gelen fakihlerinden fetvalar aldı. Sultan Muhammed, Halife Nasır Lidinillah’ın yerine Alaü’l-Mülk-i Termizi’yi halifelik için düşünmekteydi. Celalü’l-din Hasan’ı da sindirdikten sonra Hemedan’dan Bağdat’a hareket emri verdi. Bu tehlikeli durumdan kurtulmak isteyen halife tanınmış bir kişi olan Şihabü’l-din-i Sühreverdi’yi elçi olarak görevlendirdi. Sultan, Sühreverdi’ye büyük saygı duyuyordu. Fakat Sühreverdi’nin nasihatları fayda vermedi. Sultan 1217 yılında kalabalık bir orduyu halife üzerine gönderdi. Ordu Esedabad Bölgesine geldiklerinde şiddetli bir kar fırtınasına tutuldular. Yoğun kar yağışı ve soğuklar yüzünden atlar ve develer telef oldu, ordu dağıldı. Askerlerin çoğu soğuktan donarak öldü, kalanlar ise orada mağlup oldu. Sultanın bütün planı suya düştü. Bu olay sultanın Müslümanlar üzerindeki etkisini kaybetmesine neden oldu, ilahi bir intikam olarak düşünmeye başladılar. Fakat Sultan kendi ülkesi sınırları içerisinde hutbelerde Abbâsî halifesinin ismini kaldırdığından bahsedilir. Ülkesindeki bazı tarikatların önde gelen kişilerine karşı yaptığı muameleler halk nezdinde değer kaybetmesine sebep oldu.⁴⁸²

Bâtınîlerin başına Celalü’l-din Hasan’ın yerine 9 yaşındaki oğlu Alâeddin Muhammed geçmişti. Bu dönemde Alâeddin küçük yaşta olmasında etkisi ile Sünnî akideler tekrar edilmemeye ve İsmâilî kimliklerine geri dönüş başlamıştır. Alâeddin Muhammed, belli bir yaşa gelince rahatsızlık geçirdiğini ve melankoli⁴⁸³ hastası olduğunu söylerler. Bu yüzden kimse ona karşı çıkmaya cesaret edemiyordu. Ülke içerisindeki bazı şeyleri mazur görülmiştir. Bu sırada Moğol saldırıları etkisini arttırır ve Hârezmşâhları etkisi altına alır. Alâeddin Muhammed’in, Moğollar tarafından

⁴⁸¹ Barthold, V. V., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, çev. Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 127.

⁴⁸² Kafesoğlu, **Harezmsahlr**, s. 214.

⁴⁸³ Alâeddin Muhammed’in yakalandığı hastalıklamelankoli hastalığıydı. Halk arasında sürekli hüznün hali ve yalnız kalma isteği olarak bilinen psikolojik bir rahatsızlıktır. Fakat Alâeddin için zekâ geriliği yaşadığını diyenler de olmuştur. (Lewis, **Haşişiler**, s. 105)

yenilgiye uğratılması sonrasında İran toprakları Moğol hâkimiyetine girmiştir. Moğolların saldırıları karşısında savunabilecek tek güç konumunda olan Harizmşahların ortadan kaldırılacak olması, Moğol hükümdarı Hülâgu'nün batıya ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Zaten Ögeday Han zamanından beri, yaklaşık 35 yıllık bir süredir İran toprakları, Karakorum'dan gönderilen Moğol komutanlar tarafından yönetiliyordu. Harizmşahların ülkede uyguladıkları yanlış vergi sistemi ve politikalar nedeniyle de halkın nazarında etkileri azalmıştır. Hanedan içi çatışmalar ve siyasi zaafılar nedeniyle istenilen birliğin sağlanamaması, Moğollara karşı direnmeyi güçleştirmiştir. Bu siyasi dağınıklık ister istemez iktisadi buhranı da beraberinde getirmiştir.⁴⁸⁴

Son Hârezmşâh Sultan Celeleddin, harabe halindeki devleti yeniden düzenlemeye çalışırken, Bâtınîler ise etki alanını genişletmeye çalışıyordu. Bu dönemde Bâtınîler, Girdkuh kalesinin yakınındaki Damgan şehrini ele geçiriyorlar ve Hârezmşâh'ın, dâîlerin katliamını emrettiği Rey şehrini almaya çalışıyorlardı. 1227 yılında Sultan Celeleddin, Bâtınîleri ateşkesi kabul etmeye ve Damgan şehrinden dolayı kendisine vergi ödemeye zorluyordu.⁴⁸⁵

Kısa bir süre önce Hârezmli olan Orhan adlı bir subay, Bâtınîlere yaptığı baskınlar sonrasında öldürülmüştü. Alâeddin'in rahatsızlığı gittikçe daha da şiddetlendi ve oğlu Rükneddin babasına karşı Moğollara sığınmayı düşünüyordu. Moğolların yardımı ile de Bâtınîlerin başına geçmeyi planlıyordu. Fakat bu sırada Rükneddin bir hastalık geçirdi ve yola çıkamadan yatağa düştü. Rükneddin hasta olduğu bir sırada birgün babası Alâeddin sarhoş bir şekildeyken meçhul bir saldırgan tarafından katledildi (1255). Katilin Alâeddin'in en yakınındaki adamlardan biri olduğu bilgisine ulaştılar. O kişiyi, karısını ve çocuklarını öldürdüler ve Bâtınîlerin başına ise Rükneddin geçti.⁴⁸⁶

5- Moğol Saldırıları ve Alamût'un Düşüşü

İslâm dünyasında, özellikle İran, Irak ve Suriye bölgesi XIII. yüzyılda siyasi ve içtimaî açıdan karışık bir durum arz etmektedir. Dünya coğrafyasında sınırları alt üst eden Moğol saldırılarını anlamadan İslâm dünyasının durumunu netleştirmek oldukça

⁴⁸⁴ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, s. 56.

⁴⁸⁵ Aydın Taneri, "*Selçuklu – Osmanlı Çizgisinde Harzemşahlar Vezareti*", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1977, s. 37.

⁴⁸⁶ Lewis, *Haşîşiler*, s. 74-75.

zor görünmektedir. Bu dönemde parçalanmış İslâm dünyası söz konusudur. İran Selçukluları ortadan kalkmış, Anadolu Selçukluları Haçlı Seferleri yüzünden zayıf düşmüştür. Cengiz Han'ın iktidara gelişinden bir süre önce, İran Selçuklularına ait yıkıntının üzerine başkenti Semerkand olan, Hindistan'ın sınır bölgelerine kadar uzanan ve nüfusu çoğunlukla İranlı olan Harizmşahlar Devleti kurulmuştur. Bu esnada Mısır ve Suriye'ye hakim olan Eyyübîler, Anadolu Selçuklularıyla yaptıkları mücadelelerde oldukça yıpranarak parçalanma dönemine girmişlerdir.⁴⁸⁷

Yedisu'nun kuzeyinin 1211'de Moğollar idaresine geçmesiyle Moğol-Harizmşah komşuluğu meydana gelmiştir.⁴⁸⁸ İki devlet arasında dünya tarihi açısından da önemli olan Otrar hadisesi⁴⁸⁹ meydana gelmiştir (1219). Aslında iyi bir siyasi okuma eksikliğinden kaynaklanan Otrar faciasıyla Alâeddin Muhammed, Cengiz Han'a Maverâünnehr'e girme, Semerkand ve Buhârâ gibi Türk-İslâm tarihi açısından önemli şehirleri harap etme imkânı vermiştir. Ayrıca Cengiz Han'a batıya doğru yürüme, dünya tarihine çıkma ve bir anlamda geleceğin imparatorluğunu kurma fırsatını sunmuştur.⁴⁹⁰

Alâeddin Muhammed'in yenilgisinden sonra Moğolların batıya ilerleyişi hız kazanmış ve karşısına çıkabilecek güç kalmamıştır.⁴⁹¹ Moğollar, Harizmşahların dengeli politika izlememeleri nedeniyle, Horasan'daki boşluğu iyi değerlendirmişler, Cengiz Yasasının "itici" gücüyle hücumlarını yapmışlardır (1218-1222). Bu sayede İran'ın kuzeyine yönelmiş, bir dereceye kadar Horasan Bölgesi Moğol idaresine girmiştir.

Moğol otoritesi, bazı bölgelerde, özellikle de Müslümanların yoğun olduğu Horasan ve İran Bölgesinde istenilen düzeyde tesis edilememiştir. Özellikle de Kuhistan ve Alamût Bölgeleri, Alp dağları dizisinin güney bölgelerindeki vadilerde, terör estiren Bâtînî kaleleri hala vardı. Moğolların batıya doğru genişlemesi için bu problemi halletmesi gerekiyordu. İşte bu amaçla kurultayda Alamût'un kaldırılması karara bağlanmıştır.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, s. 53.

⁴⁸⁸ Barthold, W., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 420.

⁴⁸⁹ Aydın Taneri, "*Hârizmşahlar*", **DİA**, C. XVI, İstanbul 1997, s. 228 – 231.

⁴⁹⁰ İsenbike Togan, "*Cengiz Han ve Moğollar*", **Türkler**, C. VIII, Ankara 2002, s. 245; Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, s. 57.

⁴⁹¹ H. Ahmet Özdemir, "*Moğol İstilasının Sebepleri*", **Türkler**, C. VIII, Ankara 2002, s. 302 – 305.

⁴⁹² Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, s. 58.

Bâtînî liderlerden Celaleddin Hasan, Cengiz Han'a elçi göndererek itaatini arz etmiş, Harizmşah Devleti'ne son vermesi için onu teşvik etmiştir. Bâtînîlerin ortadan kaldırılması, Moğolların batıya yönelik politikalarının bir sonucudur. Otoritelerinin temini konusunda Bâtînîleri önlerindeki en önemli askeri sorun olarak algılamışlardır. Aslında Karakorum'un Bâtînîlere bakışı, Güyük Han zamanında değişmiştir. Güyük Han, Abbâsî halifeliği adına gelen başkadı Fahreddin ile Alamût'u temsilen gelen Alâeddin Muhammed'e yarlıg⁴⁹³ vermeyerek onları reddetmiştir. Bâtînîler, Moğolların bitmek bilmeyen dünya fetih politikalarının bir sınırı olmadığını ve yakında aynı tehlikenin kendi başlarına geleceğinin farkında olmuşlardır. Bu amaçla onlarda Moğollara karşı diğer devletlerden yardım istemişler fakat hiçbir devletten olumlu bir yanıt alamamışlardır. Bunun üzerine Bâtînî liderleri de tedbir olarak kalelerini sağlamlaştırma yoluna gitmişlerdir. Moğolların Bâtînîlere karşı savaşında Müslüman halkın şikâyetleri de etkili olmuştur. Kâdi'l-kudat Şemseddin el-Kazvinî, Mengü Han'ın huzuruna çıkıp Bâtînî kalelerinin yok edilmesi gerektiği konusunda onu ikna etmeye çalışmıştır. Çünkü Kazvin halkı Bâtînîlerin saldırılarından emniyette olmak için sahip oldukları ev eşyalarını akşam olunca bodrumlara indirmişlerdir.⁴⁹⁴ Bu nedenle Sünnî Müslümanlar, putperest Moğolları, Bâtînîlere tercih etme noktasına gelmiştir.⁴⁹⁵

Moğol Hükümdarı Hülâgu, başta Alamût olmak üzere, sayıları yüzlerle ifade edilen Bâtînî kalelere⁴⁹⁶ saldırmadan önce, kale liderlerinden teslim olmalarını istemiştir. Taarruza geçen Hülâgu, ilk başta Bâtînî kalelerde başarılı olamamışsa da daha sonra tehdit, korkutma ve yıldırımlarla sonuca ulaşmıştır.⁴⁹⁷ Alamût'un lideri Rükneddin, her ne kadar teslim olmayı istemesede bir kısım Bâtînî Hülâgu tarafına geçmiştir. Bu olayı gören Rükneddin, teslim olmaktan başka çare olmadığını anladığında, aralarında Nasirüddin Tûsî'nin de bulunduğu vezirleri ve ileri gelen seçkinlerle birlikte teslim olmuştur. Rükneddin teslim olduktan sonra diğer kalelerdeki dailere de teslim olmaları için haber göndermiş fakat Rükneddin'i dinlemeyenler teslim olmak istemeyenler çıktı. Alamût kalesindekilerin ise aç bırakılmasıyla teslim olduğu

⁴⁹³ **Yarlıg**: Padişahların herhangi bir iş hakkında tuğra veya nişanını taşıyan yazılı emri demektir. İlhanlıların, İslamiyeti kabul etmelerinden sonra kullanılmış bir kavramdır. Osmanlılardaki "ferman" kavramının karşılığıdır. (Kamalov, "Yarlık", **DİA**, s. 335)

⁴⁹⁴ Henry H. Howorth, **History of the Mongols**, London 1890, s. 107.

⁴⁹⁵ Şahin, **İlhanlılar Döneminde Şülik**, s. 61 – 62.

⁴⁹⁶ Özeydin, "Alamut", s. 336.

⁴⁹⁷ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957, s. 59.

kaynaklarda geçmektedir. Bâtînî hareketi henüz tam anlamıyla kökünden kazılmış olmamakla birlikte büyük oranda etkisiz hale gelmiştir, Ön Asya için kurtuluş olmuştur. Böylece İslâm dünyasında bir buçuk asırdan fazla süren, tehdit ve korku unsuru olan bu grup ortadan kaldırılmıştır.⁴⁹⁸ Alamût'un düşmesinden sonra orada bulunan değerli eşyalar Hülâgu'ye getirilmiş, silah ve mühimmata el konulmuştur.⁴⁹⁹ Yıllardır biriktirilen eserlerin yakılması talimatı verilmiştir. Bu sefere iştirak eden Cüveynî, Hülâgu'den aldığı özel izinle orada bulunan Bâtînîlere ait eserlerin yakılmasını, onun dışındaki diğer eserlerin kurtarılmasını sağlamıştır.⁵⁰⁰

Her ne kadar Bâtînîlerin merkezi olan Alamût Kalesi yıkılsa da farklı yerlerde az da olsa etkili olmuşlardır. Fakat hiçbir zaman eski güçlerine ulaşamışlardır. Bâtînîlerin İlhanlılar döneminde Memlûklerle işbirliğine girerek Irak'ta ve 1314 yılında da Şam'da İlhanlı komutanlarını öldürmüşlerdir. Yaklaşık iki asır varlığını sürdüren terör hareketinin bir anda bitmesini düşünmek doğru olmayacaktır.⁵⁰¹

F- MEMLÛK DEVLETİNE ETKİLERİ

1- Memlûklerin Kuruluşu ve İzzeddin Aybek Zamanı

Eyyûbî Hükümdarı Necmeddin Eyyûb'un getirttiği Türk asıllı Memlûklerden (Kölemenler) oluşan bu özel birlikler çok geçmeden Eyyûbî ordusunda önemli hale gelmiştir. Fakat daha sonraki Eyyûbî hükümdarı Turan Şah onların son zamanlardaki başarılarını kıskandı ve liderlerini görevden almaya başladı. Fakat Turan Şah'ın ölümüyle Eyyûbî Devleti yıkılmış onun yerine Mısır'da Memlûk Devleti kurulmuştur.⁵⁰²

Hükümdarlardan İzzeddin Aybek tahta çıkınca Memlûkler Devleti Mısır'da resmen kuruldu. İzzeddin Aybek, tahtından ayrılıp Eyyûbîlerden 6 yaşındaki Melikü'l-

⁴⁹⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 60-61.

⁴⁹⁹ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîlik*, s. 62 – 63.

⁵⁰⁰ Ebu'l-Ferec, *Tarîhu muhtsari'd-düvel*, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya, Maarif matbaası, İstanbul 1941, s. 28; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 534 – 573.

⁵⁰¹ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîlik*, s. 62 – 63.

⁵⁰² M. Sobernheim, "*Memlûkler*", *İA*, C. VII, s. 690.

Eşref Musa'yı tahta çıkardı. Abbâsî halifesinin de araya girmesiyle Suriye Eyyübîleri Memlûk Devleti'ni resmen tanıdı.⁵⁰³

2- Moğol Saldırısı ve Aynicâlüt Savaşı

İzzeddin Aybek, Moğolların Bağdat'a saldırdığını haber alınca çocuk yaştaki sultanı tahttan indirdi kendisi yeniden tahta çıktı. Bu arada siyasî bir evliliğe niyetlenmesi ve Musul Emîri Bedreddin Lü'lü'nün kızıyla nişanlanması yüzünden hanımı Şecerüddür'ün emriyle bir suikast sonucunda öldürüldü. İzzeddin Aybek'in Memlûkleri de onun önceki hanımından oğlu Nureddin Ali'yi sultanlığa, aralarından Kutuz'u da sultan nâibliğine getirmişlerdi.⁵⁰⁴ Fakat Moğolların Suriye istikametinde ilerlemesi üzerine Kutuz oy birliğiyle sultan ilân edildi. Kutuz, Hülâgû'nun teslim olma tekliflerini reddederek ordusunun başında Filistin'deki Aynicâlüt mevkiine kadar geldi. Burada Moğollar'a karşı, tarihin akışını değiştiren savaşlardan sayılan Aynicâlüt Savaşı'nı kazandı ve Suriye'nin büyük kısmı Memlûklerin eline geçti.⁵⁰⁵ İtaat arzeden Hama, Humus ve Kerek Eyyübî emirleri görevlerinde bırakıldı. Bu zaferle Memlûkler İslâm dünyasının en büyük devleti haline geldiler.⁵⁰⁶

3- Sultan Baybars ve Bâtınî İlişkileri

Bâtınîlerin faaliyetleri XIII. Yüzyılda Moğol istilalarının ardından durdurulabildi ve Bâtınîler küçük bir tarikat haline geldi. Bâtınîlerin bu eylemleri, Sünnî halifeliğini ve kurumunu yıkmayı amaçlayan son ciddi girişimlerdir.⁵⁰⁷ Tarihi sürece baktığımızda Bâtınîlerin İran, Irak, Hindistan bölgesinde yoğun olarak buldukları ve etki alanları içerisine buradaki bazı toprak ve kaleleri dahil ettiklerini görüyoruz. Fakat İran İsmâîlîlerin merkezi olan Alamût'un Moğollar tarafından alınması sonrasında Irak-Suriye Bölgesindeki Suriye İsmâîlîleri bir süre daha faaliyetlerine devam ettiler.

⁵⁰³ K. V. Zettersteen, "Müstazi", *İA*, C. VIII, s. 833.

⁵⁰⁴ Süleyman Özbek, *El-Melikü'z-zahir Rükne'd-din el-Bundukdâri Hayatı ve Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988, s. 27.

⁵⁰⁵ İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal – Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", s. 35 – 48.

⁵⁰⁶ Sobernheim, "Memlûkler", s. 691.

⁵⁰⁷ Lewis, *Ortadoğu*, s. 119.

Bu durumda kendi reislerini kendileri seçmek zorunda kaldılar. Bu yüzden içişlerinde sıkıntıların yaşandığını görüyoruz. Moğollar, Bağdat, Halep, Şam civarını ele geçirdi fakat Moğol ordusu Ayn-ı Calut savaşı ile yenilgiye uğradı.⁵⁰⁸ Başlarındaki Emir Ketboğa'nın öldürüldüğü savaşta Moğollar çekilmek zorunda kaldı.⁵⁰⁹ Böylelikle Bâtınîler, bazı kaleleri geri aldı. Bu olay sonrasında Memlûk Sultanı Baybars'a armağanlar göndererek, dostluk kurmaya çalıştılar.⁵¹⁰ Baybars ise bu dostluğa yüz çevirmedi. Fakat Bâtınîlerin haraç aldıkları Müslüman kale ve yerleşim yerlerinde haraç almayacaklarını söyledi. Aynı zamanda Baybars kendi belirlediği Cemaleddin Hasan b. Sabit'i Bâtınîlerin reisi olarak atadı. Fakat Bâtınîler bunu kabullenmediler ve onu öldürdüler. Onun yerine yine Baybars'ın belirlediği Necmeddin İsmail b. Eş-Serani geçer ve bu şekilde Suriye İsmâîlîleri faaliyetlerine devam eder. Baybars onları buldukları bölgede serbest bırakır. Bir süre sonra Memlûk Sultanı Baybars, Suriye Bâtınîlerinin vergilerini kendisine ödemelerini ister ve Bâtınîler bundan sonra vergilerini Memlûklere vererek onlara bağımlı hale gelirler. Hatta bundan sonra bunların reislerini kendileri belirlemeye başlar ve istediğini görevden alırlar. Memlûklerin belirlemiş olduğu Necmeddin bir süre sonra görevden alındı. Sarimeddin'i göreve getirirse de onun da Memlûklere karşı usulsüz davranmasından dolayı tutuklandı ve Mısır'a getirildi, Sarimeddin Baybars'ın emri üzerine öldürüldü.⁵¹¹

4- Suriye Bâtınîlerinin Ortadan Kalkması

Memlûklere bağlanmak istemeyen ve Baybars'ın politikalarından memnun olmayan bazı Bâtınî kaleleri reisleri isyan ettiler. Ayrıca Antakya Kontu VI. Bohemond ile görüşüp yardım istediler. Hatta Baybars'ı öldürmek için iki tane fedâîyi onun üzerine gönderdiler. Baybars bu iki fedâîyi tutuklattı. Necmeddin Bâtınî kalelerini yeniden vermek zorunda kaldı. Sonrasında ise yakalandı ve Mısır'a götürülerek öldürüldü. Baybars Bâtınîlerden aldığı sekiz kaleyi imar ettirdi ve oraya cami inşa ettirdi. Suriye

⁵⁰⁸ M. Ed. Dulaurier, "*Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*", **Türkiyat Mecmuası**, sa. V, İstanbul 1936, s. 131 – 138.

⁵⁰⁹ Kemal Göde, "*Mısır Türk Sultanı Baybars'ın Anadolu Seferi ve Kayseri'ye Gelişi*", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5. Sayı, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1994, s. 84.

⁵¹⁰ Özbek, **El-Melikü'z-zahir Rükne'd-din el-Bundukdâri Hayatı ve Faaliyetleri**, s. 123.

⁵¹¹ Lewis, **Haşîşiler**, s. 103-104; Atıcı Arayancan, **Hasan Sabbah ve Alamut**, s. 129-130.

Bâtînîlerinin elindeki son kale olan Kehf'in de Memlûkler tarafından alınması üzerine Suriye Bâtînîleri son bulur ve bir daha toparlanamaz. Ancak İran Bâtînîlerinin tersine Suriye Bâtînîleri varlıklarını bir süre daha gizliden devam ettirmiştir fakat fiilen yıkılmışlardır. Baybars'ın, Bâtînîlerden faydalandığını görmekteyiz. Baybars, 1271'den itibaren Trablus kontunu Bâtînîler aracılığıyla öldürmekle tehdit etmiştir. 1272 yılında İngiltere Prensi Edward'ın şahsına yönelik bir cinayet teşebbüsü ve 1270 de Philippe de Monferrat'ın Sur'da katledilmesinin teşvikçisi olmuştur. Memlûk sultanlarının rakiplerini safdışı etmek için Bâtînîlerden faydalandıkları anlatılmaktadır.⁵¹²

XIII. yüzyıldan sonra Suriyeli Bâtînîlerin işlemiş olduğu herhangi bir cinayet göze çarpmaz. Eski dinamizmini kaybetmiş, siyasi önemi az olan veya hiç olmayan bir mezhep haline dönüşmüştür. XIV. Yüzyılda ise Suriye ve İran Bâtînîleri arasında kopma meydana geliyor ve artık birbirleri ile ilişkileri kalmıyor. İlerleyen zamanda Suriye'nin Osmanlılar tarafından fethi ile Hama'nın batısında bazı davet kaleleri olarak bazı köyler bilinmektedir. Bu kaleler arasında Kadmüs ve Kehf kadar eski ve ünlü kalelerde vardır. Bunların çoğu özel bir mezhebin mensupları olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir.

⁵¹² Lewis, **Haşîşiler**, s. 104.

SONUÇ

Şîîliğin İsmailî kolundan gelen, Nizârî İsmailî hareketi diğeri bir ismiyle Bâtînîlik hareketi, Fâtımîler zamanına kadar dinî bir teşekkül halinde süregelmiştir. Bâtînîliğin mevcut Şîîliğin farklı bir kolu olarak devam etmesi Fâtımîler zamanında olmuştur. Fâtımîler zamanında Nizâr'ı desteklediklerinden dolayı farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Bâtînîlerin o dönem içerisinde sesini duyuran ve şüanda da Bâtînî dendiği zaman akla gelen kişi Hasan Sabbâh olmuştur. Bâtînîliği Fâtımî Şîîliğinden farklı bir oluşum haline gelmesine Hasan Sabbâh sebep olmuştur. Hasan Sabbâh'ın öncülüğünde oluşan bu hareket kısa sürede Suriye, Irak, İran ve hatta Hindistan bölgelerinde etkili bir güç haline gelmiştir. Fakat artık Bâtînîlik sadece dinî bir hüviyete sahip değildi. Dinî, siyasî, askerî olarak bir oluşum vardır.

Bâtînîleri, özellikle yaptıkları suikastler ve tehditler ile tanımaktayız. Bâtînîlerin bu suikast ve tehditleri, özellikle Abbâsîler yani Sünnî İslâm halifeleri başta olmak üzere Selçuklular, Eyyûbîler, Hârezmşâhlar, Memlûkler üzerinde çok etkili olmuştur. Şîî Fâtımî Devletinin siyasetine büyük faydaları olan Bâtînîler, Sünnî İslâm devletlerindeki önemli devlet adamlarını korkusuzca tehdit etmeleri veya hiç beklemedikleri bir anda yaptıkları suikastler, bu büyük devletlerde hükümdarların ve vezirlerinin korkmasına sebep olmuştur. Bu hadise sadece Sünnî İslâm devletleri için geçerli değildir. Zira zaman zaman Fâtımî devlet adamlarına karşı da bu ve benzeri yöntemler uygulanmıştır. Fakat ilk hedef hep Sünnî İslâm ülkeri olmuştur. Bu durumda dinî-mezhebî düşüncelerinden sıyrılmadıklarını göstermektedir. Bunun dışında Suriye'ye kadar yayılan Haçlılara karşı da bazen anlaşma bazen de suikast yöntemi ile mücadele etmişlerdir.

Cephelerde, savaş meydanlarında büyük başarılar kazanmış bu devletler, hiç alışık olmadıkları bu savaş yöntemleri karşısında çaresiz kalmışlardır. Bu durumun oluşmasında gözünü kırpmadan ölüme giden Bâtînî fedâîlerinin de büyük etkisi vardır. Bu fedâîler aracılığıyla büyük devletleri dize getirmişlerdir. Ortaçağda görülmemiş bir yöntem ile Sünnî İslâm devletlerinin korkulu rüyası oluvermişlerdir.

XII. yüzyıla damgasını vuran Bâtînîler, Hasan Sabbâh'ın ölümünden sonra bir süre daha etkili olsalar da hiçbir zaman Hasan Sabbâh zamanında ki gücüne ulaşamamıştır. Hülâgu'nun Alamût Kalesini ve etrafını yağmalamasına kadar faaliyet

gösteren Bâtînîler, bu olaydan sonra çok küçük gruplar halinde etkisiz bir şekilde devam etmişler ve bir süre sonra da adı dahi duyulmamıştır.

KAYNAKLAR

- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, “*İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri*”, **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 659-668.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç, **Selçuklular**, çev. Ekber N. Necef, Ahmet R. Annaberdiyev, Ötüken yayınları, İstanbul 2006.
- Ahmed b. Mahmud, **Selçuk-name**, haz. Erdoğan Merçil, C. II, Tercüman yayınları, İstanbul 1977.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i, **Müsameretü'l-Ahbar**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Basımevi, II. Dizi-Sa. 38, Ankara 2000.
- AKYÜZ, Yahya, “*Türklerde Eğitim*”, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Pegem yay., Ankara 2007, s. 352-354.
- ALPTEKİN, Coşkun, “*Aksungur el-Porsiki*”, **DİA**, C. II, İstanbul 1988, s. 297.
- ARIK, Feda Şamil, **Türkiye Selçuklu Devleti'nde Siyaseten Katl (1075-1243)**, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- ARIKAN, Adem, **Büyük Selçuklular Döneminde Şîa**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- ASLANAPA, Oktay, “*İlk Müslüman-Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat*”, **Türkler**, VI., Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 15-38.
- ATALAN, Mehmet, **Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri**, Araştırma yayınları, Ankara 2005.
- ATICI ARAYANCAN, Ayşe, **Dağın Efendisi: Hasan Sabbâh ve Alamût**, Yeditepe yayınları, İstanbul 2012.
- Bağdâdî, **el-Fark beyne'l- fırak**, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, TDV Yayınları, Ankara 2005.
- BARTHOLD, V. V., **İslâm Medeniyeti Tarihi**, çev. M. Fuad Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- _____, V. V., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, çev. Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK Basımevi, Ankara 2006.
- _____, V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 420.

- BECKER, C. H., “*Eyyûbîler*”, **İA**, C. IV, Eskişehir 1997, s. 424-429.
- BEDİRHAN, Yaşar, **Ortaçağ Tarihi**, Çizgi Kitabevi, Konya 2004.
- BEYHAKÎ, Zahrû'd-din Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kasım Zeyd, **Târîh-i Beyhak**, yay. Ahmed Behmenyar, Tahran 1982, s. 765.
- BİLGİN, Vecdi, Kübra Yücedoğru, “*On birinci Yüzyılda Siyasal Gerçeklik ve İslâm Siyaset Düşüncesine Etkisi*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, C. XVII, sayı 2, Bursa 2008, s. 729-746.
- BROCKELMANN, C., **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, AÜ. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1974.
- _____, C., “*Mâverdî*”, **İA**, C. VII, Eskişehir 1997, s. 409.
- BÜNDÂRÎ, Feth b. Ali b. Muhammed, **Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra**, çev. Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- BÜYÜKKARA, M. Ali, “*İsmâilî Dâi ve Fâtımî Da'vet*”, **İLAM Araştırma Dergisi**, C. III, sayı:1 (Ocak-Haziran 1998), İstanbul 1999, s. 9-36.
- CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, e yayınları, İstanbul 1979.
- CÜVEYNÎ, Alâe'd-Dîn Atâ Melik, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1998.
- ÇAĞATAY, Neşet, İbrahim Ağah Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, AÜ. Basımevi, Ankara 1985.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “*Gazzâlî*”, **DİA**, C. XIII, İstanbul 1996, s. 489-494.
- ÇAKIROĞLU, Hülya, **Müferricü'l Kurub'a Göre Selahaddin Eyyûbî Sonrası ve El-Melikü'l-Âdil Dönemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2008.
- ÇAKMAK, Mehmet Ali, “*Moğol İstilasası ve Hârezmşâhlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı*”, **Türkler**, C. IV, s. 904-916.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Ağah, **İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar**, AÜİF yay., Ankara 1972.
- _____, İbrahim Ağah, **İslâm Düşünürleri**, AÜİF yayınları, Ankara 1977.
- _____, İbrahim Ağah, **Türk-İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler**, AÜİF yayınları, Ankara 1987.
- DEMİR, Mustafa, **Büyük Selçuklular Tarihi**, Sakarya Kitabevi, Sakarya 2004.

- DEMİRKENT, Işın, **Mikhail Psellos'un Khronographia'sı**, TTK Basımevi, Ankara 1992.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, **Hasan Sabbâh: Cennet Fedâîleri**, Kaknüs yayınları, İstanbul 2010.
- DULAURIER, M. Ed., "*Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*", **Türkiyat Mecmuası**, sa. V, İstanbul 1936, s. 131-138.
- Ebû'l-Ferec, **Tarîhu muhtsari'd-düvel**, çev. M. Şerefeddin Yaltkaya, Maarif matbaası, İstanbul 1941.
- EKİNCİ, Abdullah, **Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket; Karmatîler/Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma**, Odak Yayınevi, Ankara 2005.
- el-Mâverdî, Ebû'l- Hasan Habib, **El-Ahkâmu's- Sultaniyye**, çev. Ali Şafak, Bedir yay., İstanbul 1994.
- en-Nüveyrî, Şihâbeddi Ahmed b. Abdülvahhâb, **Nihâyetü'l-ereb fî Fünûnnü'l-edeb**, XXVI, nşr. Muhammed Fevzî, Kâhire 1984.
- ERDEM, İlhan, "*Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri*", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 31, 2001, s. 35-48.
- FIGLALI, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, Selçuk yay., Ankara 1996.
- _____, Ethem Ruhi, **Günümüz İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı yay., İzmir 2008.
- _____, Ethem Ruhi, "*Abdullah b. Meymun Kaddah*", **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s. 117-118.
- GAZÂLİ, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed, **Feda'ihu'l-Bâtınîyye**, çev. Avni İlhan, **Bâtınîliğin İçyüzü**, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1993.
- GENÇ, Süleyman, "*Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri*", **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 639-658.
- GEYİKOĞLU, Hasan, "*Hârezmşâhlar ve Doğu Anadolu*", **Türkler**, C. IV, s. 917-925.
- GORDLEVSKİ, V., **Gosudarstvo Selçukidov Maloy Azil**, çev. Azer Yaran, **Anadolu Selçuklu Devleti**, Onur yay., Ankara 1988
- GÖDE, Kemal, "*Mısır Türk Sultanı Baybars'ın Anadolu Seferi ve Kayseri'ye Gelişi*", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5. Sayı,

- Erciyes Üniversitesi matbaası, Kayseri 1994.
- GÖKSU, Erkan, **Firavun'un Tahtında Bir Selçuklu Sultanı**, Tokat 2012.
- _____, Erkan, **Türk Kültüründe Silah**, Ötüken yayımları, İstanbul 2008.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkıy, **Oniki İmâm**, derin yay., İstanbul 2005.
- GRAEFE, E., “*Fâtımîler*”, **İA**, C. IV, Eskişehir 1997, s. 521-526.
- Gregory Abu'l Farac, **Abü'l Farac Tarihi**, çev. Ömer Rıza Doğrul, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, **Târîh-i Güzîde**, edit. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.
- HAMMADÎ, Muhammed, **Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü**, çev. İsmail Hatib Erzen, Ankara Ar Basımevi, Ankara 1948.
- HAS, Kenan, “*Mezdekiyye*”, **DİA**, C. XXIX, İstanbul 1988, s. 523-524.
- HASAN, H. İbrahim, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi**, çev. İsmail Yiğit, Kayıhan yayımları, İstanbul 1988.
- HİTTİ, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi yay., İstanbul 1989.
- HİZMETLİ, Sabri, **İslâm Tarihi**, AÜİF. yay., Ankara 1991.
- _____, Sabri, “*Karmatîler*”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul 1988, s. 510-514.
- HÜSEYNÎ, Sadre'd-Din Ebû'l-Hasan, **Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye**, çev. Necati Lugal, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- İbn Kesîr, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, çev. Mehmet Keskin, **Büyük İslâm Tarihi**, çağrı yayımları, C. XII, İstanbul 1995.
- İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)**, çev. Ali Sevim, **Selçuklular Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- _____, **Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb**, çev. Ali Sevim, “*İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb min tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler*”, **Makaleler**, C. II, Berikan yay., Ankara 2005, s. 607-776.
- İbnü'l-Azîmî, **Tarihu'l-Azîmî**, çev. Ali Sevim, **Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler**, TTK yayımları, Ankara 1988.
- İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem**, çev. Ali Sevim, “*İbnü'l-Cevzî el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler*”, **Makaleler**, C. II, Berikan yay., Ankara 2005, s. 437-605.

- İbnü'l Esir, **El-Kamil fi't-Tarih**, çev. Abdülkerim Özaydın, C. X-XI, Bahar yayınları, İstanbul 1987.
- İbnü'l-Ezrak, **Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)**, çev. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yay., Erzurum 1992.
- İLHAN, Avni, “*Bâtîniyye*”, **DİA**, C. V, İstanbul 1988, s. 190-194.
- İmam Ebû'l-Hasan el-Mâverdi, **El-Ahkâmu's-Sultâniyye**, çev. Ali Şafak, **İslâm da Hilâfet ve Devlet Hukuku**, Bedir yay., İstanbul 1976.
- Jean de Joinville, **Bir Haçlı'nın Hatıraları**, çev. Cüneyt Kanat, Vadi yay., Ankara 2002.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Hârezmşâhlar Devleti**, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- _____, İbrahim, “*Nizâmü'l-Mülk*”, **İA**, C. IX, İstanbul 1964, s. 329 - 333.
- _____, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, MEB. Yay., İstanbul 1992.
- _____, İbrahim, **Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İÜ. Edb. Fak. Yay., İstanbul 1953.
- KAMALOV, İlyas, “*Yarlık*”, **DİA**, C. XLIII, İstanbul 1988, s. 335.
- KARA, Seyfullah, **Selçukluların Dini Serüveni**, Şema yayınları, İstanbul 2006.
- KARAKOÇ, Haşim, **Kâdı Beyzâvî ve Nizâmü't-Tevârîh'inin Edisyon Kritiği ve Tahli**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1998.
- KAYA, Mahmut, “*Beytülhikme*”, **DİA**, C. VI, İstanbul 1992, s. 88-90.
- _____, Mahmut, “*Darülhikme*”, **DİA**, C. VIII, İstanbul 1988, s. 537-538.
- KAYA, Pınar, **Büyük Selçuklular Döneminde Bâtînliler ile Yapılan Mücedeleler**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- KAYAOĞLU, İsmet, **İslâm Kurumları Tarihi**, AÜİF. Yay., Ankara 1985.
- KAYHAN, Hüseyin, “*Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri*”, **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 669-677.
- KAZICI, Ziya, **Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi**, İstanbul 1983.
- KOCA, Salim, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, Giresun 1997.
- _____, Salim, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Berikan yayınevi, Ankara 2005.
- _____, Salim, **Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a)**, C. II, Çorum 2003.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken yay., İstanbul 1981.

- _____, M. Fuad, “*Harizmşahlar*”, **İA**, C. V, Eskişehir 1997, s. 265-296.
- _____, M. Fuad, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1949.
- _____, M. Fuad, “*Orta Zaman Türk-İslâm Feodalizmi*”, **Bellekten**, V/19, s. 319-334.
- _____, M. Fuad, **Türkiye Tarihi**, Akçağ yay., Ankara 2005.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, “*Alparslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri*”,
Selçuklu Araştırma Dergisi, sa. IV, Ankara 1975, s. 108-109.
- _____, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)**, C. I, TTK yay., Ankara 2000.
- _____, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)**, C. III, TTK yay., Ankara 2001.
- _____, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 2004.
- _____, Mehmet Altay, **Selçuklular Devrinde Türk-İran İşbirliği**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- _____, Mehmet Altay, “*Tuğrul Bey*”, **İA**, C. XII, İstanbul 1978, s. 14-19.
- _____, Mehmet Altay, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, MEB. Basımevi, Ankara 1986.
- Kummî / Nevbahtî, **Şiî Fırkalar**, çev. Hasan Onat, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2004.
- KURPALİDİS, G. M., **Büyük Selçuklu Devleti'nin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, çev. İlyas Kamalov, Ötüken yay., İstanbul 2007.
- KUŞÇU, Ayşe Dudu, **Eyyûbî Devleti Teşkilatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- KUTLUER, İlhan, “*İlhâd: İslâm Düşüncesi*”, **DİA**, C. XXII, İstanbul 1988, s. 93-96.
- LAMBTON, K. S., “*Atabetü'l-Ketebe'ye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi*”,
Bellekten, çev. Nejat Kaymaz, C. XXXVII, sa. 147, Ankara 1973, s. 365-395.
- LEWİS, Bernard, **Haşîşiler**, çev. Ali Aktan, Sebil yayınları, İstanbul 1995.
- _____, Bernard, **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş yayınları, Ankara 2010
- MAALOF, Amin, **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Telos yayınları, İstanbul 1998.
- MAKDİSÎ, George, **Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı**, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu-Hasan Tuncay Başoğlu, Gelenek yay., İstanbul 2004.
- MANTRAN, Robert, **İslâmın Yayılışı Tarihi**, çev. İsmet Kayaoğlu, AÜİF yay., Ankara 1981.

- MERÇİL, Erdoğan, **Büyük Selçuklu Devleti**, Nobel yay., Ankara 2011.
- _____, Erdoğan, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- _____, Erdoğan, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- _____, Erdoğan, “*Büyük Selçuklu İmparatorluğu*”, **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 597-633.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî-Selçuklular**, çev. Erkan Göksu, Taşhan Kitap yay., Tokat 2011.
- Muhammed Ebû Zehra, **İslâm’da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul 1989.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî, **Rahatü’s-Sudûr ve Ayetü’s-Sürur: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti**, çev. Ahmed Ateş, C. I-II, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliev Saleh, “*Hürremiyye*”, **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1988, s. 500-501.
- NALBANT, Ayşe, Ahmet Vefa Çobanoğlu, “*Selçuklularda Mimari*”, **DİA**, C. XXXVI., İstanbul 2009, s. 392-397.
- Nasır-ı Hüsrev, **Sefername**, çev. Abdülvehap Tarzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.
- Nizamü’l-mülk, **Siyâset-nâme**, haz. Mehmet Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara 1982.
- OCAK, Ahmet, **Selçukluların Dini Siyaseti**, Tarih ve Tabiat Vakfı yayınları, İstanbul 2002.
- _____, Ahmet, “*Nizâmiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim*”, **Türkler**, C. V., Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 721-727.
- ONAT, Hasan, “*Hattabiyye*”, **DİA**, C. XVI, İstanbul 1988, s. 492-494.
- _____, Hasan, “*İbâhiyye*”, **DİA**, C. XIX, İstanbul 1988, s. 252-254.
- _____, Hasan, “*Şiîliğin Doğuşu Meselesi*”, **AÜİF Dergisi**, C. XXXVI, Ankara 1997, s. 79-118.
- ÖZ, Mustafa, “*İsmâiliyye Mezhebi*”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu**, İSAV Yayınları, İstanbul 1993, s. 605-645.
- _____, Mustafa, “*Ca’fer es-Sâdik*”, **DİA**, C. VII, İstanbul 1988, s. 1-3.
- _____, Mustafa, “*Cennâbî Ebû Saîd*”, **DİA**, C. VII, İstanbul 1988, s. 371.

- _____, Mustafa, “*Deysâniyye*”, **DİA**, C. IX, İstanbul 1994, s. 270-272.
- _____, Mustafa, “*Dürzîlik*”, **DİA**, C. X, İstanbul 1988, s. 39-48.
- _____, Mustafa, “*Gâliyye*”, **DİA**, C. XIII, İstanbul 1996, s. 333-337.
- _____, Mustafa, “*Haşîşiyye*”, **DİA**, C. XVI, İstanbul 1988, s. 418-419.
- _____, Mustafa, “*İsmâiliyye*”, **DİA**, C. XXIII, İstanbul 1988, s. 128-133.
- _____, Mustafa, “*Meymûn el-Kaddâh*”, **DİA**, C. XXIX, İstanbul 1988, s. 505.
- _____, Mustafa, “*Mubarekiyye*”, **DİA**, C. XXXI, İstanbul 1988, s. 130.
- _____, Mustafa, “*Müsta’liyye*”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul 1988, s. 116.
- _____, Mustafa, “*Takıyye*”, **DİA**, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 453-454.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “*Alamût*”, **DİA**, C. II, İstanbul 1988, s. 336-337.
- _____, Abdülkerim, “*Berkyaruk*”, **DİA**, C. V, İstanbul 1988, s. 514-516.
- _____, Abdülkerim, “*Hârezmşâhlar Devleti*”, **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 883-896.
- _____, Abdülkerim, “*Hasan Sabbâh*”, **DİA**, C. XVI, İstanbul 1988, s. 347-349.
- _____, Abdülkerim, “*Melikşah*”, **DİA**, C. XXIX, İstanbul 1988, s. 54-57.
- _____, Abdülkerim, “*Muhammed Tapar*”, **DİA**, C. XXX, İstanbul 1988, s. 579-581.
- _____, Abdülkerim, “*Müstansır-Billah*”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul 1988, s. 119-121.
- _____, Abdülkerim, “*Nizamü’l-Mülk*”, **DİA**, C. XXXIII, İstanbul 1988, s. 194-196.
- _____, Abdülkerim, **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1990.
- ÖZBEK, Süleyman, **El-Melikü’z-zahir Rükne’d-din el-Bundukdâri Hayatı ve Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.
- ÖZDEMİR, H. Ahmet, “*Moğol İstilasının Sebepleri*”, **Türkler**, C. VIII, Ankara 2002, s. 302-305.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., **Selçuklular I. Cilt; Büyük Selçuklu Tarihi(1040-1157)**, İsam yay., Ankara 2017.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “*Müsta’lî-Billah el-Fâtumî*”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul 1988, s. 115.
- ÖZTÜRK, Oğuz Mete, **Geçmişten Günümüze Türk Devletleri**, Nokta kitap, İstanbul 2007.
- PEHLİVANLI, Hamit, “*Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri*”, **Tarih El Kitabı**, edit. Ahmet Nezihi Turan, Ankara 2004.

- POLO, Marco, **Dünyanın Hikaye Edilişi: Harikalar Kitabı**, çev. Işık Ergüden, C. I, İthaki yayınları, İstanbul 2003.
- Reşîdü'd-Din Fazlullâh, **Cami'ü't- Tevarih-Selçuklu Devleti**, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge yay., İstanbul 2010.
- ROUX, Jean-Paul, **Türklerin Tarihi**, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalıcı yay., İstanbul 2012.
- RUKNEDDİN, Hassan M., "*Nizâmülmülk*", **İslâm Düşüncesi Tarihi**, terc. Yusuf Ziya Cömert, İnsan yay., İstanbul 1990, s. 375.
- SAFİ, Omid, "*Büyük Selçuklularda Devlet-Toplum İlişkisi*", **Türkler**, C. V, Ankara 2002, s. 352-363.
- SARIÇAM, İbrahim, Seyfeddin Erşahin, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2008, s. 131.
- Sevim Ali, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1995
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Mir'atü'z-zaman fi târihi'l-a'yân**, çev. Ali Sevim, "*Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fi târihi'l-A'yân Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler*", **Makaleler**, C. II, Berikan yay., Ankara 2005, s. 3-435.
- SOBERNHEİM, M., "*Memlûkler*", **İA**, C. VII, Eskişehir 1997, s. 689-692.
- SPULER, Bertold, **İran Moğolları**, çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 1957.
- SÜMER, Faruk, "*Eyyûbî Hükümdarı El-Melik-Âdil ve Komşu Türk Hanedaları*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1991, s. 570-606.
- Süryani Mihail, **Vekayinâme**, ikinci kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyan, 1944 (Basılmamış tercüme).
- ŞAHİN, Hanifi, **İlhanlılar Döneminde Şiilik**, Ötüken yayınları, İstanbul 2010.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1972.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, **el-Milel ve'n-nihal**, çev. Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- ŞEŞEN, Ramazan, "*Eyyûbîler*", **DİA**, C. 12, İstanbul 1988, s. 20-33.
- _____, Ramazan, **Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti**, İstanbul 1983.
- TAESCHNER, F., "*Nâsır Li-dinillah*", **İA**, C. IX, Ankara 1977, s. 92-94.
- TALAS, M. Asad, **Nizâmiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim**, çev. Sadık Cihan, Etüt yay., Samsun 1999.
- TAN, Muzaffer, **İsmâiliyye'nin Teşekkül Süreci**, Yayınlanmamış Doktora Tezi,

Ankara 2005.

TANERİ, Aydın, “*Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezîrlük*”, **Tarih Araştırmaları**

Dergisi, Ankara Üniversitesi DTCF enstitüsü, C. V, Ankara 1967, s. 8-9.

_____, Aydın, “*Hârezşahlar*”, **DİA**, C. XVI, İstanbul 1997, s. 228-231.

_____, Aydın, “*Selçuklu-Osmanlı Çizgisinde Harzemşahlar Vezareti*”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1977, s. 17-54.

TOĞAN, Zeki Velidi, “*Alamût*”, **İA**, C. I, İstanbul 1978, s. 289-290.

_____, Zeki Velidi, “*Harizm*”, **İA**, C. XVI, Eskişehir 1997, s. 240-257.

TOĞAN, İsenbike, “*Cengiz Han ve Moğollar*”, **Türkler**, C. VIII, Ankara 2002, s. 235 - 255.

TOKSOY, Ahmet, “*Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları*”, **Türkler**, C. IV, Ankara 2002, s. 678-693.

TURAN, Ahmet, **İslâm Mezhepleri Tarihi: İslâm’da siyasi düşüncenin oluşumu**, Sidre yayınları, Samsun 2000.

TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Ötüken yay., İstanbul 1973.

_____, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Boğaziçi yay., İstanbul 1993.

_____, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi yay., İstanbul 2002.

_____, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, TTK Basımevi, Ankara 1988.

ULUÇAY, M. Çağatay, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul 1977.

Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, çev. Hrant D. Andreasyon, TTK Basımevi, Ankara 2000.

ÜÇOK, Bahriye, **İslâm Tarihi: Emevîler-Abbâsîler**, AÜ. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1968.

VLOTEN, Gerlof Van, **Emevî Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şîâ ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar**, çev. Mehmet S. Hatiboğlu, AÜİF. yay., Ankara 1986.

WELLHAUSENİ, Julius, **Arap Devleti ve Sukutu**, çev. Fikret Işıltan, AÜİF. yay., Ankara 1963.

YAZICI, Nesimi, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 2005.

YAZIR, Muhammed Hamdi, **Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî**, Haz. Mustafa Özel,

Seda yay., İstanbul 2008.

YETKİN, Şeraye, “*Abbâsiler*”, **DİA**, C. I, İstanbul 1988, s. 31-56.

YURDAYDIN, Hüseyin G., **İslâm Tarihi Dersleri**, AÜ. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara 1971.

YUVALI, Abdulkadir, “*Selçuklular Zamanında Bâtınîlerin Faaliyetleri*”, **Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, sa. 3, Elazığ 1989, s. 289-298.

YÜCEDOĞRU, H. Kübra, Vecdi Bilgin, “*Onbirinci Yüzyılda Siyasal Gerçeklik ve İslâm Siyaset Düşüncesine Etkisi*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVII, Sa. II, Bursa 2008, s. 729-746.

ZETTERSTEEN, K. V., “*Abbâsiler*”, **İA**, C. I, Eskişehir 1997, s. 18-22.

_____, K. V., “*Müstazi*”, **İA**, C. VIII, Eskişehir 1997, s. 832-833.

ZEYDAN, Corci, **Selahaddin Eyyûbî ve Haşhaşiler**, Milenyum yayınları, İstanbul 2012.

EKLER

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Mehmet İÇME
Doğum yılı ve yeri : 1988-Saraykent/YOZGAT

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi :
Yabancı Dili :
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi : 2011 yılından beri MEB’de Öğretmen

İletişim : 05424220771
E-posta Adresi : mehmet_66016@hotmail.com